“Дундговь аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө шинэчлэх”

Дундговь аймгийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хуралд зориулав.

Бэлтгэсэн: Газрын мэргэжлийн байгууллага “Вектор мэп” ХХК

Мандалговь хот

2018-12-04

ЕРӨНХИЙ ХЭСЭГ

Газар, байгалийн нөөцийг экологийн доройтолгүй ашиглах үндэсний хэмжээний бодлогыг Монгол улс тогтвортой хөгжлийн зорилтод үндэслэн экологид тулгуурласан нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн бодлогыг гаргасан байна. Үүнийг хэрэгжүүлэх нэг гол нөхцөл нь эдийн засгийн хөгжлийн бүсчлэлийн ерөнхий бүдүүвчтэй уялдсан салбарын хөгжлийн бодлогыг тодорхойлж, түүнд шаардлагатай газрын хэмжээ, байршлыг оновчтой тогтоож, газрыг урт хугацааны туршид экологийн болон эдийн засгийн хувьд үр ашигтай ашиглах явдал юм. Аймгийн түвшинд газрын харилцааны асуудлыг өнөөгийн нөхцөлд хэрэгжүүлэх механизм нь аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө юм.

Үндэслэл

- ✓ Газрын тухай хууль;
- ✓ Газрын кадастрын тухай хууль;
- ✓ Монгол улсын иргэнд газар өмчлүүлэх хууль;
- ✓ Монгол Улсын Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль;
- ✓ Тариалангийн тухай хууль;
- ✓ Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хууль;
- ✓ "Монгол улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал";
- ✓ "Монгол улсын мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан үндэсний хөгжлийн цогц бодлого";
- ✓ Төвийн бүсийн хөгжлийн хөтөлбөр;
- ✓ Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030;
- ✓ Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө;
- ✓ Барилга, хот байгуулалтын Сайдын 2007 оны 156-р тушаалаар баталсан "Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах арга зүйн заавар";
- ✓ "Шинэ бүтээн байгуулалт, дунд хугацааны зорилтот хөтөлбөр";
- ✓ "Монгол мал" хөтөлбөр";
- ✓ Газрын харилцаа геодези зурагзүйн газрын даргын 2013 оны А/97 дугаар тушаалаар батлагдсан "Газар өмчлөлийг эрчимжүүлэх чиглэл";
- ✓ Геодези, зурагзүйн ажлын жишиг үнэ /БД81-103-06/;
- ✓ Зураг төслийн ажлын жишиг үнэ /БД 81-16-12/;
- ✓ Аймгийн эдийн засаг, нийгмийн хөгжил, байгаль хамгааллын салбаруудын дэд хөтөлбөр, төлөвлөгөө стратеги 2018-2028 он;
- ✓ Төрөөс хүнс, хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлого;
- ✓ Монгол Улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр;
- ✓ Дундговь аймгийн 2012-2031 оны хөгжлийн төлөвлөгөө;
- ✓ Аймгийн Засаг даргын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр зэрэг болно.

“Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө”-ний схем

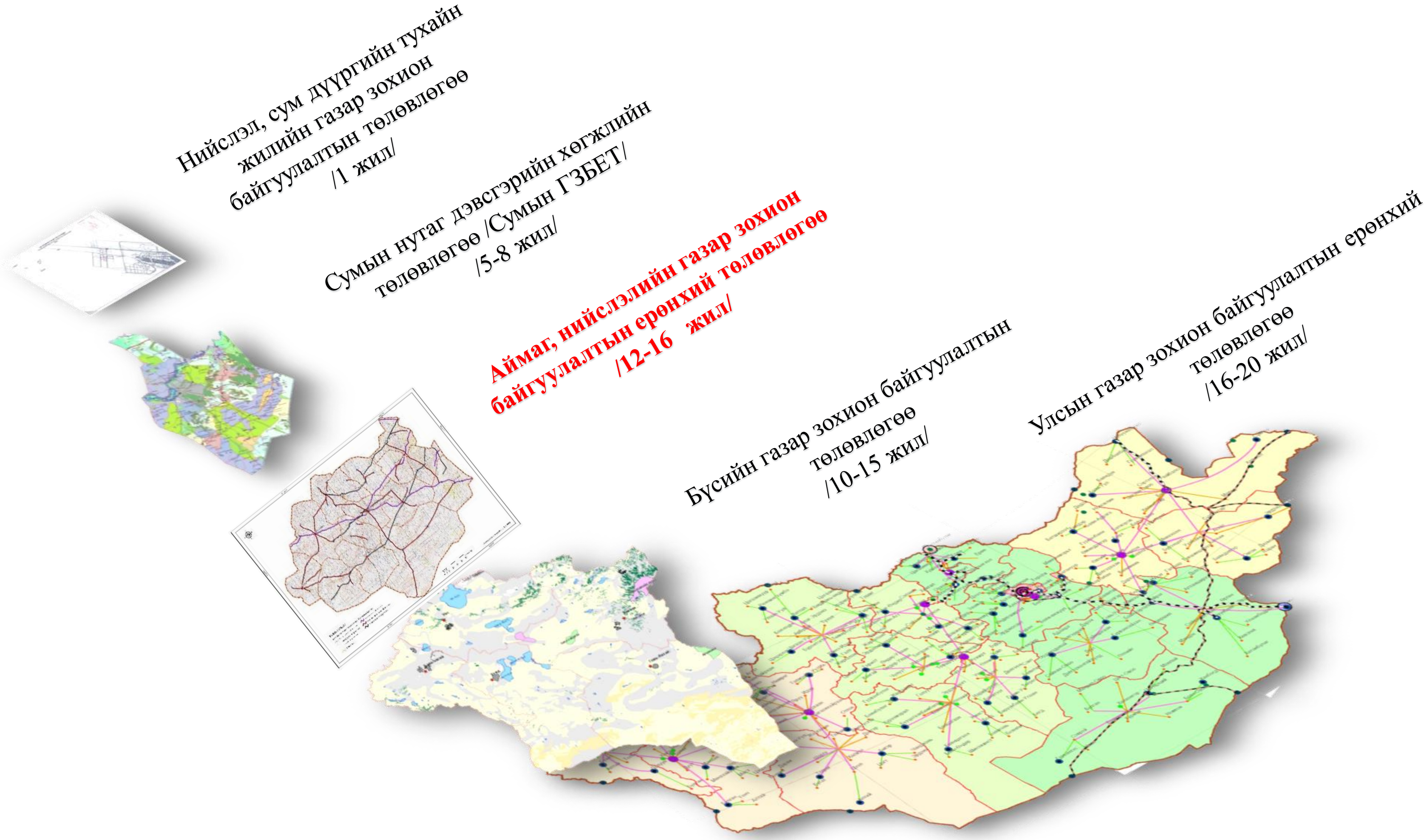

ЗОРИЛГО

Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал, улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд үндэслэн аймгийн хөгжлийн төлөвлөгөө, сумдын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө болон салбар хоорондын хөгжлийн бодлоготой уялдуулан, байгаль орчинд ээлтэй, эдийн засгийн хувьд үр ашигтай, нийгмийн хөгжлиййг дэмжиж, иргэд-олон нийтийн оролцоог хангасан тогтвортой газрын харилцааны баримт бичиг боловсруулахад оршино.

ЗОРИЛТ

- *Аймгийн газар зохион байгуулалтын бодлогыг Улс, бүс, аймгийн салбаруудын хөгжлийн хөтөлбөр, сумдын хөгжлийн бодлоготой уялдуулах;*
- *Аймгийн нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд байгалийн нөхцөл, нөөц, газар ашиглалтын өнөөгийн байдлыг тодорхойлох;*
- *Иргэдийн газрын хэрэгцээт байдлыг судалж, газрын харилцаанд идэвхитэй оролцох нөхцөлийг бүрдүүлсэн, тогтвор суурьшилтай ажлын байр, хүртээмжтэй нийгмийн үйлчилгээ үзүүлэх, эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах, нээлттэй газрын хуваарлалт бий болгох;*
- *Байгалийн болон газрын нөөц чадавхийн мэдээллийг шинэчлэн боловсруулж судалгааны үр дүнг нэгтгэн боловсруулсан тоон болон зурган мэдээллийн сан бүрдүүлэх,*
- *Газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээнд суурилсан газрын харилцааны олон зориулалтыг хангахуйц газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг боловсруулах;*

ЗОРИЛТ		ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА	
1	Аймгийн газар зохион байгуулалтын бодлогыг Улс, бүс, аймгийн салбаруудын хөгжлийн хөтөлбөр, сумдын хөгжлийн бодлоготой уялдуулах;	1.1	Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдуулж төлөвлөгөөнд тусгагдсан саналуудыг Дундговь аймгийн хэмжээнд тусгах
		1.2	"ТӨВ" бүсийн хөгжлийн төлөвлөгөөний саналуудыг Дундговь аймгийн хэмжээнд тусгах
		1.3	Дундговь аймгийн хөгжлийн бодлого, салбаруудын хөгжлийн бодлого төлөвлөгөөг тусгах
		1.4	Дундговь аймгийн сум бүрийн /15 сум/ бодлого, хөтөлбөрийг тусгаж төлөвлөсөн баримт бичгүүдтэй уялдуулсан саналыг тусгах
2	Аймгийн нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд байгалийн нөхцөл, нөөц, газар ашиглалтын өнөөгийн байдлыг тодорхойлох;	2.1	Байгалийн нөхцөл, нөөцийн судалгаа хийх /уур амьсгал, хөрс, ургамал, инженер геологи, амьтан г.м/
		2.2	Газар ашиглалтын судалгаа хийх, өнөөгийн байдлыг тодорхойлох /ХАА, хот тосгон бусад суурин, зам, шугам сүлжээ, ой, ус, тусгай хэрэгцээ/
3	Иргэдийн газрын хэрэгцээт байдлыг судалж, газрын харилцаанд идэвхитэй оролцох нөхцлийг бүрдүүлсэн, тогтвор суурьшилтай ажлын байр, хүртээмжтэй нийгмийн үйлчилгээ үзүүлэх, эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах, нээлттэй газрын хуваарьлалт бий болгох;	3.1	Аймаг, сумын ЗДТГ, салбар байгууллагын мэргэжилтэн, иргэн, аж ахуй нэгжийн санал, бодол
		3.2	Аймаг, сумын ЗДТГ, салбар байгууллага, зорилтод бүлгийн хэлэлцүүлэг хийх, багийн Иргэдийн Нийтийн Хурлын хэлэлцүүлэг, санал
		3.3	Эрүүл мэнд, соёл, боловсрол, худалдаа үйлчилгээг хүртээмжтэй тогтвортой болгох,
		3.4	Хөнгөн хүнсний үйлдвэрийг хөгжүүлэх, тогтвортой ажлын байр бий болгох, эдийн засгийн хөгжлийг хангах
		3.5	Ногоон байгууламж, эрүүл хүнс, аюулгүй орчинд амьдрах нөхцлийг бүрдүүлсэн нээлттэй, ил тод газрын хуваарьлалтыг төлөвлөх
4	Байгалийн болон газрын нөөц чадавхийн мэдээллийг шинэчлэн боловсруулах, нэгтгэх, тоон болон зурган мэдээллийн сан бүрдүүлэх,	4.1	Аймгийн байгалийн нөхцөл, нөөцийн мэдээллийг бүрдүүлж боловсруулсан мэдээллийн сан бүрдүүлэх
		4.2	Аймгийн газар ашиглалтын өнөөгийн байдал болон төлөвлөгөөний мэдээллийн сан бүрдүүлэх
5	Газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээнд суурилсан газрын харилцааны олон зориулалтыг хангахуйц газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг боловсруулах;	5.1	Аймгийн газар ашиглалтын төлөвлөлтийн хориглон хамгаалах бүсийн төлөвлөгөө боловсруулах
		5.2	Аймгийн газар ашиглалт бүрээр тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх, төлөвлөгөө боловсруулах
		5.3	Аймгийн ХАА-н газрын төлөвлөгөө
		5.4	Аймгийн Хот тосгон бусад суурин газрын төлөвлөгөө
		5.5	Аймгийн Зам, шугам сүлжээний газрын төлөвлөгөө
		5.6	Аймгийн Ойн сангийн газрын төлөвлөгөө
		5.7	Аймгийн Усны сангийн газрын төлөвлөгөө
		5.8	Аймгийн Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөгөө

Үе шат

- Бэлтгэл үе шат
- Хээрийн хэмжилт, судалгаа
- Материал боловсруулалт хийх, төлөвлөгөөний төсөл бэлтгэх
- Сум, Багийн ИНХурлаар хэлэлцүүлэх, санал авах,
- Аймгийн ГЗБЕТөлөвлөгөөний төслийг бэлтгэх, мэргэжлийн байгууллагаар хянуулах
- Аймгийн ИТХурлаар хэлэлцүүлэх, санал авах, батлуулах
- Аймгийн ГЗБЕТөлөвлөгөөг эцэслэн боловсруулж холбогдох байгуулагуудад хүлээлгэн өгөх

Схем 1. Бэлтгэл ажлын үе шат

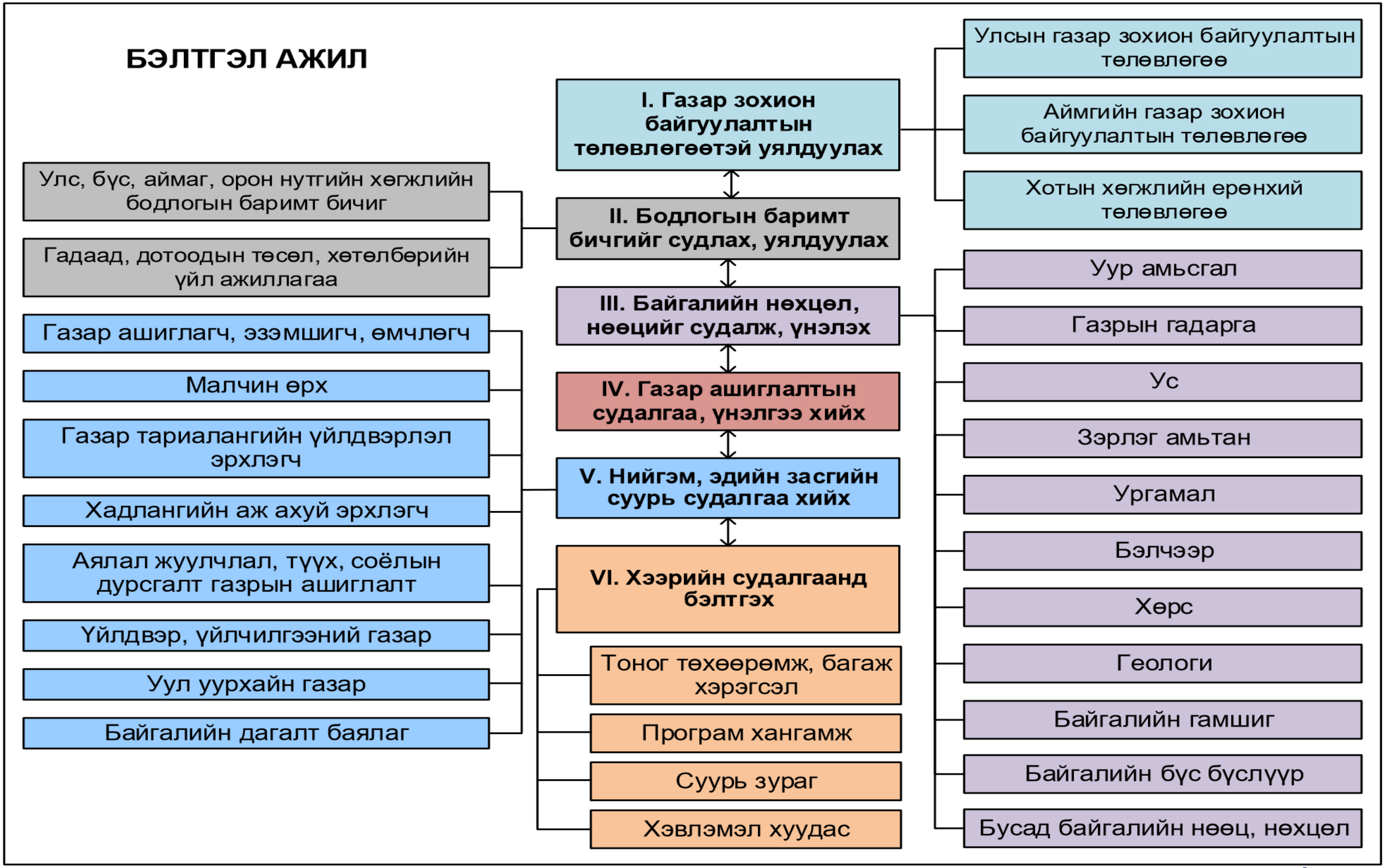

Хээрийн хэмжилт, судалгаа

- Танилцуулах уулзалт, хэлэлцүүлэг, санал асуулга авах
- Статистик мэдээлэл цуглуулах
- Газар дээрх хэмжилт бүртгэл, заагийг тогтоох
- Газар ашиглалтын өнөөгийн байдлыг тодорхойлох

Хээрийн хэмжилт судалгааны ажлыг 2018 оны 07 дугаар сарын 17-ны өдрөөс 08 дугаар сарын 10-ны хооронд 2 ажлын хэсэг гарган гүйцэтгэсэн бөгөөд ажлын зохион байгуулалт хяналтыг Дундговь аймгийн ГХБХБГазар давхар гүйцэтгэж, 2 ажлын хэсэгт хуваагдан ажилласан.

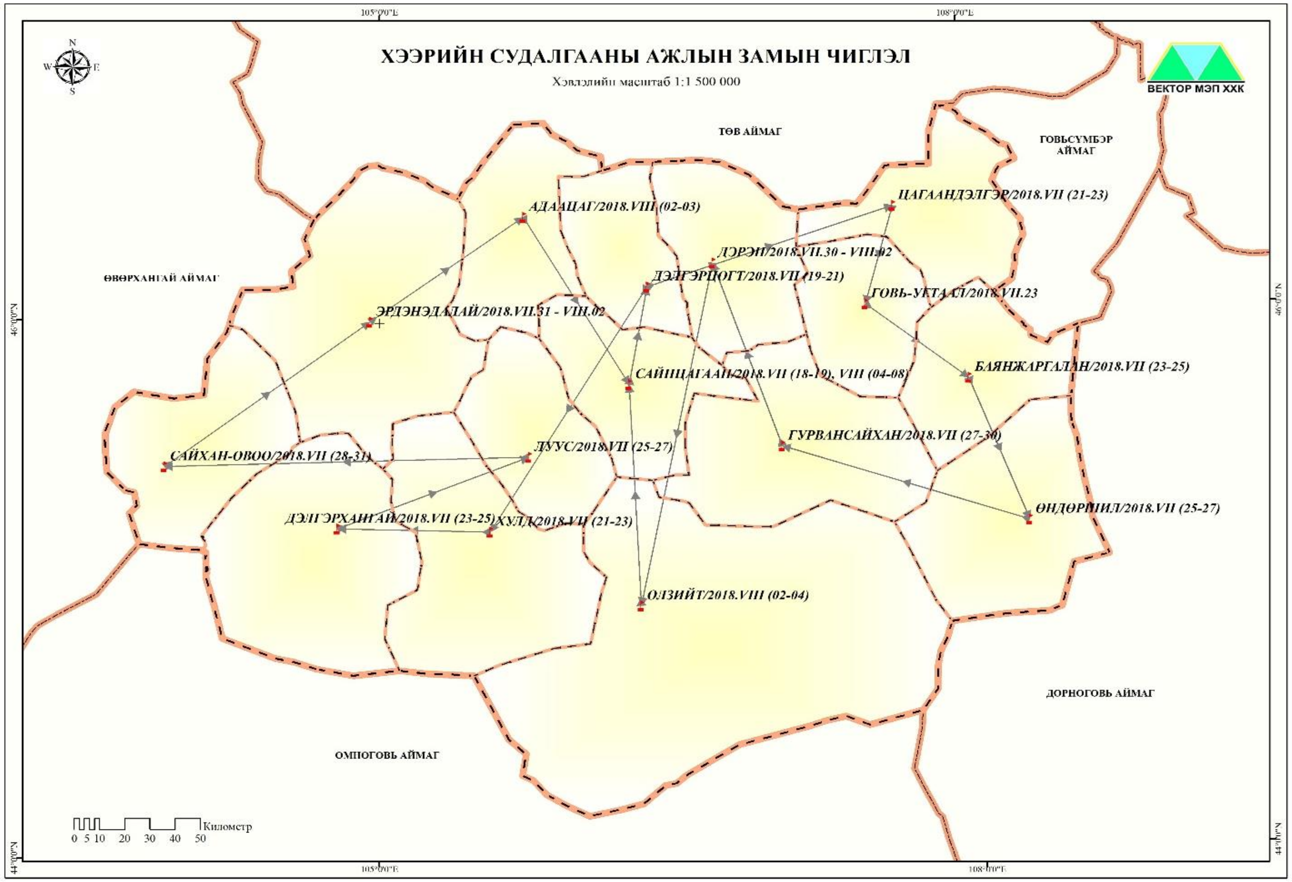

Танилцуулах уулзалт, ярилцлага /аймагт/

Дундговь аймгийн ЗДТГазрын Хөрөнгө оруулалт, хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн хэлтэс, ХХААГ, БОАЖГ, ГХБХБГ-ын дарга болон холбогдох мэргэжилтнүүдтэй уулзалт зохион байгуулж, танилцуулга хийж, аймгийн хөгжлийн бодлогын талаар чиглэл, салбаруудын уялдаа холбоог хангах, аймгийн ГЗБЕТ-д тусгах санал солилцон хамтран ажилласан.

ДУНДГОВЬ АЙМГИЙН
ЗАСАГ ДАРГЫН ТАМГЫН ГАЗАР
48090 Сайнцагаан сум, Дундговь аймаг,
Утас: 7059-2494, Факс: 7059-2896,
E-mail: info@dundgovi.gov.mn

2018.07.19 № 4/816

танай ____________ -ны № ____________ -т

"ВЕКТОР МЭП" ХХК-ИЙН ЗАХИРАЛ
Ш.НАРАН-ОЧИР ТАНАА

Санал, мэдээлэл хүргүүлэх тухай

Аймгийн Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулахад шаардлагатай материалуудыг хүргүүлж байна. Мөн дараах асуудлуудыг ГЗБЕТ-нд тусгуулах саналтай байна.

Үүнд:

1. Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.1.1-т заасны дагуу бүх сумдын түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын талбайг тусгах, төлөвлөх
2. Аймгийн ИТХТ-ээр баталсан ашигт малтмалын тээвэрлэлтийн маршрутыг тусгах
3. Ашигт малтмалын ашиглалтын (уурхайн) талбайг төлөвлөн оруулах
4. Уул уурхайн улмаас нөхөн сэргээгдэлгүй орхигдсон, эвдэрсэн газрыг тусгах
5. Улс, аймаг, сумдын тусгай хамгаалалттай (тусгай хэрэгцээний) газар нутгийн талуудын зөрүүтэй мэдээллийг нэгтгэн тусгах
6. Аймаг, сумдаас гарсан бодлогын урт болон дунд хугацааны бодлогын баримт бичгүүдтэй уялдуулах

Дээрх саналуудтай холбогдуулан аймаг, сумдын нутагт бүртгэлтэй тусгай зөвшөөрлийн бүртгэл, "Дундговь аймгийн Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хөтөлбөр 2018-2028", Ашигт малтмал тээвэрлэх замын маршрут, Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн жагсаалт, Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын жагсаалт, "Дундговь аймгийн аялал жуулчлалын салбарын Хөгжлийн стратеги төлөвлөгөө - 2012-2018 он" зэргийг файл хэлбэрээр цахимаар хүргүүллээ.

ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТ, ХӨГЖЛИЙН
БОДЛОГО, ТӨЛӨВЛӨЛТИЙН ХЭЛТСИЙН
ДАРГА Н.ЭРДЭНЭ-ОЧИР

ТУС0068 Я 9033548

0330197

Танилцуулах уулзалт, ярилцлага /сумдад/

Дундговь аймгийн 15 сумын хэмжээнд танилцуулга хийж, уулзалт, хэлэлцүүлэг зохион байгуулсан. Үүнд: Сумын Засаг дарга, Орлогч дарга, Багийн засаг дарга нар, Санхүүгийн албаны дарга, ХАА-н бэлчээрийн усан хангамж, газрын даамал, байгаль орчны улсын байцаагч, байгаль хамгаалагч, цаг уурын мэргэжилтэн, мал үржлийн тасгийн мэргэжилтэн /малын эмч/ болон сумын холбогдох мэргэжилтнүүд, сумын төвийн иргэд, малчид г.м

Хэлэлцүүлэг "Багийн Иргэдийн Нийтийн Хурал"

Сумдын багуудийн хурлыг 10-р сарын 15-27 хүртлэх хугцаанд 14 сумын багийн хурлыг зохион байгуулж санал хэлэлцүүллээ. Дараах асуудлуудыг хэлэлцүүлж албажуулсан. Үүнд:

1. *Баг хоорондын заагийг тодорхойлох, зурагжуулах*
2. *Хөдөө аж ахуйн газрын нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөний санал, хэлэлцүүлэг*
   a. *Сум болон багийн хадлангийн газар төлөвлөгөө*
   b. *Малчдын бэлчээрийн улирлын хувиарын төлөвлөгөө*
   c. *Отор болон алслагдсан, ашиглалтгүй бэлчээрийг ашиглах төлөвлөгөө*
   d. *Төмс хүнсний ногоо, үр тариа, жимс жимсгэнэ тариалах газрын төлөвлөгөө*
   e. *Усжуулах шаардлагатай бэлчээр нутаг болон хөв цөөрөм байгуулах газрын төлөвлөгөө*
   f. *Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн газрын төлөвлөгөө*
3. *Хот тосгон, бусад суурины газрын нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөний санал, хэлэлцүүлэг*
   a. *Одоогийн суурин газар тэлэх, шинээр суурин газар үүсгэх газрын төлөвлөгөө*
   b. *Зарим багийн төвүүдийг суурин газар болгох төлөвлөгөө*
   c. *Аялал жуулчлал, амралт сувилалын зориулалтаар олгох газрын төлөвлөгөө*
4. *Эрчимжсэн аж ахуйн бүсийг тогтоох, төлөвлөх /үүлдэр-мах, сүү; гахай, тахианы аж ахуй, засварлах болон шинээр байгуулах боломжтой зам, цахилгаан болон холбоо харилцааны шугам сүлжээний газрын нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөний санал, хэлэлцүүлэг*
5. *Ойн газрын ашиглалт хамгаалалтын нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөний санал, хэлэлцүүлэг*
6. *Тусгай хэрэгцээний газрын нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөний санал, хэлэлцүүлэг*
7. *Зүй ёсны эрхийг бүртгэн баталгаажуулах саналыг хэлэлцүүлэг*

   А.Бэлчээрийг гэрээгээр ашиглах

   Б. Байгалийн нөөцийг ашиглах, хамгаалах г.м

Хэлэлцүүлэг "Багийн Иргэдийн Нийтийн Хурал"

Хэлэлцүүлэг “Аймгийн нэгдсэн хэлэлцүүлэг”

2018-11-29-ны өдөр Аймгийн Газрын харилцаа, Барилга, хот байгуулалтын газартай хамтран зохион байгууллаа. Тус хэлэлцүүлэгт Аймгийн ИТХ-ын дарга С.Сүхбаатар, Аймгийн Засаг дарга О.Бат-Эрдэнэ, Аймгийн Засаг даргын орлогч Ж.Мөнхчулуун, аймгийн ИТХ-ын зарим төлөөлөгч, ГЗБГЗЗГ-ын дарга Ц.Ганхүү, ГЗБГЗЗГ-ын Газар зохион байгуулалтын хэлтсийн дарга Ж.Батсайхан, мэргэжилтэн С.Дэнсмаа, Аймгийн ЗДТГ-ын ХОХБХэлтсийн дарга Н.Эрдэнэ-Очир, сумдын ИТХ-ын дарга, Засаг дарга, Газрын даамлууд , Мал эмнэлгийн үржлийн тасгийн дарга нар, Бэлчээр ашиглагчдын хэсгийн малчдын төлөөлөл бүхий нийт 89 төлөөлөгч оролцож аймгийн ГЗБЕТ-ний ангилал тус бүрээр хэлэлцэн саналаа өгч хэлэлцүүлж ажиллаа.

ДУНДГОВЬ АЙМАГ

ДУНДГОВЬ АЙМАГ

ДУНДГОВЬ АЙМАГ

Санал, хэлэлцүүлэг

- Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий болон сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулахад нутгийн иргэдийн оролцоо хамгаас чухал. Төлөвлөгөө боловсруулахдаа иргэдийн оролцоог хангаж орон нутгийн хэрэгцээт байдлын үнэлгээг гаргах үүднээс малчин, тариалан эрхлэгчид, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэгчид, мөн зорилтод бүлгийг судалгаанд хамруулсан болно.
- 15 сумын хэмжээнд нийгэм-эдийн засаг, байгалийн нөөц, баялагийн ашиглалт, газар ашиглалттай холбоотой ярилцлага, хэлэлцүүлэг, санал асуулга, багийн Иргэдийн нийтийн хурлыг зохион байгуулж төрийн байгууллага, иргэд, хуулийн этгээдийн оролцоог хангаж хамтран ажиллаа.
- Иргэдийн саналыг төлөвлөгөөнд тусгах чиглэлээр түүвэрлэх аргаар судалгаа явууллаа. Судалгаанд нийт аймгийн удирдлага болон салбар байгууллагуудын санал 104, сумын төрийн албан хаагч 187, малчин өрх 910, төв суурин газрын иргэд 356, тариалан эрхлэгч 26, аж ахуй нэгж байгууллагын төлөөлөл 157 тус тус хамруулсан ба нийт 1636 санлын хуудас бөглүүлж, 1201 иргэн хэлэлцүүлэгт оролцсон байна.

Сумын статистик мэдээ цуглуулах

Хүн амын тоо 2017 оны дүнгээр 46383 хүн амтай. үүнээс эрэгтэй 23305, эмэгтэй 23078 байгаа бөгөөд аймагт 23072 иргэн, хөдөөд 23341 иргэн бүртгэлтэй байна.

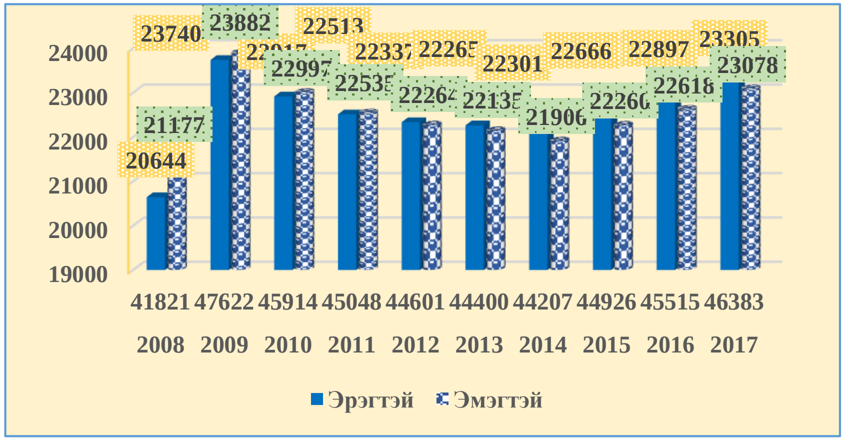

Малын тоо аймгийн дүн нийт 3592978 тоо толгой, үүнээс: адуу 160153, үхэр 75277, тэмээ 36792, хонь 1686203, ямаа 1634553 тус тус байна.

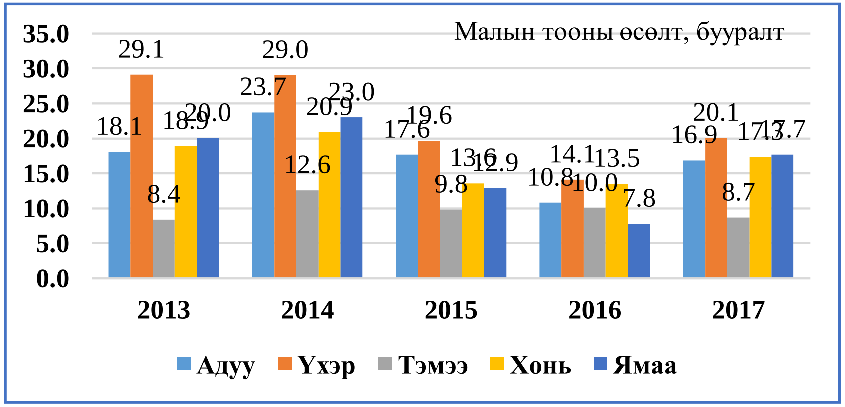

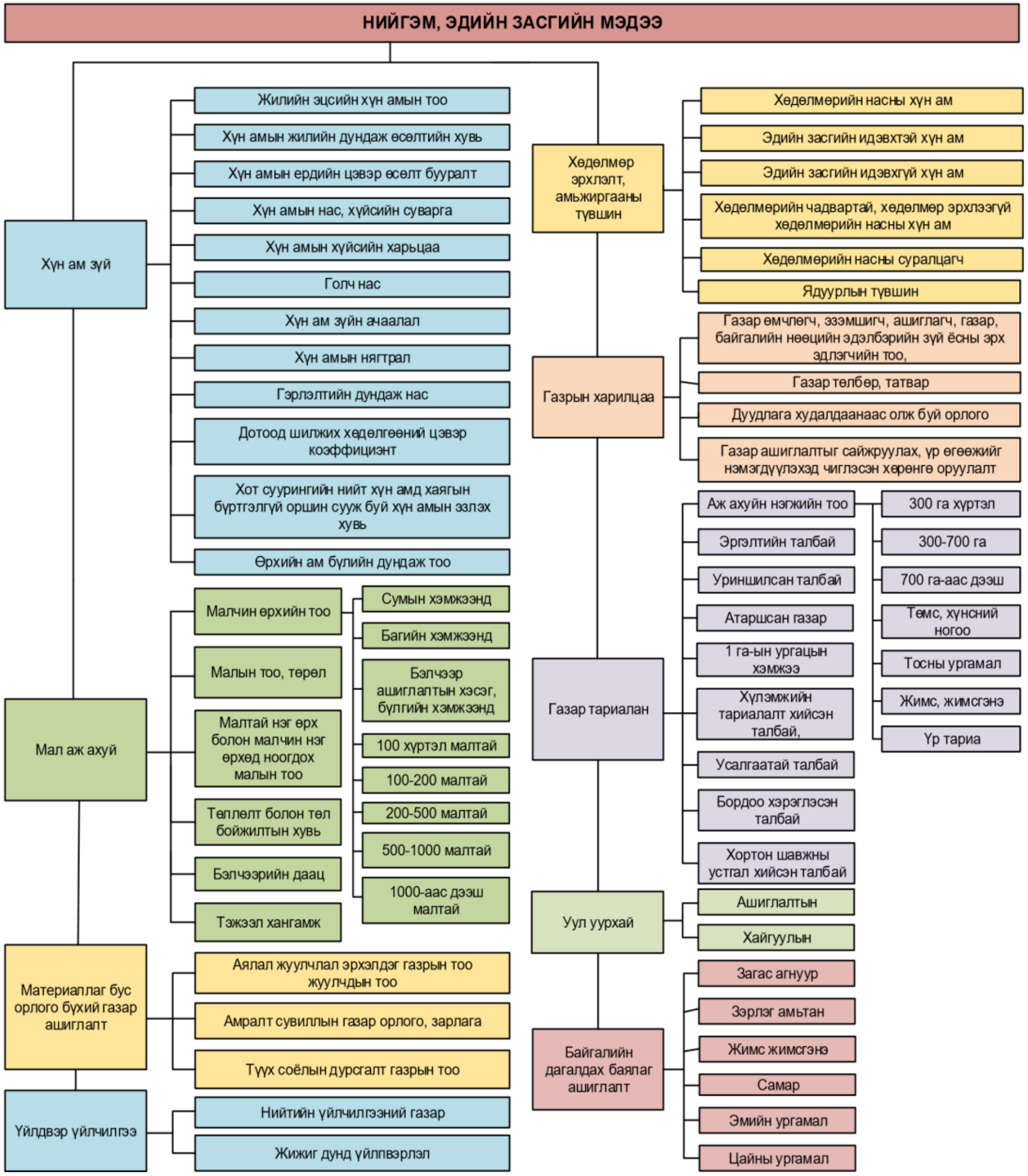

ӨРХИЙН СУДАЛГАА

Он	2008	2009	2010	2011	2012
Өрхийн тоо	13017	13234	13092	13183	13186
Өсөлтийн хувь		1.7	-1.1	0.7	0.02
Он	2013	2014	2015	2016	2017
Өрхийн тоо	13282	13438	13900	14128	14556
Өсөлтийн хувь	0.7	1.2	3.4	1.6	3.0

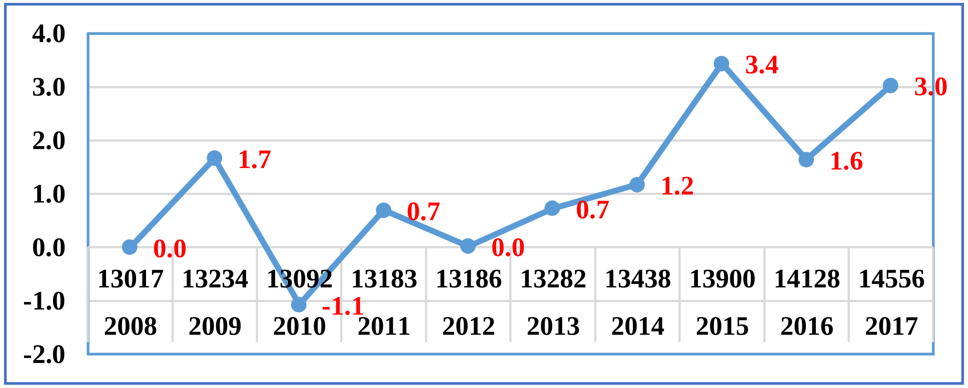

БҮРТГЭЛТЭЙ АЖ АХУЙН НЭГЖ, БАЙГУУЛЛАГЫН СУДАЛГАА

Засаг захиргааны нэгж	Аж ахуйн нэгж, байгууллага	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Дундговь аймаг	Хөдөө аж ахуй, ан агнуур, ойн аж ахуй	10	10	12	18	17	24	22	22	23	24
	Уул уурхай, олборлох аж үйлдвэр	1	1	1	2	4	4	6	6	6	6
	Боловсруулах үйлдвэр	23	23	25	38	36	20	39	40	38	36
	Цахилгаан, хий үйлдвэрлэл, ус хангамж	3	3	2	3	4	2	3	2	2	2
	Барилга	3	3	5	7	9	9	15	14	14	16
	Бөөний болон жижиглэн худалдаа; машин, мотоцикл, түлш, шатахууны худалдаа, засвар үйлчилгээ	125	126	134	135	155	181	166	187	200	208
	Зочид буудал, зоогийн газар	15	16	13	17	20	22	25	28	28	32
	Тээвэр, агуулахын аж ахуй, холбоо	12	12	11	9	11	11	12	13	12	15
	Санхүүгийн зуучлалын үйл ажиллагаа	9	11	6	21	25	14	12	12	11	15
	Үл хөдлөх хөрөнгө, түрээс, бизнесийн үйл ажиллагаа	12	17	11	21	20	19	25	29	28	26
	Төрийн удирдлага, батлан хамгаалах, албан журмын нийгмийн даатгалын үйл ажиллагаа	51	51	53	47	46	48	48	48	48	49
	Боловсролын салбарын үйл ажиллагаа	36	36	35	55	46	48	49	48	47	47
	Эрүүл мэнд, нийгмийн халамжийн үйл ажиллагаа	55	56	58	48	49	54	57	62	63	68
	Нийгэм, бие хүнд үзүүлэх бусад үйлчилгээ	47	47	35	66	51	57	54	74	81	95
	Олон улсын байгууллагын үйл ажиллагаа	0	0	0	0	0					0
	Нийт	402	412	401	487	493	513	533	585	601	639

Засаг захиргааны нэгж	Өмчийн хэлбэр	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Дундговь аймаг	Төрийн өмчийн	138	138	139	98	98	101	104	106	108	108
	Төрийн өмчийн оролцоотой	0	0	0	0	0					0
	Төрийн өмчийн хамтарсан	0	0	0	0	0					0
	Хувийн	242	252	240	336	341	362	376	425	439	476
	Хувийн хамтарсан	1	1	1	0	0		1			0
	Гадаад улсын	2	2	2	1	1	1	1	2	2	2
	Орон нутгийн өмчийн	19	19	19	52	53	49	51	52	52	53
	Нийт	402	412	401	487	493	513	533	585	601	639

Газар ашиглалтын өнөөгийн байдал түүний хил зааг, байршил тогтоож зураглах

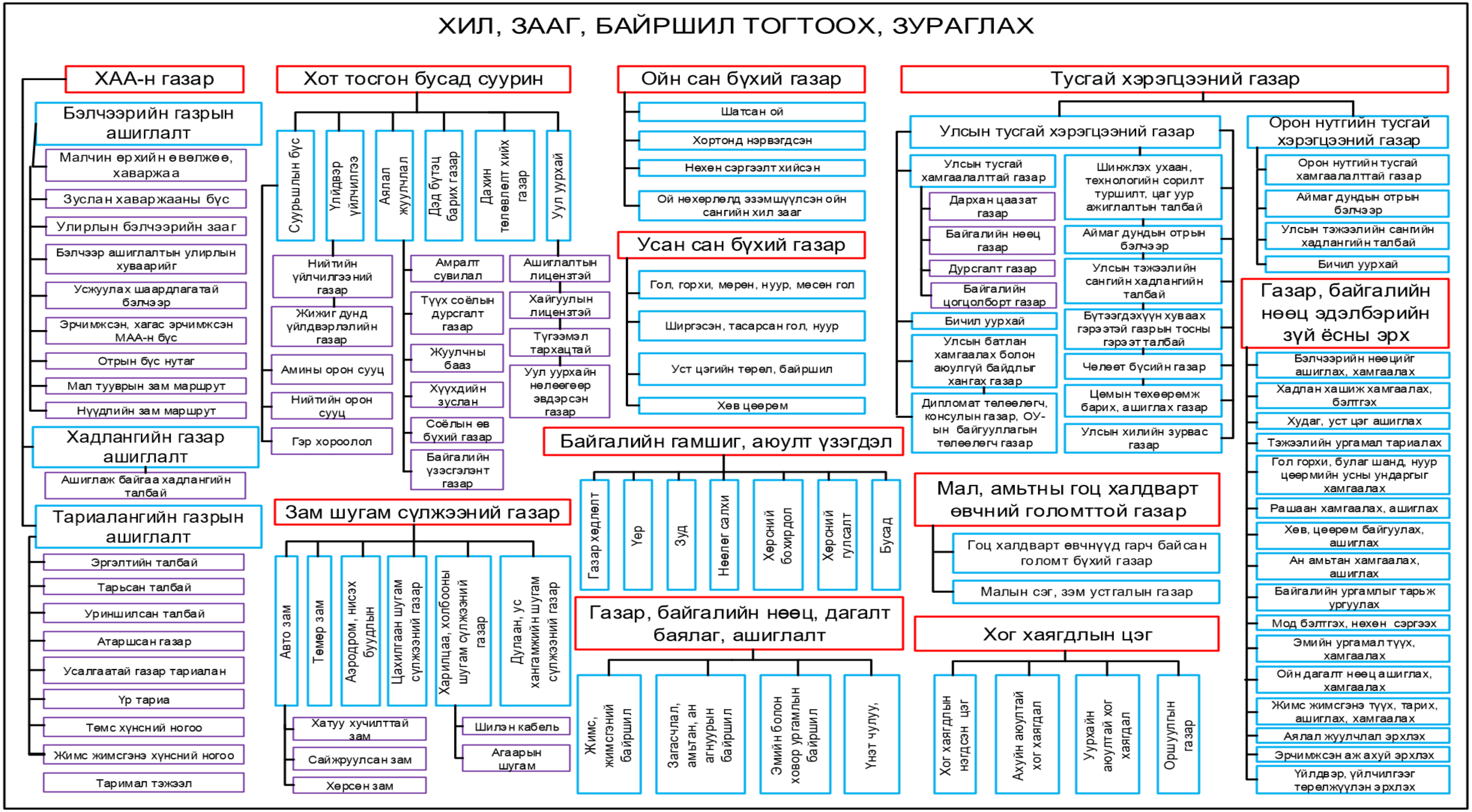

АЖЛЫН ЗУРАГ

ХУЛД СУМЫН 3-Р БАГ УУЛ БАГИЙН ГАЗАР АШИГЛАЛТЫН ЗУРАГ

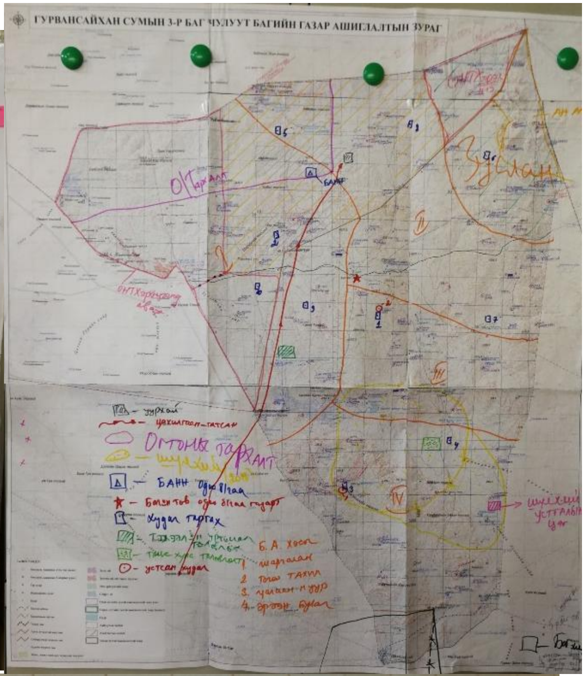
ГУРВАНСАЙХАН СУМЫН 3-Р БАГ ЧУЛУУТ БАГИЙН ГАЗАР АШИГЛАЛТЫН ЗУРАГ

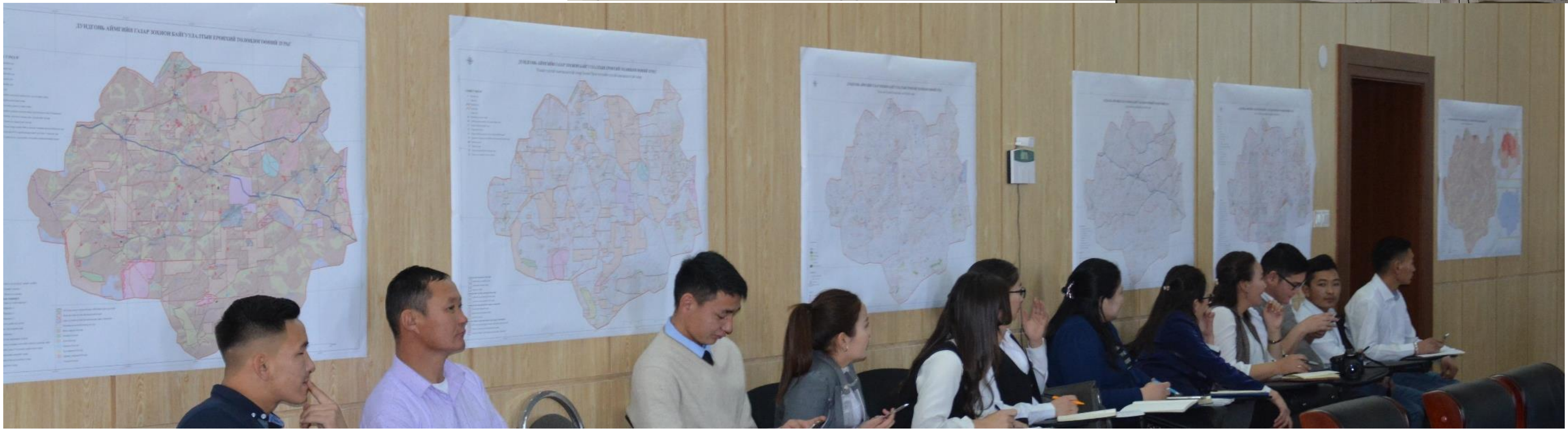

Хээрийн хэмжилт, тодруулалтын зарим фото зургаас

Бэлтгэл болон хээрийн судалгаа
/ Суурь судалгаа/

Байгалийн нөөц, төрх байдлын судалгаа	• Уур амьсгал /агаарын температур, хур тунадас, шороон болон цасан шуургатай өдрийн тоо/ • Газрын гадарга /налуу, зүг зовхис, өндөржилт/ • Байгалийн нөөцийн үзүүлэлт /хөрс, ургамал, ой, гадаргын болон гүний усны нөөц/
Нийгэм, эдийн засгийн судалгаа	• Хүн амын судалгаа /тоо, нас хүйсний бүтэц/ • Малын судалгаа /тоо, төрөл, бүтэц, даац/ • Аж ахуйн үйл ажиллагааны төрөл, чиглэл • Түүх соёлын дурсгал
Газар ашиглалтын судалгаа	• Бэлчээрийн газрын ашиглалт • Хадлангийн газрын ашиглалт • Суурин газрын ашиглалт • Зам шугам сүлжээний газрын ашиглалт • Ойн сан бүхий газрын ашиглалт • Уурхайн ашиглалт /ашиглалтын болон хайгуулын лицензтэй талбай / • Тусгай хамгаалалттай газрын ашиглалт
Бодлогын бичиг баримтын судалгаа	• Монгол улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал, • Төвийн бүсийн хөгжлийн хөтөлбөр, • Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030 • Аймгийн бүсчилсэн хөгжлийн бодлого • Сумдын бодлого хөтөлбөрүүд

Мэдээллийн сан

- Дундговь аймгийн хэмжээнд өмнө хийгдсэн сууpь судалгаа, судлагдсан байдлын мэдээллүүдийг холбогдох байгууллагуудаас зохих журмын дагуу цуглуулж Монгол улсын хууль, эрх зүйн орчинд нийцүүлэн ажиллаа.
- Дундговь аймгийн хэмжээнд газар байгалийн нөхцөл нөөц, нийгэм эдийн засаг, газар ашиглалтын судалгааг 2018 оны байдлаар 1:100 000 масштабын нарийвчлалтайгаар зурагжуулан судалгаа хийсэн ба тус тайланд орсон мэдээлэл бүрийг орон нутаг сум бүрээс бүрдүүлж судлан ажилсан.
- Мэдээллийн үнэн бодит байдлыг хангах үүднээс өндөр нарийвчлалтай сансарын зураг, сүүлийн жилд хийсэн хэмжилт зураглалын мэдээллийг ашигласны зэрэгцээ хээрийн хэмжилт тодруулалтын ажлаар нэг бүрчлэн тулгалт хийж мэдээллийг чанаржуулан ажиллаа.
- Дээрх тоон мэдээллүүдийг Засгийн газрын 2009 оны 25-р тогтоолоор батлагдсан “WGS-84 солбицол, өндрийн сүлжээг Балтийн тэнгисийн өндрийн тогтолцоонд тулгуурлан, тоон мэдээний боловсруулалт хийж нэгдсэн нэг UTM тусгалд оруулллаа.
- Аймгийн хэмжээнд байгалийн нөхцөл, нөөц, газрын гадарга болон газар доорх судалгаа, газар ашиглалтын өнөөгийн байдлыг 2018 оноор тодорхойлж мэдээллийн сангийн программ хангамж (ArcGIS, Erdas imagine, Quantum GIS, Land manager) дээр суурилсан боловсруулалт хийж мэдээллийн сантай (Geodatabase) болсон.

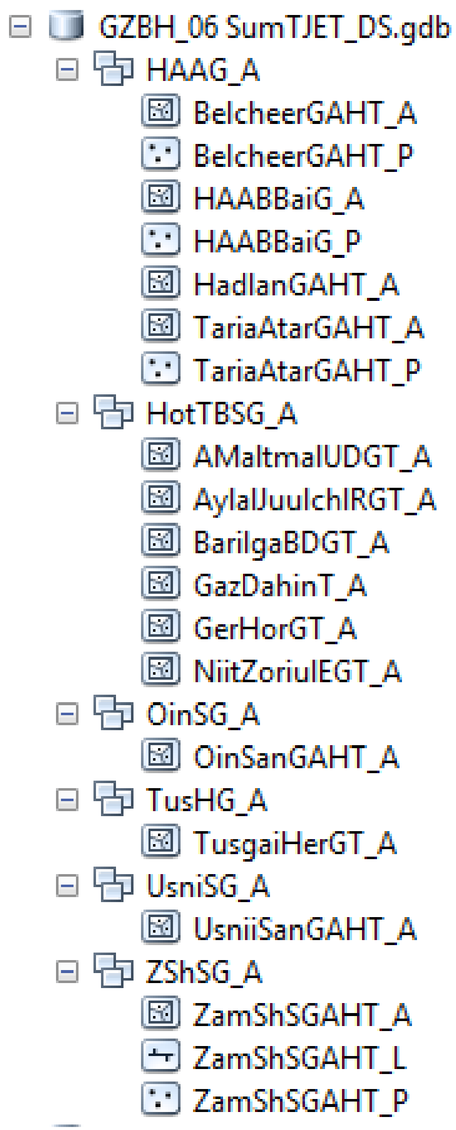

Газрын гадаргын судалгаа

- Дундговь аймгийн газрын гадарга 1201-1500 метрийн дундаж өндөржилттэй, нийт газар нутгийн 28.1 хув нь 1301-1400 м, 23 хувь нь 1201-1300 м, 18,6 хувь нь 1401-1500 м, 15,8 хувь нь 1101-1200 м, 9.3 хувь нь 1001-1100 м, 4.5 хувь нь 1501-1600 м-ийн өндөржилттэй тогтсон байна.

- Аймгийн хэмжээнд гадаргын налуу нь 0.0-3.0 градусын хэвгий бүхий газар 5520560.88 га буюу 73.9 хувь, 3.1-5.0 градусын хэвгий бүхий газар 1542074.08 га буюу 20.6 хувь, 5.1-10.0 градусын хэвгий бүхий газар 381923.7 буюу 5.1 хувь, 10.1-12.0 градусын хэвгий бүхий газар 10997.7 га буюу 0.1 хувь, 12.1-ээс дээш грасдусын хэвгий бүхий газар 13763.5 га буюу 0.2 хувь тус тус байна. Хот суурин байгуулах, зам шугам сүлжээ татах, үйлдвэрлэл үйлчилгээ эрхлэхэд тохиромжтой 0-5 градус хэвгий бүхий газар 94.5 хувийг эзэлж байна.

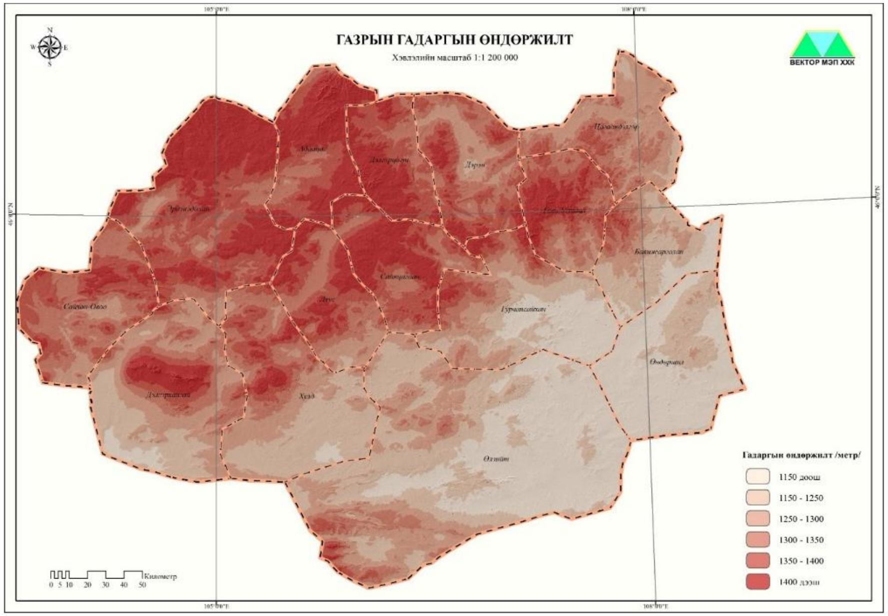

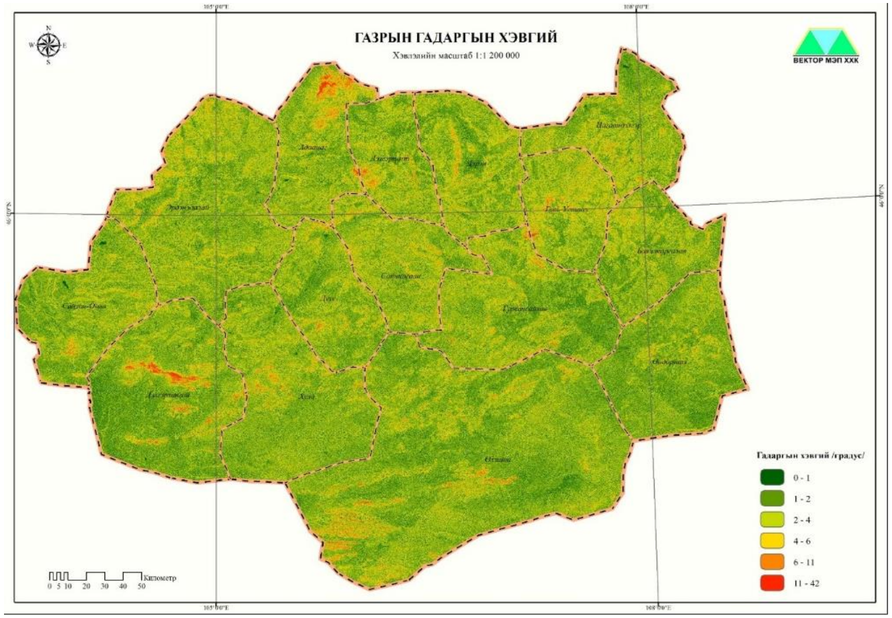

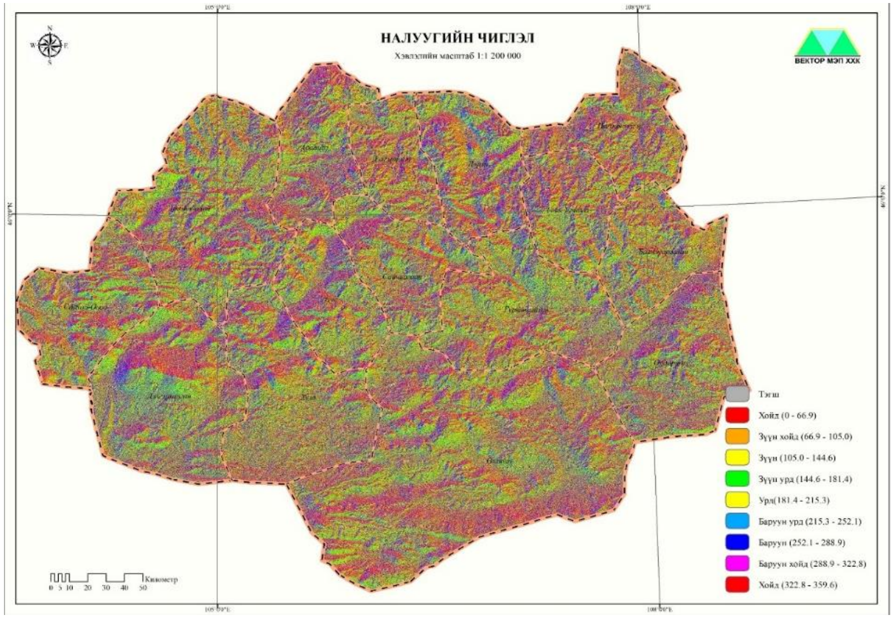

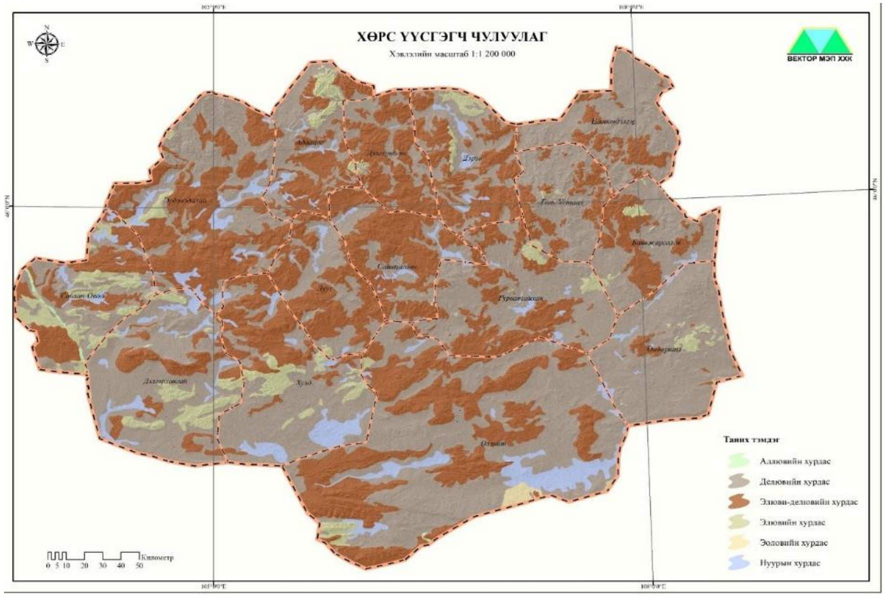

Газрын хөрсний судалгаа

Дундговь аймгийн нутгийн хөрсөн бүрхэвч уулын хөрс, /уулын хүрэн, цайвар хүрэн, бор/, уулсын хоорондох хөндийн нугын хужир, мараалаг карбонатлаг, алювийн нугын, уулсын хооронд хөндийн хүрэн ба цайвар хүрэн, цөлөрхөг хээрийн бор, элсэн хужаастай болон хад цохио гэсэн хэв шинжид хуваагдаж байна. Хөрсний механик бүрэлдэхүүний хувьд 71 хувь буюу 5303482.5 га талбайг элсэнцэр хөрс, 23.7 хувь буюу 1772011.6 га талбайг хөнгөн шавранцар хөрс, 2.5 хувь буюу 186239.3 га талбайг хүнд шавранцар хөрс, 1.5 хувь буюу 114021.1 га талбайг дунд шавранцар хөрс, 1.2 хувь буюу 93265.2 га талбайг элс тус тус эзэлдэг байна.

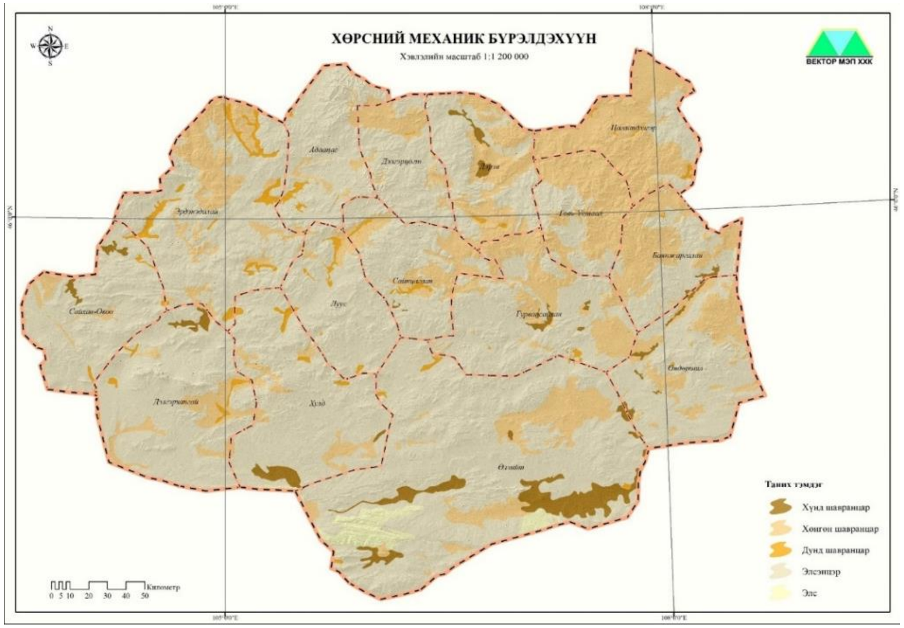

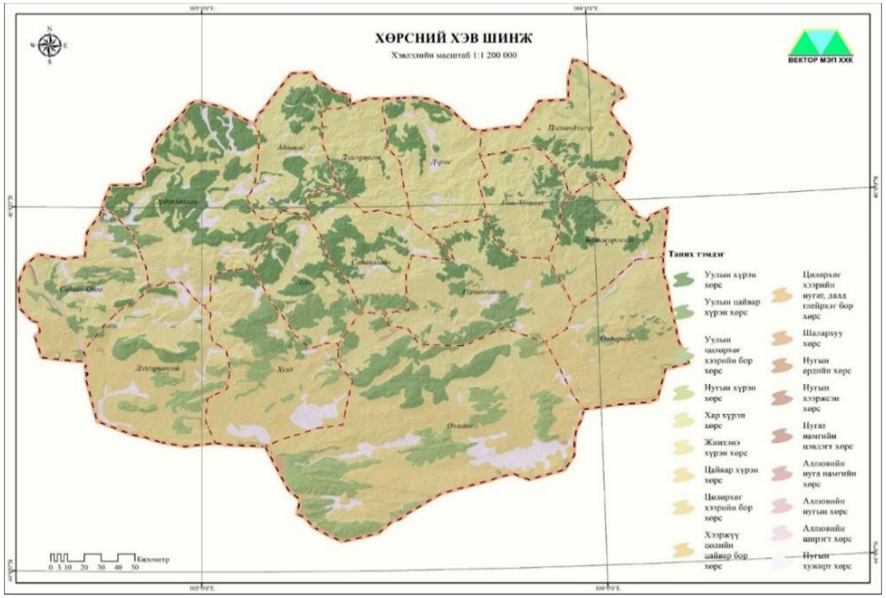

<u>**Бэлчээрийн газрын судалгаа**</u>

Ургамалжилтын бүс, бүслүүрийн хээр болон цөлөрхөг хээрийн бүсэд хамаардаг. Бэлчээрийн экологийн нөхцөлийн хувьд хамгийн өргөн тархалттай нь уулын хээрийн бэлчээр 2059.1 мян.га буюу 27.9%, тал хээрийн бэлчээр 1181.6 га буюу 16 %, нам хотосын болон цөлийн бэлчээр 6.1-9.2%-ийг эзэлж байна. Ургамалжилтын төрлөөр ангилахад хамгийн их нь уулын цайвар хүрэн ба бор хөрстэй цөлөрхөг хээрийн Монгол өвс-хазаар өвст, Хазаар өвс-монгол өвст бэлчээр 6.4 хувийг эзэлж байгаа нийт 99 төрлийн бэлчээрийн ургамалжилт тархсан байна.

Бэлчээрийн төрх байдлын хувьд сөөгтэй 1681.4 мян.га, чулуутай 2426.9 мян.га, дов сондуултай 539.3 мян.га, цэвэр өвслөг ургамалтай 2729.9 мян.га бэлчээр тус тус эзэлж байна. Бэлчээрийн төлөв байдал нь автогений нөлөөлөлд 44 мян.га, элсжсэн 88.4 мян.га, усны эвдрэлд өртсөн 16.3 мян.га, оготно царааны нүүдэлд өртсөн 2 560 мян.га, хүний үйл ажиллагааны шууд нөлөөгөөр элэгдэл эвдрэлд орсон 609,4 га газарт өөрчлөлт орсон байна.

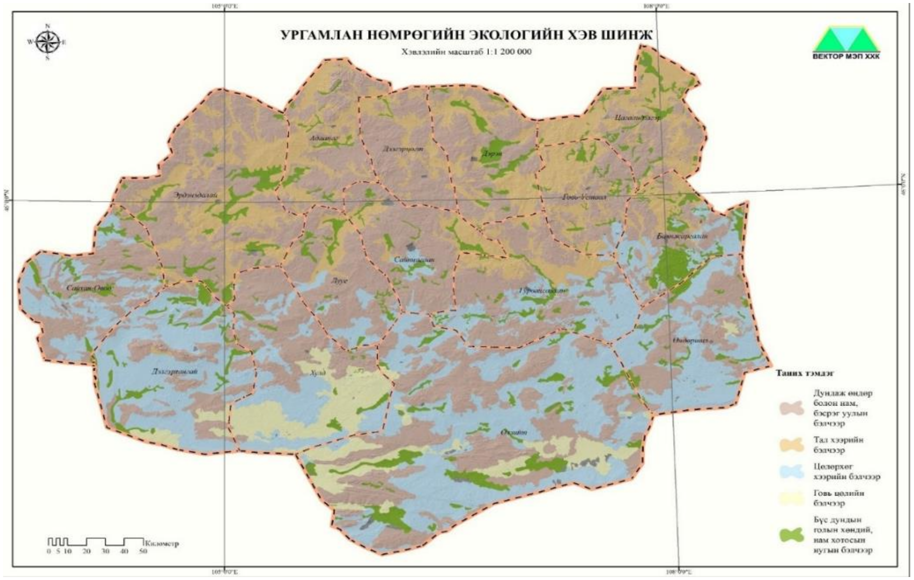

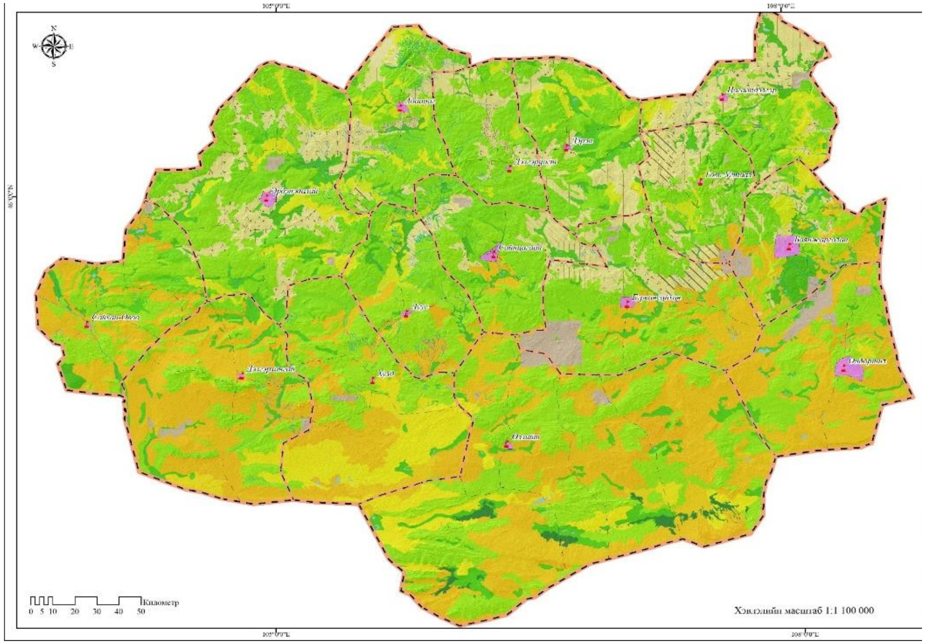

Бэлчээрийн газрын ашиглалтын өнөөгийн байдал

Аймгийн хэмжээнд нийт 5814 хөвөлжөө хаваржаа, зуслан намаржааны доорхи газар байна. үүнээс өвөлжөө 1061, хаваржаа 906, өвөлжөө-хаваржаа 376, дөрвөн улирал нутагладаг 2628 доорхи газар байна.

Уст цэгийн тоо инженерийн хийцтэй худаг 715, гар худаг 3398, булаг 202, гол 1, нуур тойром 427 тус тус бүртгэгдсэн байна.

Бэлчээрийн даац нь 2018 оын байдлаар аймгийн дундаж 2,5 дахин хэтрэлттэй байана. Сайнцагаан сум 5 дахин, Адаацаг сум 4 дахин, Эрдэнэдалай сум 3.3 дахин, Дэлгэрцогт сум 3,2 дахин хэтэрсэн бол Өлзийт сум хэтрээгүй байна. Энэ нь мал сүргийн тоо сүүлийн жилүүдэд огцом өссөн бэлчээрийн ургац буурсантай холбоотой юм.

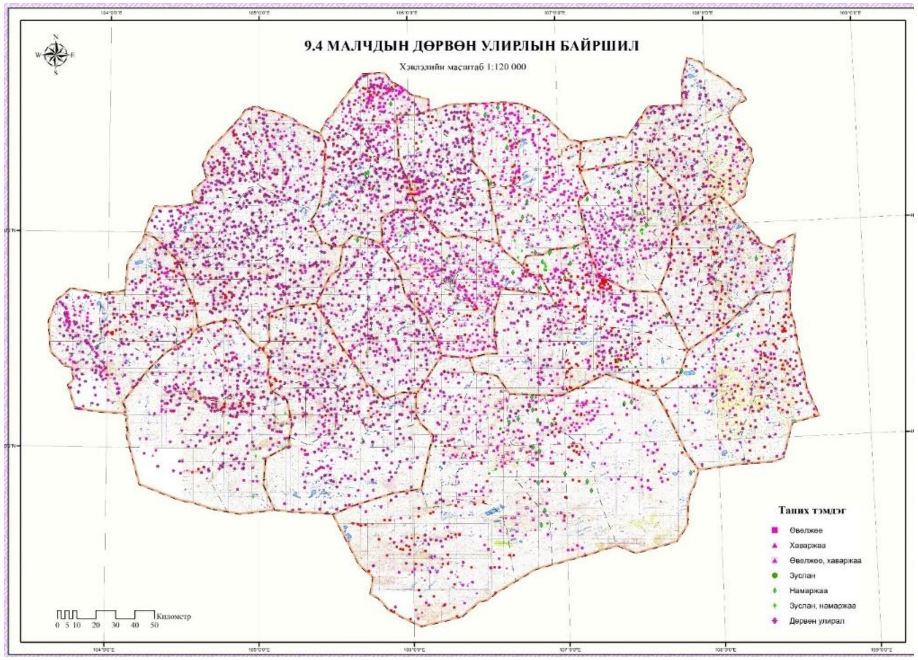

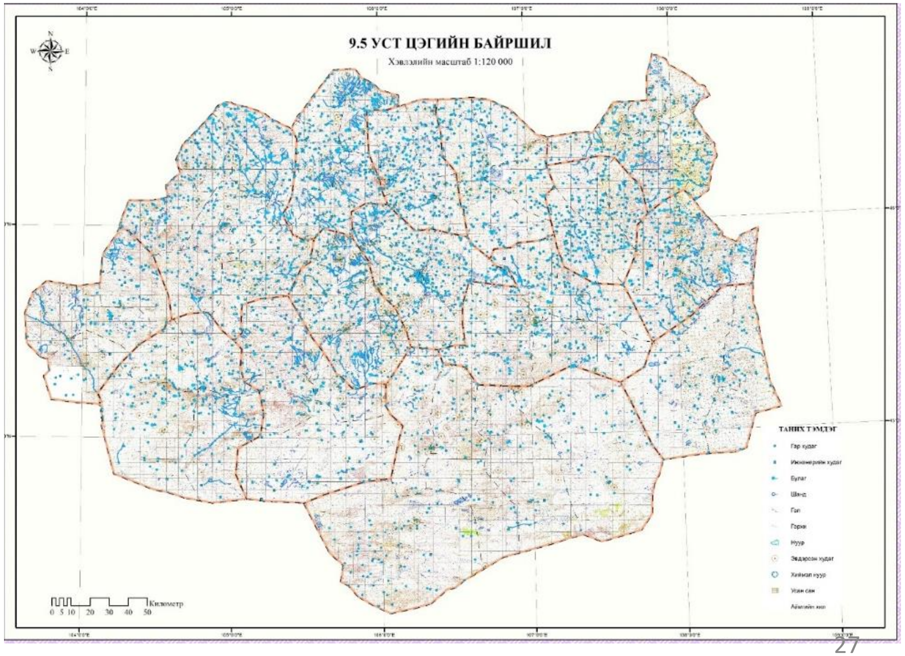

Ус ашиглалт

Гадаргын усны хувьд умард говийн гүвээт-Халхын дундат талын сав газарт баруун хэсэг нь Онги голын сав газарт багтана. Аймгийн хэмжээнд 2018 оны байдлаар байнгын урсгалтай гол 1 /Онгийн гол/, булаг шанд 202, нуур тойром 427, инженерийн хийцтэй худаг 715, гар худаг 3398 тус тус байна.

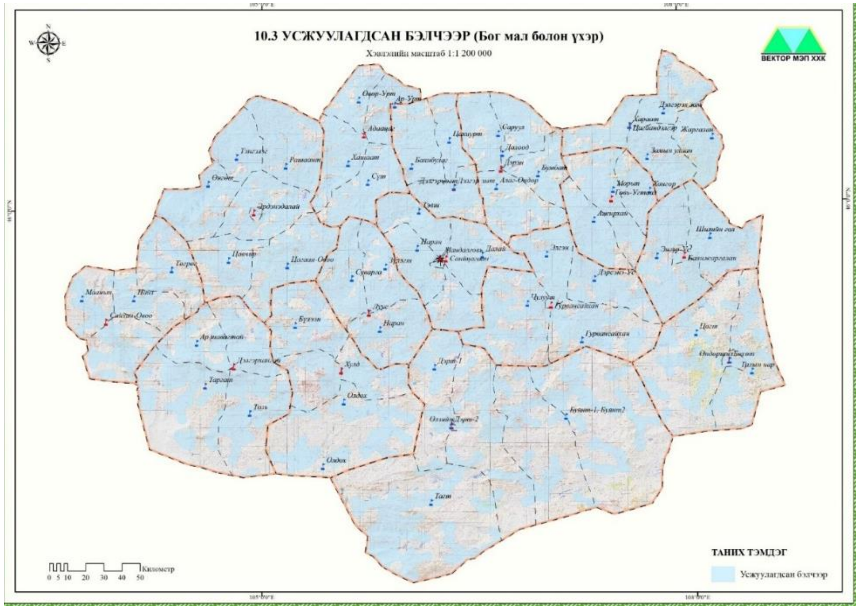

Газрын төлөв, байдал

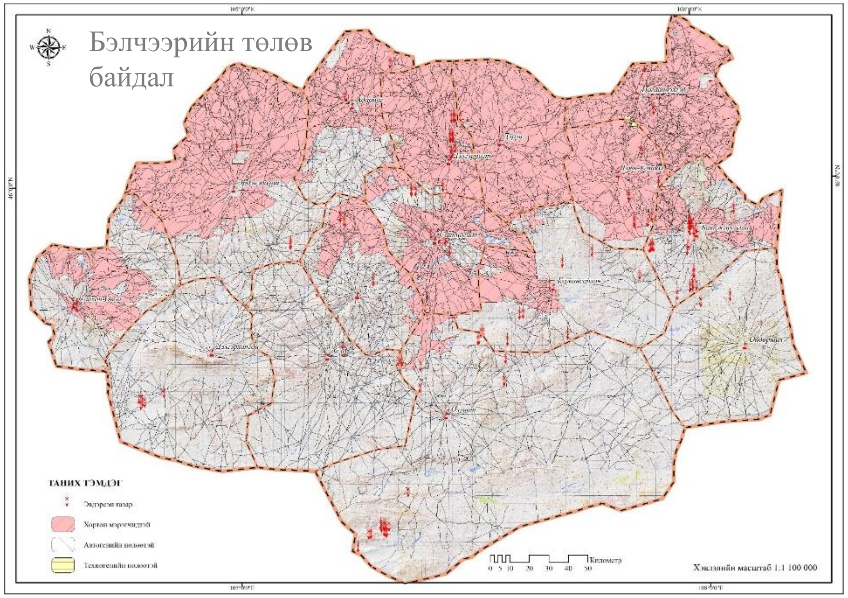

Автогений нөлөөнд орсон 44 мян.га байгаа нь нийт бэлчээрийн 0.6 хувьтай тэнцэж байна. Эрдэнэдалай, Дэлгэрхангай, Өлзийт сумдын нутагт 88.4 мян.га элсний нүүдэлтэнд өртөж Дэлгэрцогт, Сайнцагаан, Луус, Хулд сумдын 16.3 мян.га бэлчээр усны эвдрэлтэй байна. Адаацаг Баянжаргалан, Дэлгэрцогт, Дэрэн, Сайнцагаан сумдын нутагт үлийн цагаан оготно, царцаа болон нугын бор эрвээхэй элбэгших хандлагатай байв.

Дундговь аймагт уул, уурхайн олборлолт болон ашиглалт болон хүний буруутай үйл ажиллагааны улмаас эвдэрч, сүйтсэн газрын тооллого хийх, зурагжуулах, талбайн хэмжээг тодорхойлох ажлыг 2018 оны 5-р сард хийж гүйцэтгэсэн. Уг эвдэрсэн газрын тооллогоос үзэхэд тус аймгийн нийт 15 сумын 609.6 га талбай уул уурхайн олборлолт болон бусад шалтгааны улмаас эвдэрч сүйтсэн байна.

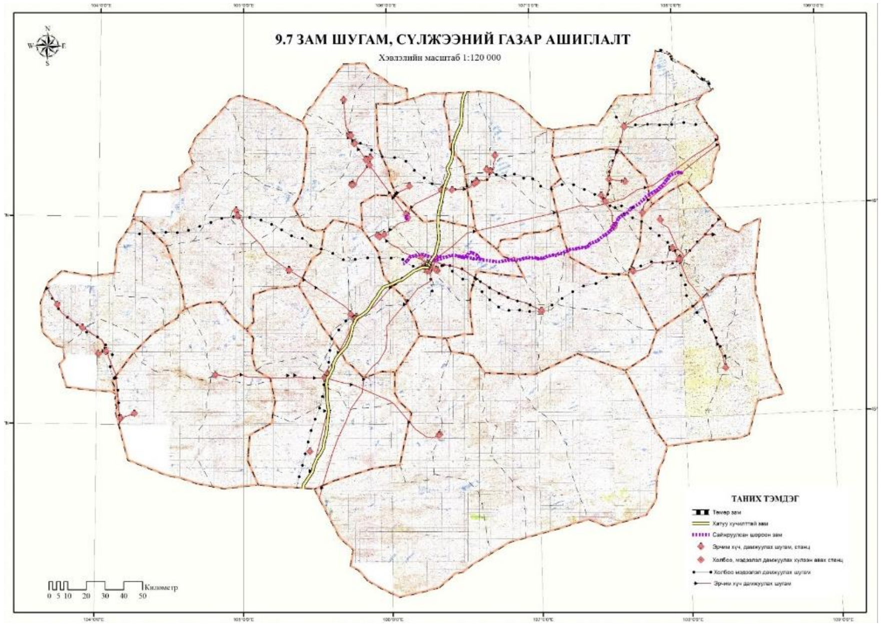

Зам, шугам, сүлжээний газар ашиглалт

Зам, шугам сүлжээний ангиллын газар 53.2 мян.га талбай байна. Үүнээс авто замын газар 48.0 мян.га буюу 90.1 хувь, төмөр замын газар 238.6 га буюу 0.4 хувь, агаарын тээврийн газар 77.9 га буюу 0.1 хувь, шугам сүлжээний газар 5.0 мян.га буюу 9.3 хувь тус тус эзэлж байна.

Ойн газар ашиглалт

Ангилал	Дэд ангилал	Ойн газрын хэмжээ /га/	Ойн сангийн газар /га/	Тусгай хамгаалалттай газрын ой /га/
Ой модоор бүрхэгдсэн газар	Заган ойгоор бүрхэгдсэн	34905.9	16882.9	18023.0
	Мод үржүүлгийн газар	42.3	42.3	0.0
Ой модоор бүрхэгдээгүй газар	Ойн цоорхой	224.0	200.6	23.4
	Ой тэлэн ургах нөөц газар	8301.8	3562.2	4739.5
Нийт		43473.9	20688.0	22785.9

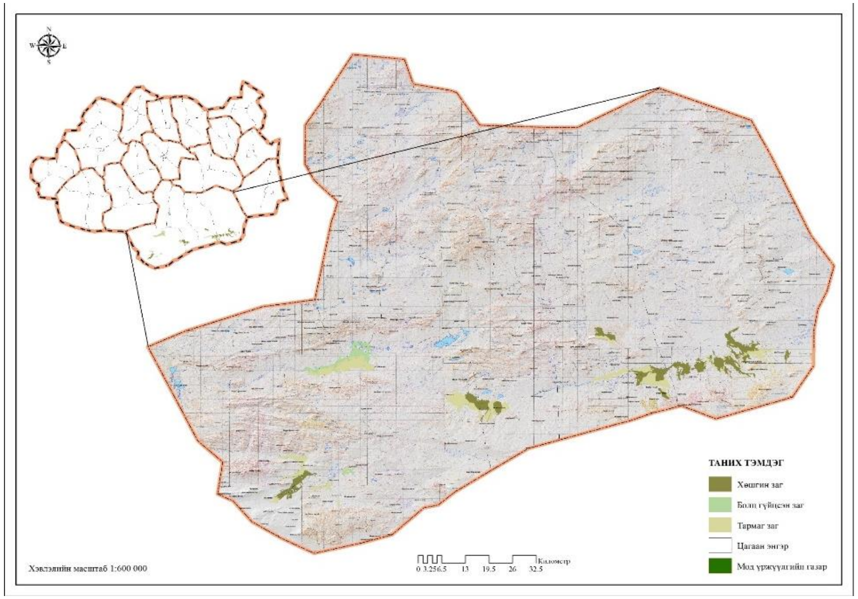

Дундговь аймгийн өмнөд хэсэг буюу Өлзийт суманд ойн сан бүхий газартай ба Шорвогийн хоолой, Загийн усны хөндий, Замын сүүжийн хоолой, Өөшийн элс орчимд нийт таван байрлалд ойн сангийн 16882.9 га га талбайд заган ой тархан ургасан байна.

Тусгай хэрэгцээний газар

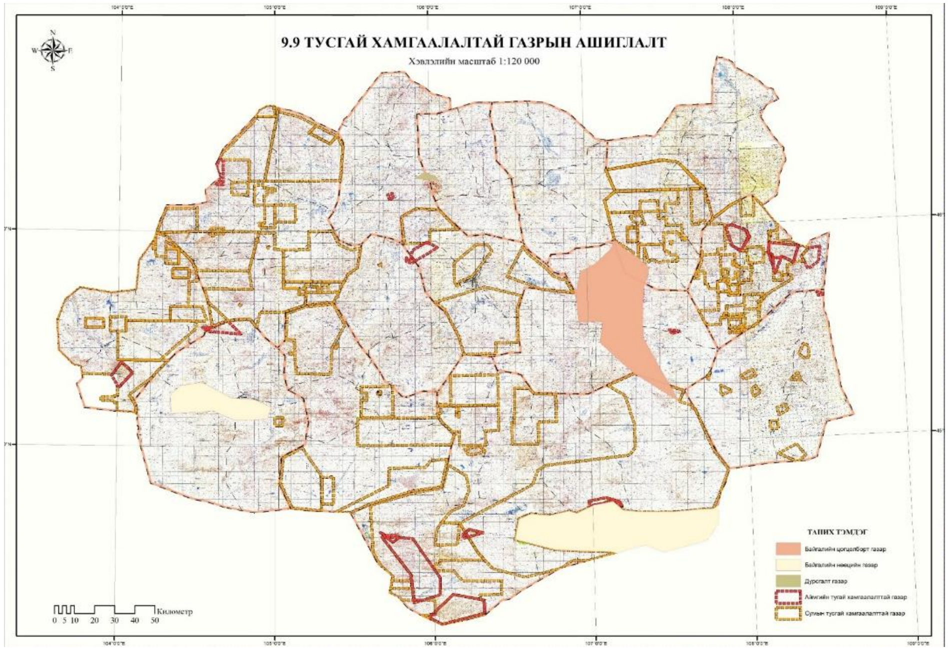

Аймгийн улсын тусгай хэрэгцээний 425730.6 га газар байна. Үүнд улсын тусгай хамгаалалттай газар 425682.1 га, Улсыг батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар 46.9 га, Шинжлэх ухаан, технологийн сорилт туршилт болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбай 1.6 га эзэлж байна.

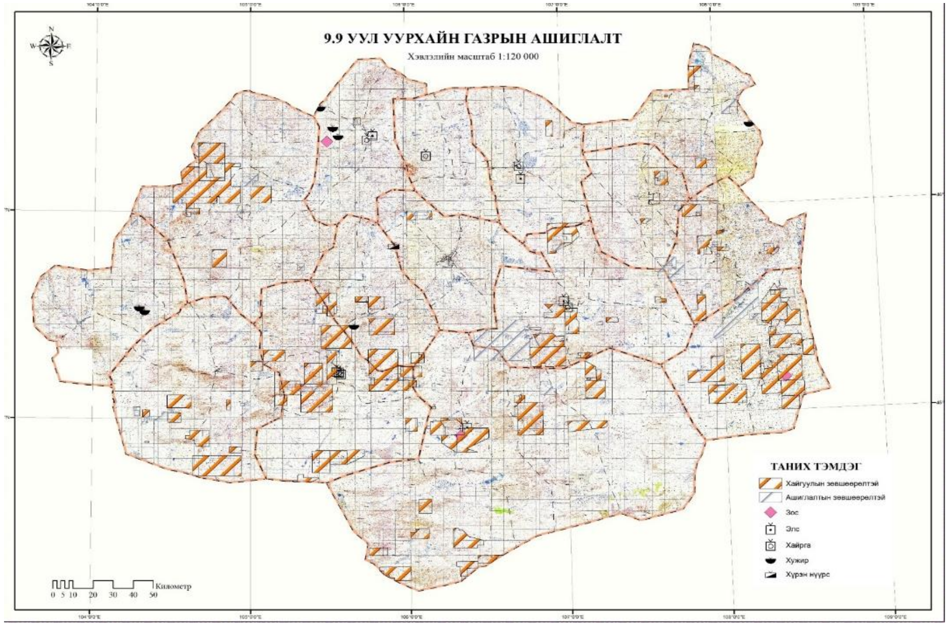

Уул уурхай: 2018 оны 11-р сарын мэдээгээр тус аймагт нийт 214 байршлын 737237,36 га талбай бүхий тусгай зөвшөөрөлтэй газар бүртгэгдсэн байна. Үүний 121 байршилд 628439,3га газар хайгуулын тусгай зөвшөөрөлтэй, 93 байршилд 138798,04 га газар ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл бүхий талбай байна.

Аялал жуулчлал

Адаацаг, Гурвансайхан, Дэлгэрцогт, Өзийт, Сайхан-Овоо, Эрдэнэдалай, Сайнцагаан зэрэг сумдад байгалийн үзэсгэлэнт, түүх соёлын дурсгалт, ховор ан амьтан бүхий газруудыг түшиглэсэн жуулчны бааз 16, амралт, сувилалын газар 8, ангийн отог 1 нийт 25 байгууллага үйл ажиллагаа явуулж байна.

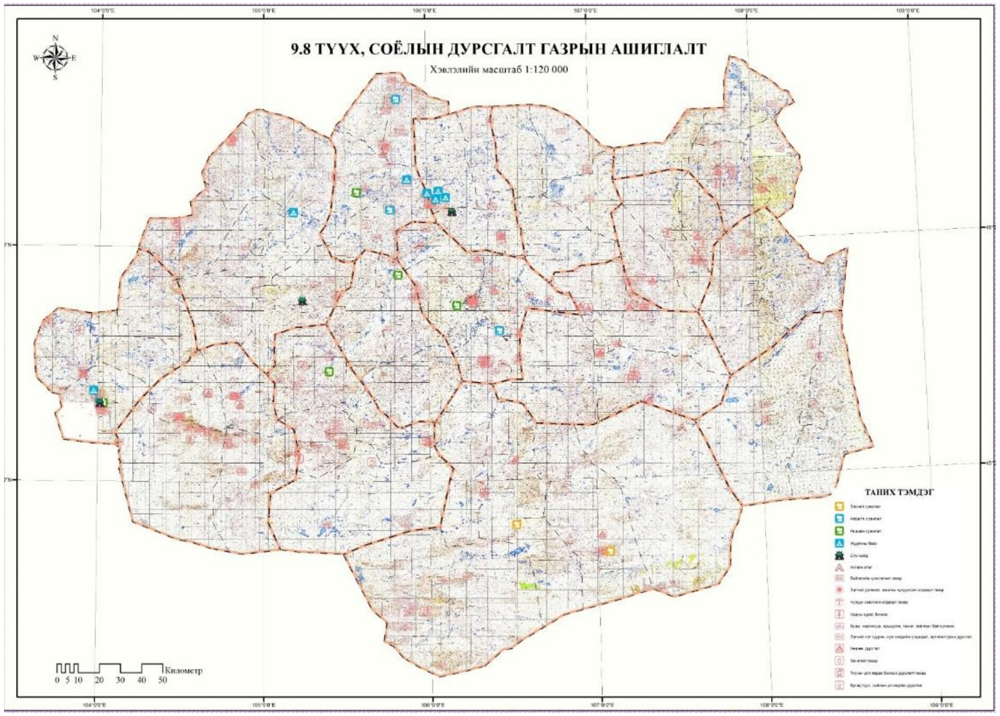

Аймгийн хэмжээнд байгалийн үзэсгэлэнт газар 1, түүх соёлын үл хөдлөх дурсгал 2, тахилгат газар 16, эртний хот, суурин, сүмийн туурь 29, хөшөө дурсгал 34, булш, хиргисүүр, оршуулга 140, хадны сүг зураг, бичээс 30, түүрэн дурсгалт газар 1, чулуун зэвсгийн олдворт газар 1 тус тус байна.

Газрын нэгдмэл сан /2018 оны байдлаар/

Дундговь аймгийн газар нутгийн хэмжээнд 7469019.6 га газар нутагтай, 2017 оны газрын нэгдмэл сангийн нийт талбайгаас 12.4 га талбайгаар бага байна. 2017 оны газрын нэгдмэл сангийн тайланг 2018 оны газрын нэгдмэл сангийн тооллоготой харьцуулахад хөдөө аж ахуйн газрын талбайгаас 345463.4 га, ойн сан бүхий газраас 48031.6 га газар тус тус хасагдсан бол хот тосгон бусад суурины газар 147744.4 га-гаар, зам шугам сүлжээний газар 21816.2 га-гаар, усны сан бүхий газар 23310.2 га-гаар, улсын тусгай хэрэгцээний газар 200611.8 га-гаар тус тус нэмэгдсэн байна. Аймгийн нийт нутаг дэвсгэрийн 3 хувийг буюу 225118.83 га газар улсын тусгай хэрэгцээнд авсан байна.

Газрын нэгдмэл сангийн үндсэн ангилал	Хөдөө аж ахуйн газар	Хот тосгон бусад суурин газар	Зам шугам сүлжээний газар	Ойн сан бүхий газар	Усны сан бүхий газар	Улсын тусгай хэрэгцээний газар	Нийт
2017 оны тооллого	7117568.2	18563.6	31265.7	68719.6	7796	225118.8	7469032
2018 оны тооллого	6772104.8	166308	53081.9	20688	31106.2	425730.6	7469019.6
Зөрүү	-345463.4	147744.4	21816.2	-48031.6	23310.2	200611.8	-12.4

Газрын нэгдмэл сангийн зураг /2018 оны байдлаар/

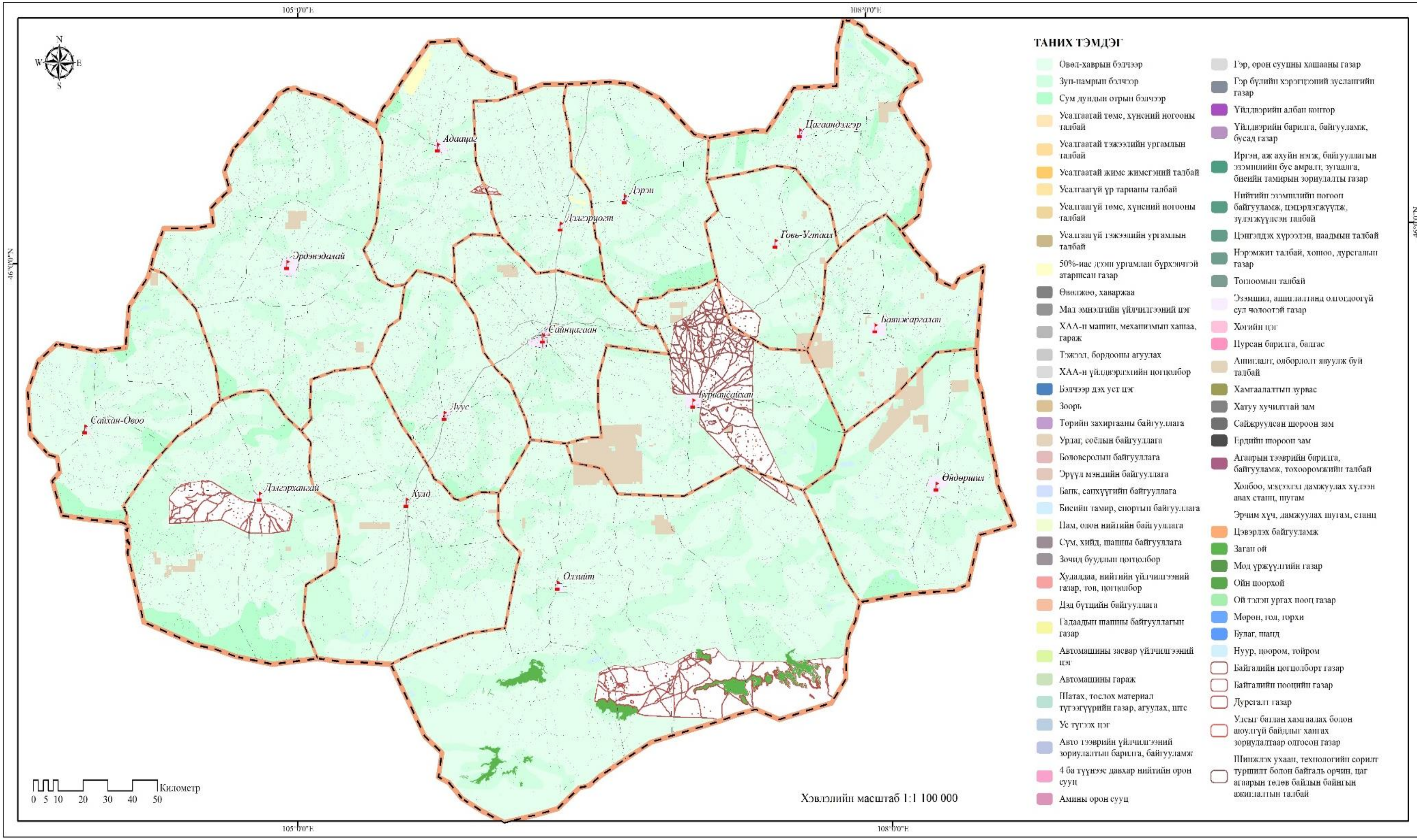

АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

НЭГ. ХӨГЖЛИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА

1. Монгол улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал

2. Монгол улсын мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан үндэсний хөгжлийн цогц бодлого

3. Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө

4. Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал

5. Дундговь аймгийн хөгжлийн бодлого стратеги төлөвлөгөө 2012-2031 он

6. Дундговь аймгийн нийгэм эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөгөө стратеги 2018-2028

7.Үйлдвэржилт 21:100 үндэсний хөтөлбөр

8. Хүнсний ногоо дэд хөтөлбөр

9. Аялал жуулчлалын салбарын стратеги төлөвлөгөө 2012-2018

10. Дундговь аймгийн сумдуудын хөгжлийн хөтөлбөр

Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө

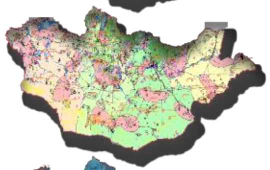

- **Хөдөө аж ахуйн газар**
- Услжуулах бэлчээр -Сайхан-Овоо
- Эрчимжсан мал аж ахуйн хөгжүүлэх болон тариалангийн бүс нутаг (Сайнцагаан, Сайхан-Овоо, Луус, Дэлгэрцогт, Дэрэн, Адаацаг)
- Хадлангийн хадах боломжтой газар (Адаацаг, Эрдэнэдалай)
- **Хот, тосгон бусад суурины газар**
- Аялал жуулчлал
    - Эмчилгээний аялал рекраци (Хулд бүлээний рашаан, Адаацаг сүм хөх бүрд, Өлзийт Өөшийн элс)
    - Олзвор, ангийн аялалын рекраци (Гурвансайхан, Дэлгэрхангай)
- Уул уурхай
    - Тусгай зөвшөөрөл цуцлах
    - Улсын төсвийн хөрөнгөөр геологийн хайгуул, зураглал хийх
    - Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгохыг хориглосон газар

Усны сан бүхий газар

- Хөв цөөрөм байгуулах газар
- Хамгаалалтанд авах усны нөөцийн тэжээгдлийн муж
- Ойн сан бүхий газар
- Ойжуулалт хийх газрууд
- Зам шугам сүлжээний газар
- Мандалговь-Их газрын чулуу жуулчны бааз-Хөөтийн хонхорын нүүрсний уурхай-Өндөршил-Сайншанд

Улсын тусгай хамгаалалтай газар

№	Газрын нэр	Тусгай хамгаалалттай газрын ангилал	Харъяалагдах сум	Талбайн хэмжээ /га/
Улсын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд				
1	Замын сүүжийн хоолой	Байгалийн нөөцийн газар	Өлзийт	16751.8
2	Зүүн жирмийн нуур	Байгалийн нөөцийн газар	Сайнцагаан	2860.6
3	Их нарт	Байгалийн нөөцийн газрын өргөтгөл	Өндөршил, Баянжаргалан	31882.4
4	Цагаан цав-хорхойтын хөндий байгалийн нөөцийн газар	Байгалийн нөөцийн газар	Дэлгэрхангай, Хулд	110894.5
5	Аргийн чулуу	Дурсгалт газар	Баянжаргалан	948.8
6	Модот	Дурсгалт газар	Эрдэнэдалай	858.8
7	Сүм хөх бүрд	Дурсгалт газар	Адаацаг	993.8
8	Цагаан суварга-цагаан дэл	Дурсгалт газар	Өлзийт	1686.7
9	Ширээ уул	Дурсгалт газар	Дэлгэрхангай	1754.1
Нийт талбай				168631.6

ХОЁР. ГАЗАР АШИГЛАЛТЫН ТОХИРОМЖТОЙ БАЙДЛЫН ҮНЭЛГЭЭ

1. Шинээр байгуулах хот, суурин газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ
2. Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ
3. Аялал жуулчлалын газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ
4. Хадгалан хамгаалах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ
5. Ойн сангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ
6. Шугаман байгууламжийн зориулалтаар ашиглах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ
7. Усан сан, хөв цөөрөм байгуулах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ
8. Бэлчээрийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Шинээр байгуулах хот, суурин газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Д/д	Үнэлгээ	Талбай, га	Эзлэх хувь
1	Бусад газар ашиглалт	603353.2	8.1
2	Тохиромжгүй	1214811.6	16.3
3	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	4575031.4	61.3
4	Тохиромжтой	1075823.4	14.4
Нийт талбай		7469019.6	100

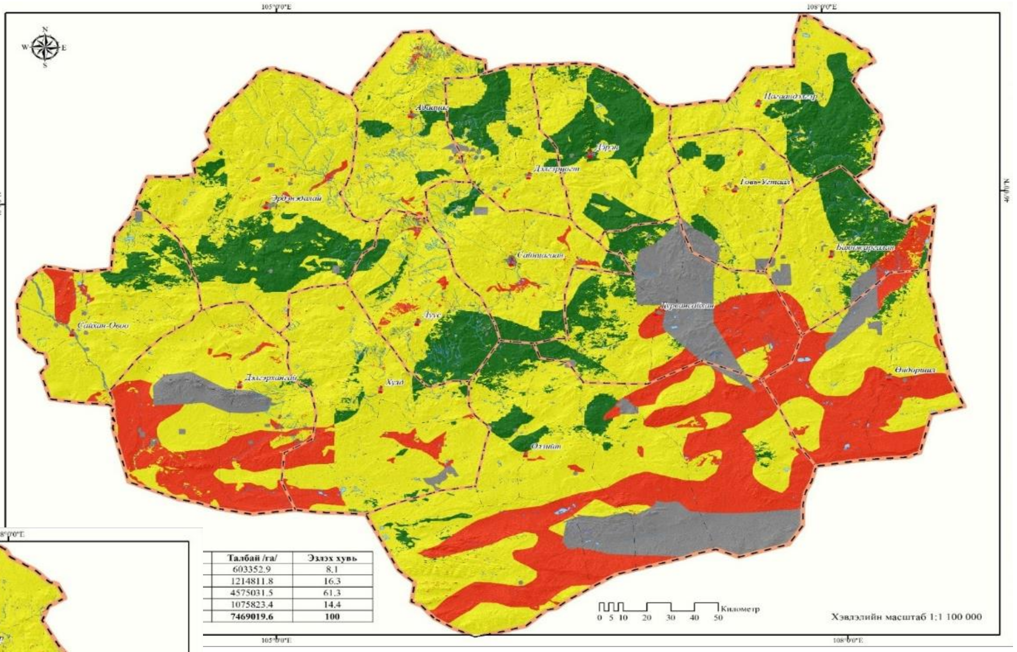

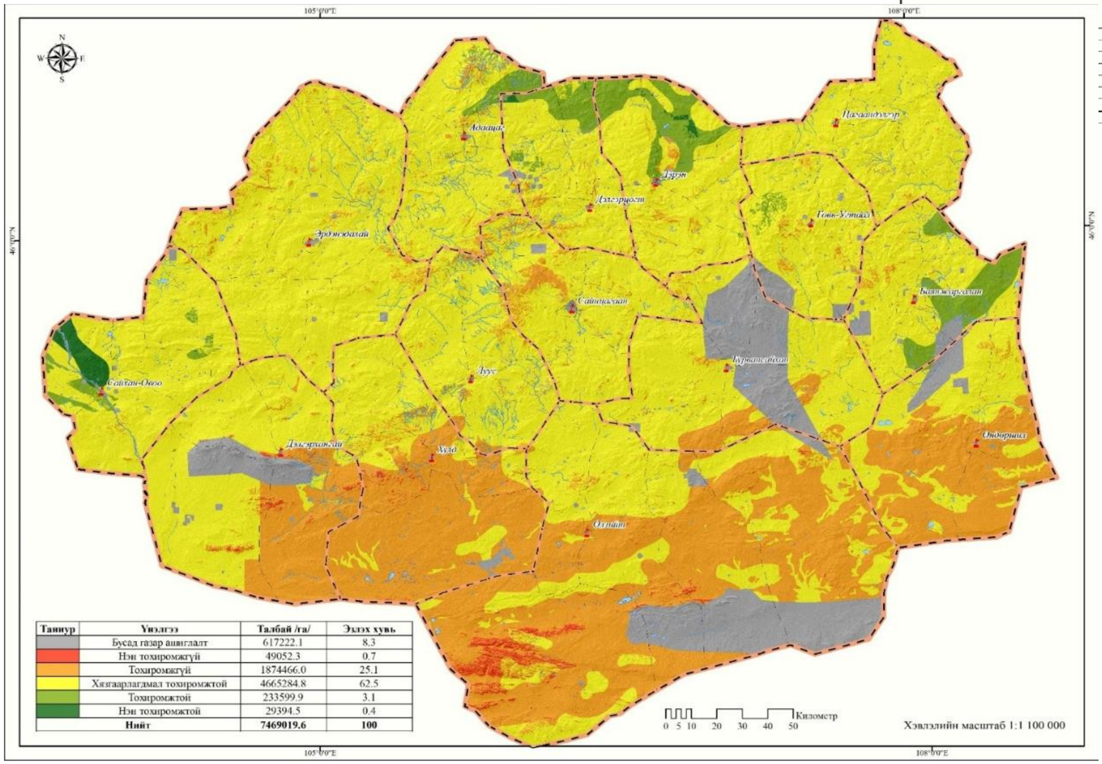

Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Д/д	Үнэлгээ	Талбай, га	Эзлэх хувь
1	Бусад газар ашиглалт	617222.4	8.3
2	Нэн тохиромжгүй	49052.3	0.7
3	Тохиромжгүй	1874466.0	25.1
4	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	4665284.8	62.5
5	Тохиромжтой	233599.9	3.1
6	Нэн тохиромжтой	29394.5	0.4
Нийт талбай		7469019.9	100.0

Аялал жуулчлалын газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Д/д	Үнэлгээ	Талбай. га	Эзлэх хувь
1	Бусад газар ашиглалт	132120.1	1.77
2	Тохиромжгүй	1628.2	0.02
3	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	2017344.3	27.01
4	Тохиромжтой	5317927.4	71.2
Нийт талбай		7469019.9	100

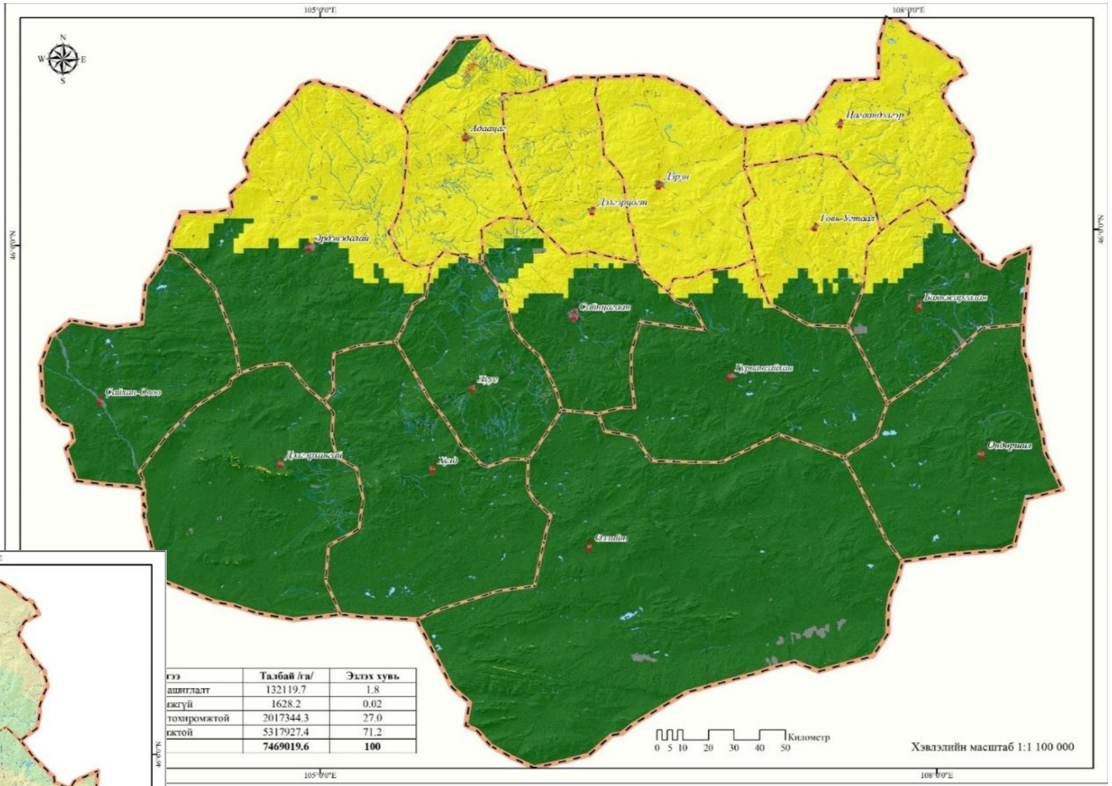

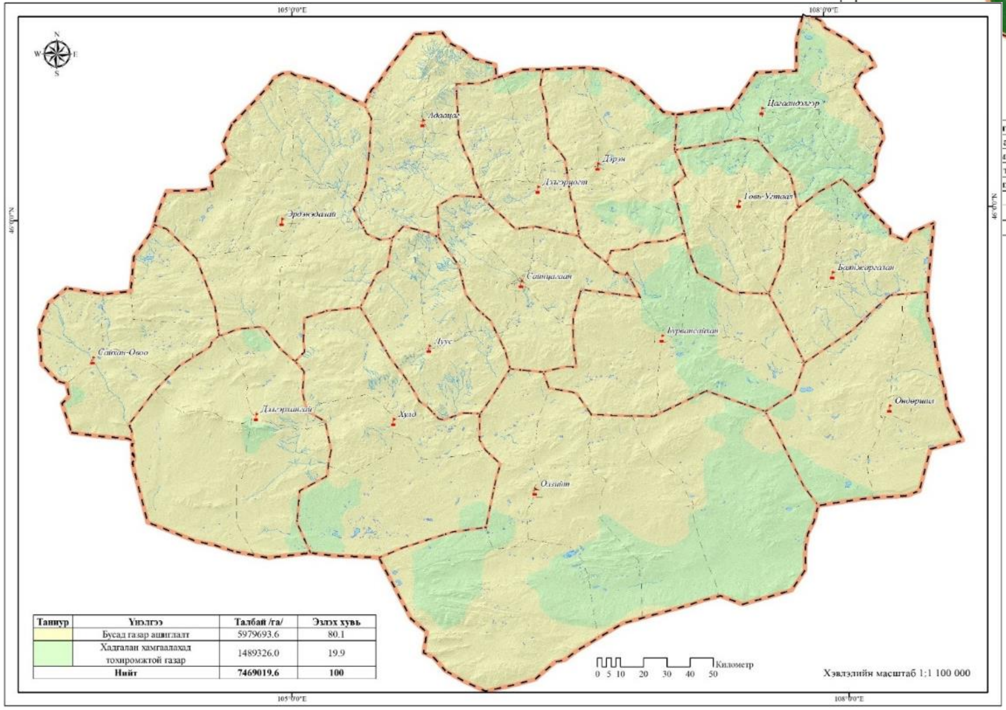

Хадгалан хамгаалах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Д/д	Үнэлгээ	Талбай, га	Эзлэх хувь
1	Бусад газар ашиглалт	5979693.6	80.1
2	Хадгалан хамгаалахад тохиромжтой газар	1489326	19.9
Нийт талбай		7469019.6	100.0

Ойн сангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Д/д	Үнэлгээ	Талбай, га	Эзлэх хувь
1	Бусад газар ашиглалт	132134.1	1.8
2	Тохиромжгүй	7095262.7	95.0
3	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	241622.8	3.2
Нийт талбай		7469019.5	100.0

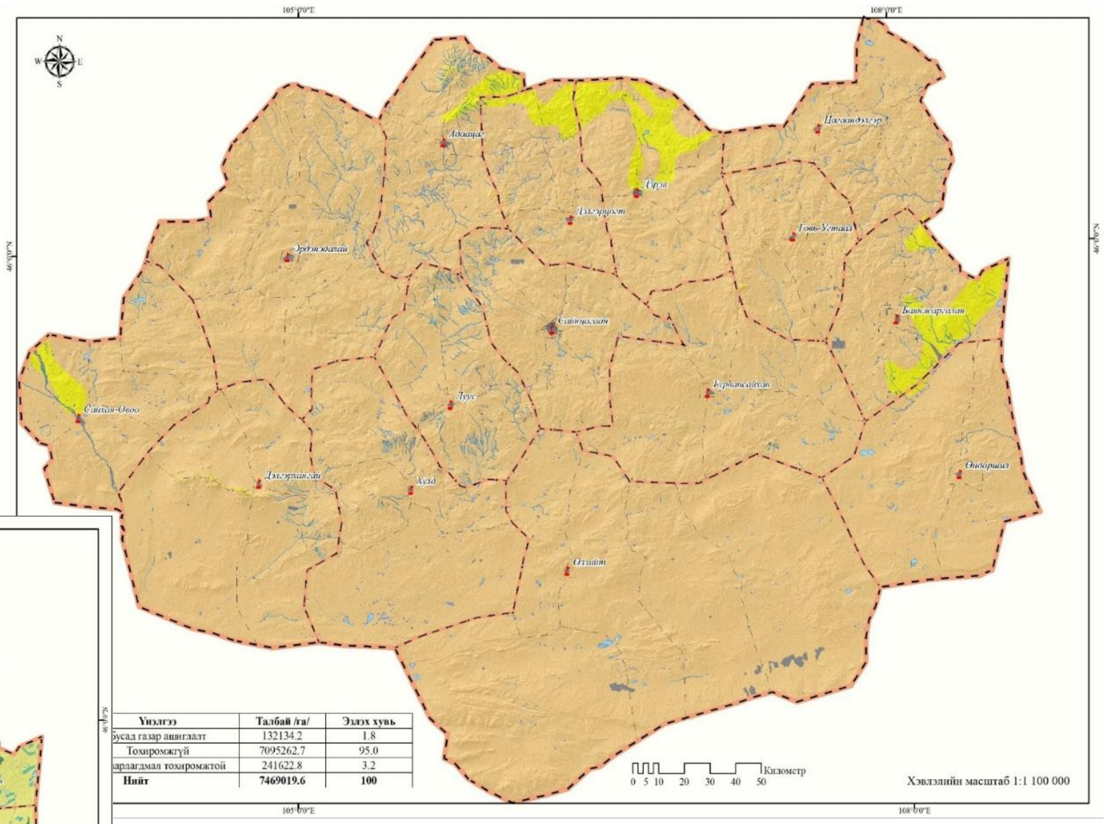

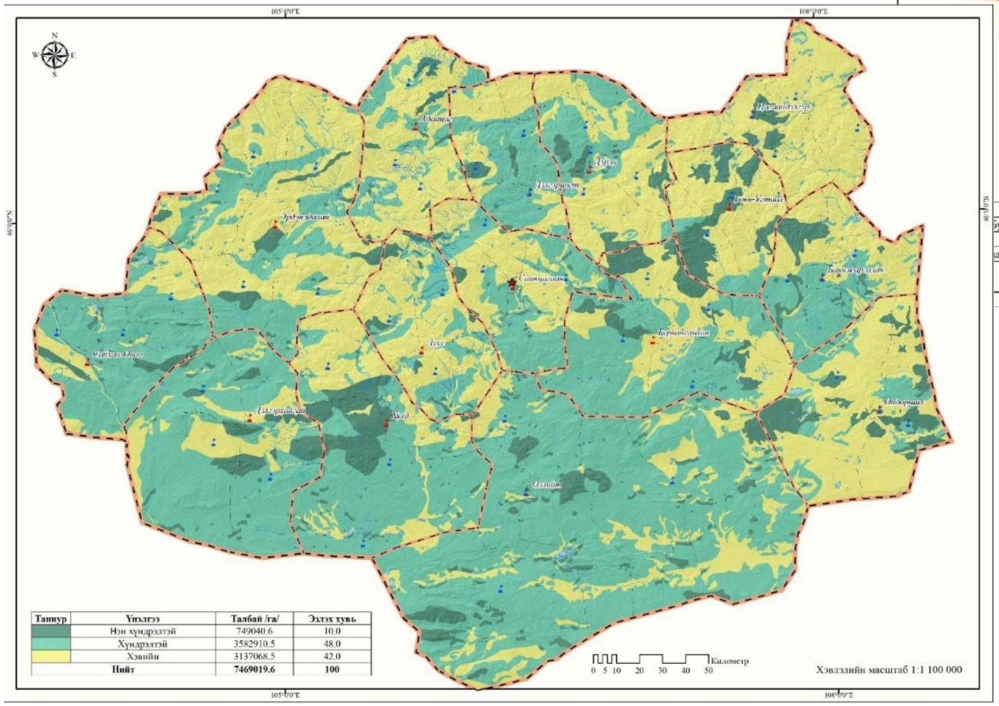

Шугаман байгууламжийн зориулалтаар ашиглах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Д/д	Үнэлгээ	Талбай, га	Эзлэх хувь
1	Нэн хүндрэлтэй	202023.9	2,7
2	Хүндрэлтэй	1885783.3	25,2
3	Хэвийн	5381212.7	72,0
Нийт талбай		7469019,9	100,0

Усан сан, хөв цөөрөм байгуулах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

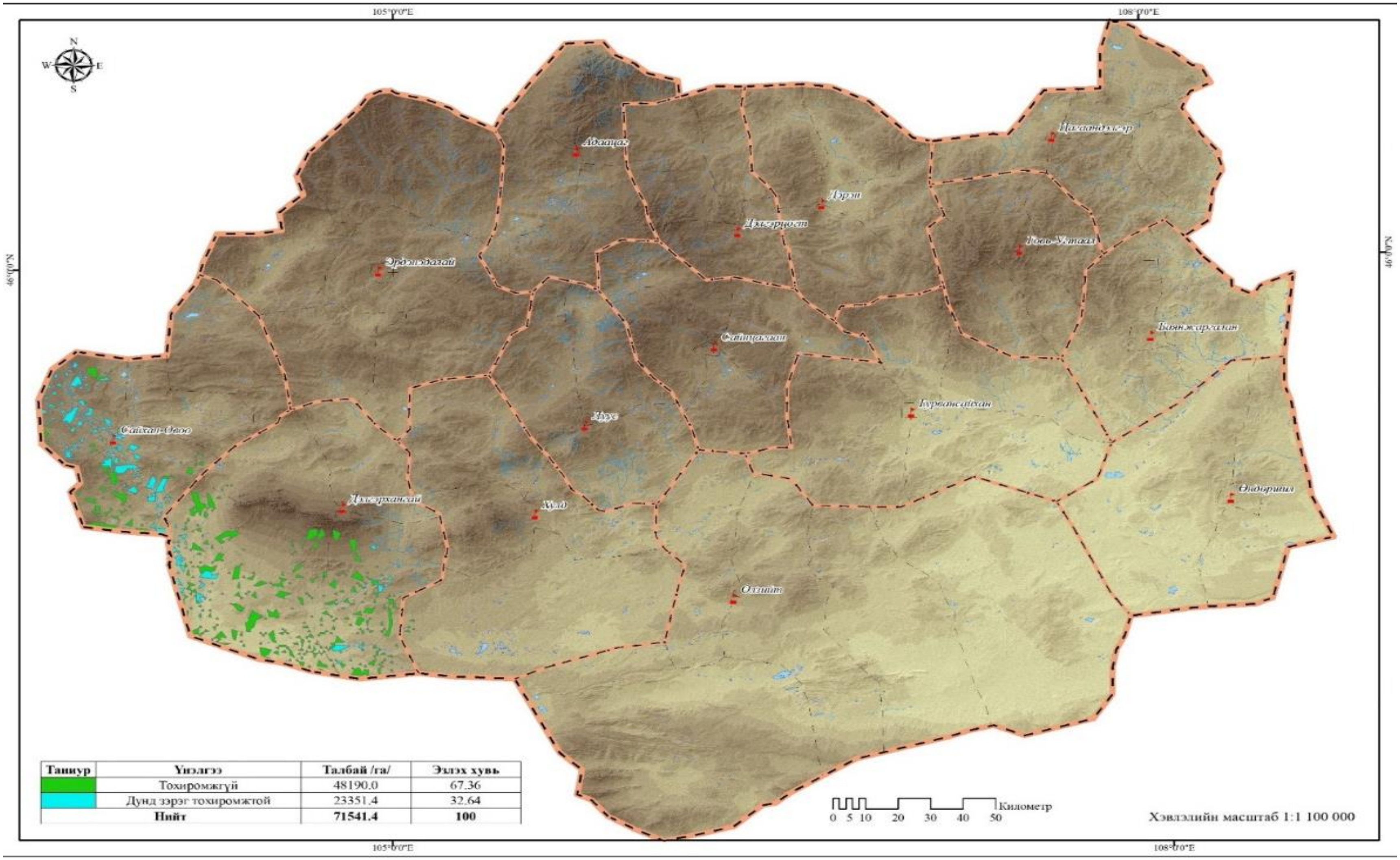

Таниур	Үнэлгээ	Талбай /га/	Эзлэх хувь
	Тохиромжгүй	48190.0	67.36
	Дунд зэрэг тохиромжтой	23351.4	32.64
	Нийт	**71541.4**	**100**

Бэлчээрийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

№	Өвөл-хавар	Талбай. га				
		Тэмээ	Адуу	Үхэр	Хонь	Ямаа
1	Бусад газар ашиглалт	128639.1	128585.1	128638	128493.8	128493.8
2	Нэн тохиромжгүй	6553.7	173702.9	2776270.1	23400.9	23400.9
3	Тохиромжгүй	1068284.9	2851483.4	3463082.8	752038.9	752038.9
4	Дунд зэрэг тохиромжтой	3441527.5	2211588.5	806955.7	2294186.8	2294186.8
5	Тохиромжтой	2824014.8	2103660	294073.3	4270899.6	4270899.6
Нийт талбай		7469019.9	7469019.9	7469019.9	7469019.9	7469019.9

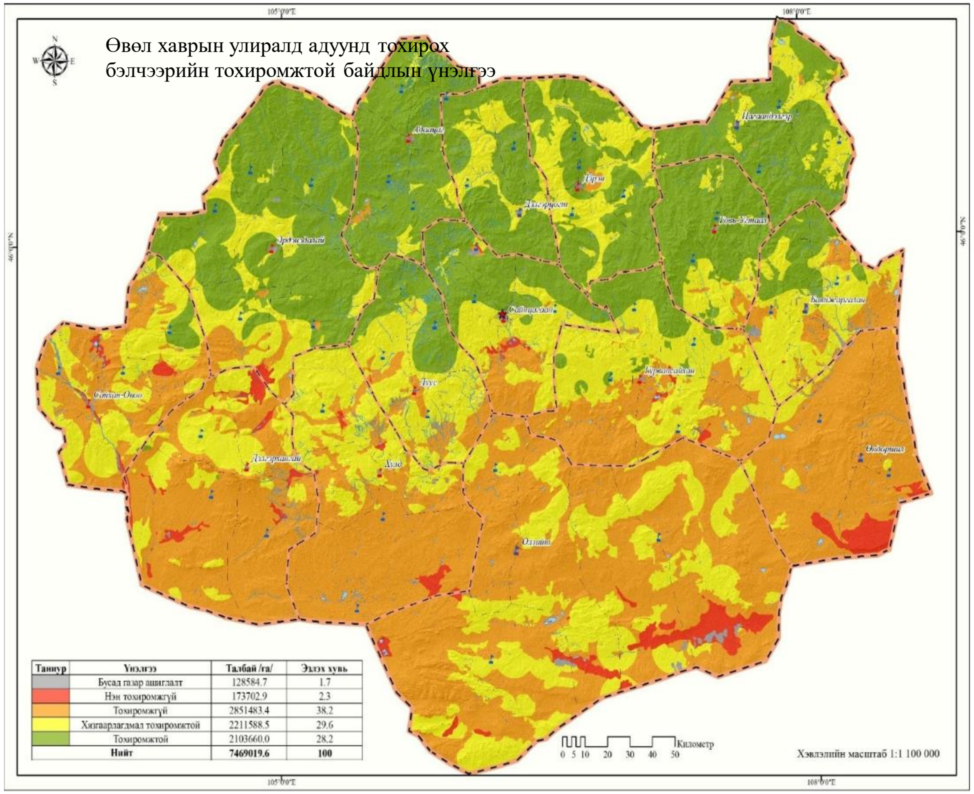

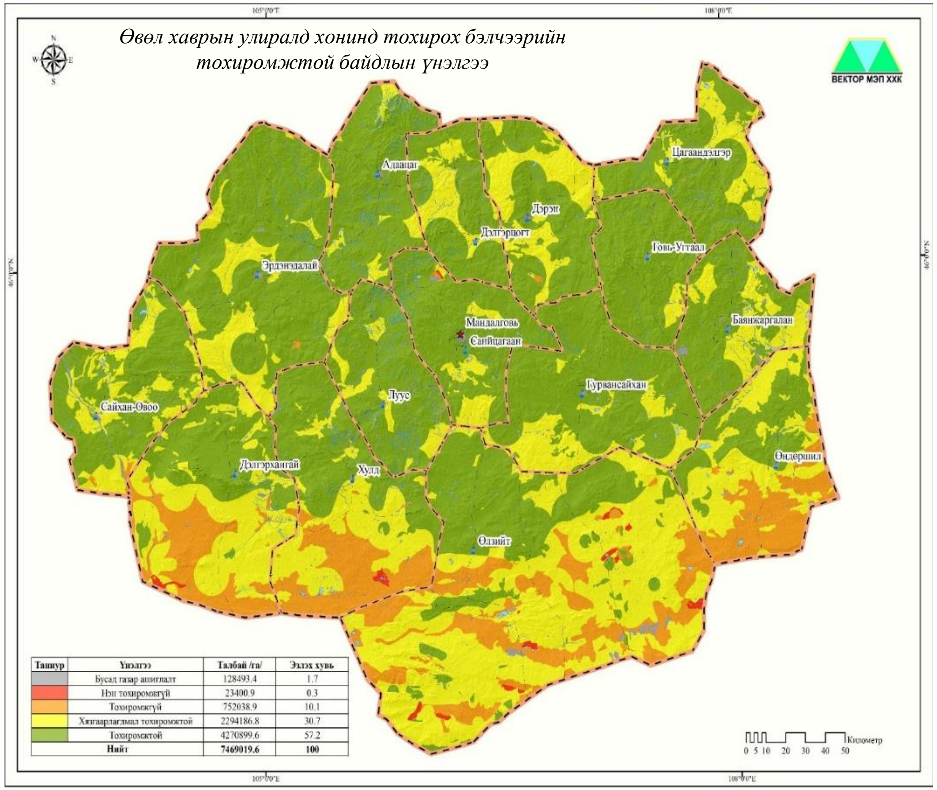

ГУРАВ. НИЙГЭМ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ХЭРЭГЦЭЭНД БАЙДЛЫН ҮНЭЛГЭЭ

1. Иргэдийн хэрэгцээт байдлын үнэлгээ
2. Үйлчилгээний салбарын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ
3. Худалдааны салбарын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ
4. Үйлдвэрлэлийн салбарын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ
5. Дундговь аймгийн нийгэм, эдийн засгийн хэрэгцээ
    - 5.1. Хүн, амын өсөлтийн хэтийн тооцоо:
    - 5.2. Нийгэм, дэд бүтцийн хэрэгцээ
    - 5.3. Цэцэрлэг, сургуулийн хэрэгцээ
    - 5.4. Эрүүл мэндийн байгуулгын хэрэгцээ
    - 5.5. Зах зээлийн өсөлт хэтийн төлөв
    - 5.6. Дэд бүтцийн байгуулгын хэрэгцээ
    - 5.7. Хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ
    - 5.8. Ажлын байрны хэрэгцээ шаардлага
    - 5.9. Байгалийн хадлан, тэжээлийн хэрэгцээ
    - 5.10. Бэлчээрийн газрын усан хангамжийн хэрэгцээ
    - 5.11. Газрын эрэлт хэрэгцээний чиг хандлага

Иргэдийн хэрэгцээт байдлын үнэлгээ

Аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий болон сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулахад нутгийн иргэдийн оролцоо хамгаас чухал. Төлөвлөгөө боловсруулахдаа иргэдийн оролцоог хангаж орон нутгийн хэрэгцээт байдлын үнэлгээг гаргах үүднээс малчин, тариалан эрхлэгчид, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэгчид, мөн зорилтод бүлгийг судалгаанд хамруулсан ба нийт 1636 санал авч ажилласан болно.

Д/д	Сумын нэр	Иргэдийн тоо	Огноо
1	Адаацаг	19/ИТТХурал/	2018.10.24
2	Баянжаргалан	35	2018.10.23
3	Говь-Угтаал	46	2017.09.20
4	Гурвансайхан	79	2018.10.22
5	Дэрэн	31	2018.10.23
6	Дэлгэрцогт	57	2018.10.19
7	Дэлгэрхангай	45	2018.10.26
8	Луус	55	2018.10.20
9	Өлзийт	43	2018.10.26
10	Өндөршил	51	2018.10.24
11	Сайнцагаан	158	2018.10.16-17
12	Сайхан-Овоо	37	2018.10.25
13	Хулд	34	2018.10.18
14	Цагаандэлгэр	29	2018.10.25
15	Эрдэнэдалай	158	2018.10.22

Үйлчилгээний салбарын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ

Дундговь аймгийн ДНБ-ий 33 хувийг үйлчилгээний салбарт үйлдвэрлэж байна. Сүүлийн жилүүдэд бөөний болон жижиглэн худалдаа, гэр ахуйн барааны засварлах үйлчилгээ, тээвэр, агуулахын аж ахуй, холбоо, санхүүгийн гүйлгээ хийх үйл ажиллагаа, үл хөдлөх хөрөнгө, түрээс, бизнесийн бусад үйл ажиллагааны салбарт өсөлт гарч байна. Нийт дүнгээр идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж буй бүртгэгдсэн 293 гаруй аж ахуйн нэгж байгаагийн 144 нь үйлчилгээний чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж байна.

Худалдааны салбарын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ

2017 оны байдлаар 256 цэг салбар худалдаа эрхэлж байна. Худалдааг эрхлэх хэлбэрээр нь авч үзвэл 80.0 гаруй хувь нь жижиглэнгийн, 20.0 хувь нь бөөний худалдаа эзэлж байгаагаас харахад сүүлийн жилүүдэд бөөний цэг салбарууд бий болох эхлэл тавигдсан байна. Бараа татан авалтын 98.0 хувийг УБ хотоос татдаг. Гутал, хувцас зэрэг өргөн хэрэглээний барааны 90.0 хувийг урд хөршөөс татан авалт хийдэг байна. Худалдааны салбарт 300 орчим хүнийг ажлын байраар хангаж буй томоохон салбар юм.

Үйлдвэрлэлийн салбарын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ

Дундговь аймгийн статистикийн мэдээллийн санд бүртгэлтэй 613 аж ахуйн нэгж байгаагаас 396 нь идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж байна. Харин 217 нь үйл ажиллагаа явуулаагүй буюу үйл ажиллагаагаа эхлүүлээгүй байна. Үүнээс боловсруулах үйлдвэр буюу "С" ангиллын үйлдвэр 37 байгаа ба аж үйлдвэрийн салбарын нийт үйлдвэрлэл 2017 оны байдлаар 8097.8 сая төгрөг болж өнгөрсөн оны мөн үетэй харьцуулахад нийт дүнгээр 35.5 хувиар өссөн байна. Энэхүү өсөлтөд уул уурхайн олборлох аж үйлдвэр өмнөх онтой харьцуулахад 79 хувиар өссөн нь голлох нөлөөг үзүүлсэн байна. Мөн боловсруулах аж үйлдвэр 1.5 хувиар, цахилгаан дулааны эрчим хүч үйлдвэрлэлт ус хангамж 24.3 хувиар өссөн.

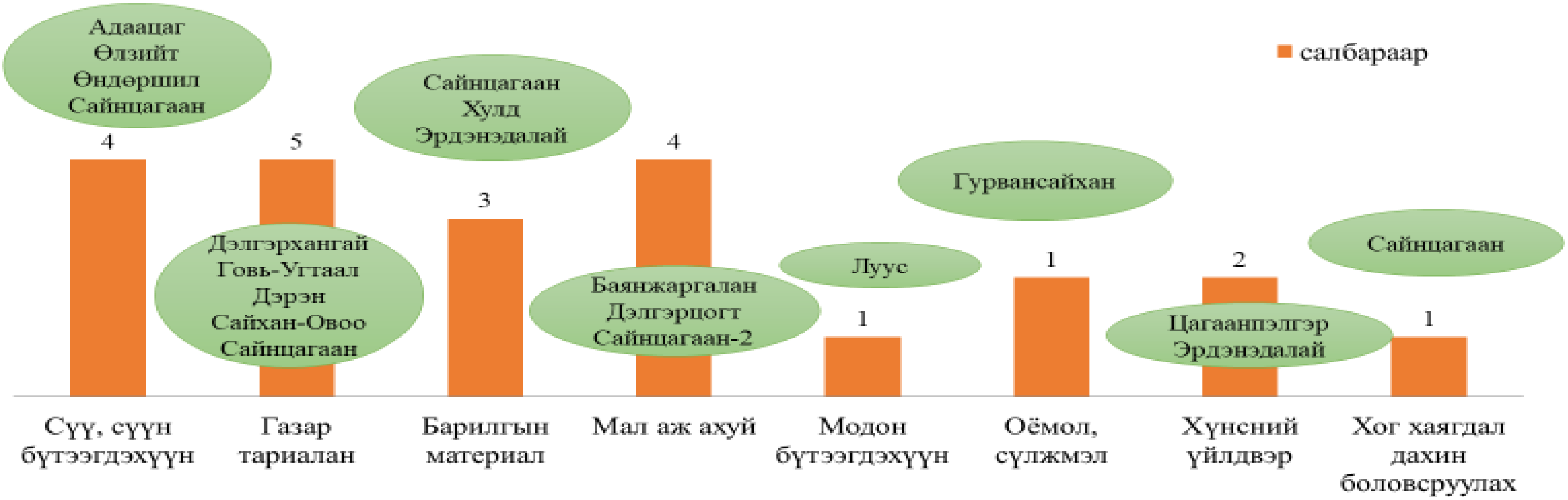

МУЗГ-ын "Үйлдвэржилт 21:100" үндэсний хөтөлбөрийг баталсан бол аймаг орон нутгийн эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг хангах, үйлдвэрлэл үйлчилгээг хөгжүүлэн ажлын байрыг нэмэгдүүлэх зорилгоор сумдад байгуулах 21 үйлдвэрийг тодорхойлон баталлаа.

Дундговь аймгийн нийгэм, эдийн засгийн хэрэгцээ

Хүн, амын өсөлтийн хэтийн тооцоо:

Хүн амын төрөлтийн түвшин 1990 оноос эхлэн буурч ирсэн боловч 2000-иад оны дундаас тогтворжин өсөх хандлагатай байна. Тухайлбал 1990 онд төрөлт 1614 байсан бол 2017 онд 1030 болж 36,1 хувиар буурсан дүр зурагтай байна. Хүн амын хэтийн тооцооллоор төрөлт өсөх хандлагатай байгаа ч төрөх насны эмэгтэйчүүдийн тоо буурах хандлагатай байна.

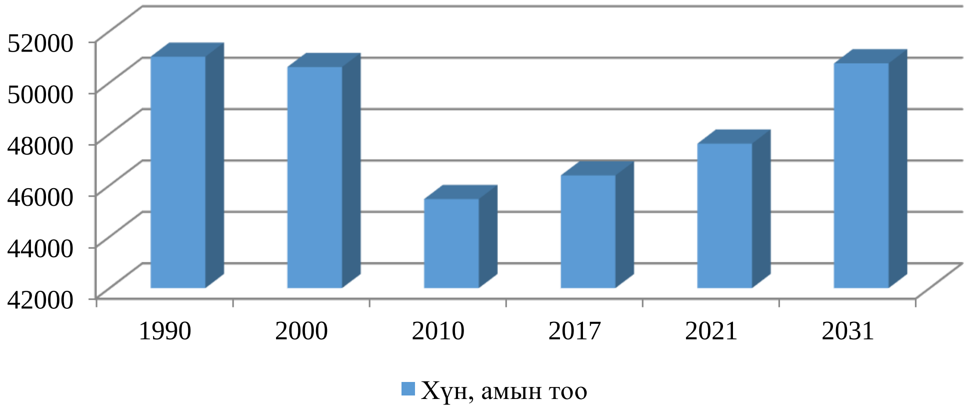

№	Насны бүлэг	2017 он	Төлөвлөгөөний үе шат	
			Дунд үе 2021 он	Урт үе 2031 он
1	0-14	13458	14631	15623
2	15-29	11799	10661	11246
3	30-54	15305	15215	13608
4	55-69	4233	5232	6609
5	70+	1588	1750	3410
Нийт хүн ам		46383	47490	50496

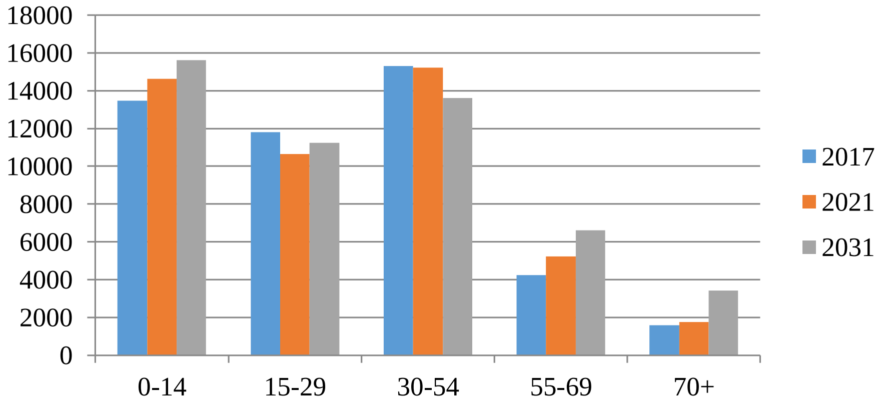

Нийгэм, дэд бүтцийн хэрэгцээ

Хүн амын хэтийн өсөлтийн тооцооллоор 2017 онд он харьцуулахад төлөвлөгөөний дунд хугацаанд 2,7 хувиар урт хугацаанд 8,9 хувиар өсөх дүр зурагтай байна. Хүн амын насны бүлэг, хүн ам зүйн ачааллаар авч үзхэд 0-15 насны хүүхэд, 65 дээш насны өндөр настны тоо өсөх хандлагатай байна.

Хүн ам зүйн ачааллын тооцохдоо хөдөлмөрийн насны 100 хүнд ноогдох тэжээгдэгчийн тоо буюу хөдөлмөрийн бус насны хүн амын нийгэмд үзүүлж буй ачааллыг хүн амын насны бүлгийн бүтцээр илэрхийлэн гаргасан. хүн ам зүйн ачаалал суурь онтой харьцуулахад 43.1 хувиар нэмэгдэх хандлагатай байна.

Хүснэгт 32. Хүн ам зүйн ачаалал, төлөвлөгөөний дунд болон урт хугацаагаар

№	Төрөл	Тоогоор			Хүн ам зүйн ачаалал		
		Суурь он /2017/	Төлөвлөгөөний дунд хугцаа /2021/	Төлөвлөгөөний урт хугацаа /2031/	Суурь он /2017/	Төлөвлөгөөний дунд хугцаа /2021/	Төлөвлөгөөний урт хугацаа /2031/
1	Хүүхэд /0-15/	14259	15291	16676	50.3	55.6	63.47
2	Хөгшид /65+/	2397	2863	5397	8.5	10.4	20.54
3	Нийт	16656	18154	22073	58.7	66.0	84.01

Цэцэрлэг, сургуулийн хэрэгцээ

Төлөвлөгөөний суурь оны байдлаар Дундговь аймгийн хэмжээнд төрийн өмчийн 21 хүүхдийн цэцэрлэгт 3262 хүүхэд хүмүүжиж байна. Энэ нь сургуулийн өмнөх боловсрол эзэмших хүүхдийн 80,8 хувь байна. Цэцэрлэгт хамрагдаагүй 773 хүүхэд байна. Нийт 21 цэцэрлэгийн 109 бүлэгт 104 багш ажиллаж байгаа нь нэг багшид аймгийн дунгээр 31.2 хүүхэд ноогдож байгаа нь улсын дундажаас 2.4 хүүхдээр бага байна.

Диаграмм 16. Цэцэрлэгийн насны хүүхдийн тооны өсөлтийн хэтийн төлөв, төлөвлөгөөний дунд болон урт хугацаагаар

Цэцэрлэгийн хэрэгцээ, төлөвлөгөөний дунд, ур хугацаагаар

№	Сумдын нэр	Суурь он /2017/	Төлөвлөгөөний дунд хугацаа /2021/	Төлөвлөгөөний урт хугацаагаар /2031/
1	Адаацаг	1	Өргөтгөх	
2	Баянжаргалан	1		Өргөтгөх
3	Говь-Угтаал	1	Өргөтгөх	
4	Гурвансайхан	1		
5	Дэлгэрхангай	1		Өргөтгөх
6	Дэлгэрцогт	1		Өргөтгөх
7	Дэрэн	1		Өргөтгөх
8	Луус	1	Өргөтгөх	
9	Өлзийт	1	Өргөтгөх	
10	Сайхан-Овоо	1		Өргөтгөх
11	Хулд	1	Өргөтгөх	
12	Цагаандэлгэр	1	Өргөтгөх	
13	Өндөршил	1		Өргөтгөх
14	Эрдэнэдалай	1	Шинээр байгуулах	
15	Сайнцагаан	7	2 цэцэрлэг шинээр байгуулах	2 цэцэрлэг шинээр байгуулах
	Нийт	21	23	26

Аймгийн хэмжээнд төлөвлөгөөний суурь оны байдлаар ерөнхий боловсролын 19 сургууль үйл ажиллагаа явуулж байна. Эдгээр сургуульд 331 бүлэгт 8084 сурагч суралцаж, 518 багш ажиллаж байна. Анги дүүргэлт нэг ангид дунджаар 24 хүүхэд суралцаж байна. Энэ нь улсын дунгээс 4,3 хүүхдээр бага байна.

Анги дүүргэлтийн дунгээс авч үзвэл Сайнцагаан, Эрдэнэдалай сумдууд 1-3 хүүхдээр их байна. Мөн аймгийн төв Сайнцагаан суманд мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төв 60 гаруй багш 900 орчим суралцагчтайгаар үйл ажиллагаа явуулж байна.

Сургуулийн хэрэгцээ, төлөвлөгөөний дунд болон урт хугагаар,

№	Сумын нэр	Нэг бүлэгт сургалцаж байгаа хүүхдийн тоо /2017/	Төлөвлөгөөний дунд хугацаа /2021/	Төлөвлөгөөний урт хугацаагаар /2031/
1	Эрдэнэдалай	30	Өргөтгөх	
2	Сайнцагаан	28	Шинэ сургууль байгуулах	2 Шинэ сургууль байгуулах

Төлөвлөгөөны дунд хугацаанд нийт сургуулийн насны хүүхдийн тоо 6.1 хувиар, урт хугацаанд 25.2 хувиар өсөх төлөвтэй байна. Нийт сургуулийн насны хүүхдийн тоо аймгийн төв Сайнцагаан суманд суралцагчдын 50 орчим хувиар өсөх хандлагатай байгаа тул төлөвлөгөөний дунд хугацаанд 1 шинэ сургууль, урт хугацаанд 2 шинэ сургууль шинээр байгуулах, Эрдэнэдалай сумын сургуулийг төлөвлөгөөний дунд хугацаанд өргөтгөх хэрэгцээтэй байна.

Эрүүл мэндийн байгууллагын хэрэгцээ

Дундговь аймгийн эрүүл мэндийн статистик мэдээгээр хүн амын дундаж наслалт 2000 онд 66.5 байсан бол 2017 онд 73.58 болж 7.08 насаар нэмэгдсэн нь улсдаа хамгийн өндөр үзүүлэлттэй байна. Аймгийн хэмжээнд төр, хувийн хэвшлийн 46 байгууллага 301 ортойгоор эрүүл мэндийн үйлчилгээ үзүүлж байна. Төлөвлөгөөний суурь оны үзүүлэлтээр нэг эмчид 326 хүн, нэг сувилагчид 308 хүн оногдож байна. Энэ нь улсын дүнгээс 10.1-15.9 хувиар их байна. Төлөвлөгөөний дунд болон урт хугацаанд хүн амзүйн ачаалал нэмэгдэх төсөөлөлтэй байгаа тул эрүүл мэндийн үйлчилгээ үзүүлэх байгууллагын хэрэгцээ нэмэгдэнэ.

Зах зээлийн өсөлт хэтийн төлөв

Дундговь аймгийн зах зээлийн өсөлтийг нэг хүнд ноогдох дотоод нийт бүтээгдэхүүнийг ашиглан 2017 оны байдлаар тооцоолход 2013 онтой харьцуулхад 158 хувиар, 2016 онтой харьцуулхад 14,3 хувиар тус тус өссөн байна. 2017 онд дотоодын нийт бүтээгдэхүүн 258.5 тэрбум төргөг, нэг хүнд ноогдох ДНБ 5.5 сая төгрөг байна. Энэ улсын дүнтэй харьцуулахад даруй 3.5 сая.төгрөгөөр бага байна. ДНБ-ний 56.4 хувийг хөдөө аж ахуйн салбар эзлэж байна

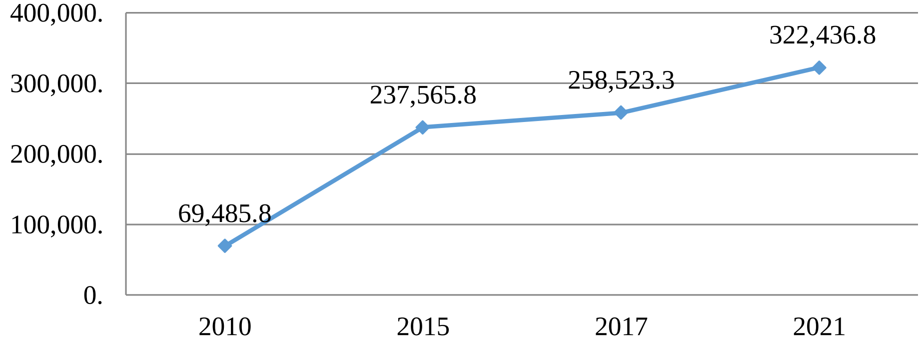

ДНБ-ны хэтийн өсөлт, 2010-2021 он, сая.төгрөг,

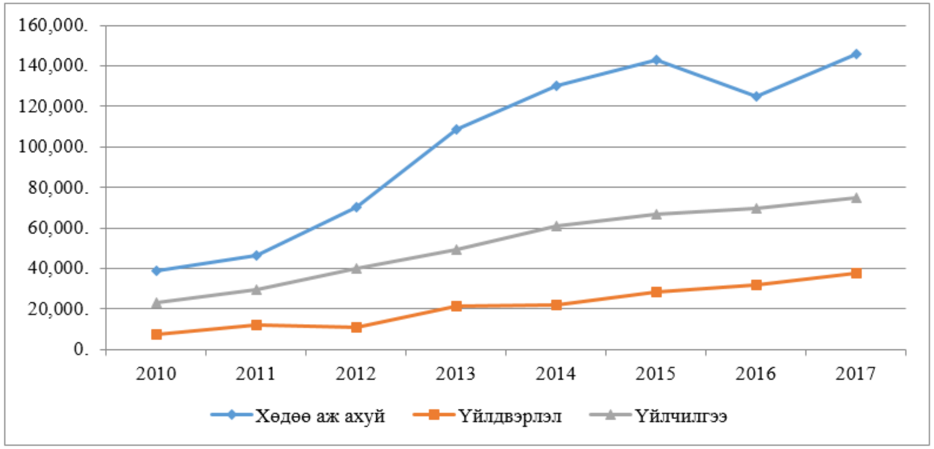

Диаграмм 18. ДНБ-н салбараар, 2010-2017 он

Үйлчилгээний салбарын өсөн нэмэгдэж байгаа хэрэгцээг зах зээлийн өрсөлдөөний зарчимаар хангах шаардлагатай. Үүний тулд дараах зүйлийг төлөвлөн хэрэгжүүлэх:

- Худалдаа, үйлчилгээний салбарыг тогтвортой, урт хугацаагаар үйл ажиллгаа эрхлэх тал дээр санхүү, бодлогоор дэмжих
- Аймгийн мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төвтэй хамтран богино хугацаатай үйлчилгээний салбарын боловсон хүчин бэлтгэх сургалтыг зохион байгуулах
- Хүн амын өсөн нэмэгдэж байгаа хэрэгцээтэй уялдуулан тэлэн хөгжих хотжилтыг төлөвлөн үйлчилгээний салбарын газрыг зөв зохистой тусгах

Дэд бүтцийн хэрэгцээ

Эдийн засаг, хүн амын хэтийн өсөлтөөс үндэслэн суурьшлийн бүс 2017 оны газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдсанаас 18 мянган га-аар өсөх дүнтэй байна. Үүнийг суурьшлийн бүсийн функциональ бүсийн төлөвлөлтөнд тусгах шаардлагатай. Дэд бүтцгийн хэрэгцээг тооцохдоо цахилгаан дамжуулах шугам, зам, халуун хүйтэн усны шугам, ногоон байгууламжийг тооцсон.

Зам харилцаа Улаанбаатар-Өмнөговь чиглэлийн босоо чиглэлийн хатуу хучилттай авто зам, Өлзийт, Сайнцагаан, Гурвансайхан сумдын төвийн хатуу хучилттай авто замтай байна. Цаашдаа аймгийн төвөөс сумын төв хороондын, сумын төвдөө хатуу хучилттай замгүй сумдад зам төвийн хатуу хучилттай авто барьж байгуулах хэрэгцээтэй.

Цэвэр, дулаан, дамжуулах дэд бүтцийн байгууламжийг Сайнцагаан суман шинээр суурьшлийн бүс төлөвлөхдөө түүнд тусгах шаардлагатай. Аймгаас баримтлаж байгаа бодлогын баримт бичигт бүх сумын төвийг нэгдсэн дулааны шугамтай болгох ажил хийгдэж байна.

Ногоон байгууламжийг тооцох БНБД 30.01.03 дүрмийн дагуу нийт суурьшлийн бүсээс хэмжээнээс хамаарч тогтоосон. Төлөвлөлтийн хугацаанд суурьшлийн бүс 28185.7 га болох төсөөлөлтэй байгаа тул ногоон байгууламжийг 4227 га хийх хэрэгцээтэй байна.

Хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ

Хүн амын өсөлт, өсөн нэмэгдэж байгаа хэрэгцээнээс шалтгаалан хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ төлөвлөгөөний дунд, урт хугацаанд нэмэгдсээр байна.

Хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээг тооцохдоо хүн амын хэтийн өсөлтийн төсөөлөлд үндэслэн Эрүүл мэндийн сайдын 2017 оны А/74 тушаалаар батлагдсан "Хоногийн хоол хүнсээр авбал зохих илчлэг, үндсэн шимт бодис, аминдэм, эрдэс бодисын зөвлөмж хэмжээ" зааврын дагуу бодолт хийлээ.

Хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ, 2017-2031 он

Д/д	Хүнсний бүтээгдэхүүний нэр	Жилд хэрэглэх хэмжээ (кг эсвэл л)	Хэрэгцээ		
			2017	2021	2031
1	Мах, махан бүтээгдэхүүн /тн/	45	2087.2	2137.1	2272.1
2	Загас /тн/	11	510.2	522.4	555.4
3	Шувууны мах /тн/	15	695.7	712.4	757.4
4	Сүү /үнээний сүү, 3.2% тос, тн/	60	2783.0	2849.4	3029.5
5	Цагаан идээ /тараг, тн/	65	3014.9	3086.9	3281.9
6	Гурил /тн/	36	1669.8	1709.6	1817.7
7	Гурилан бүтээгдэхүүн /тн/	66	3061.3	3134.3	3332.4
8	Төрөл бүрийн будаа /тн/	18	834.9	854.8	908.8
9	Сахар, чихрийн зүйл /тн/	12	556.6	569.9	605.9
10	Төмс /тн/	45	2087.2	2137.1	2272.1
11	Хүнсний ногоо /тн/	95	4406.4	4511.6	4796.6
12	Буурцагт ургамал /тн/	15	695.7	712.4	757.4
13	Жимс, жимсгэнэ /тн/	70	3246.8	3324.3	3534.4
14	Өндөг /мян.шир/	80	3710.6	3799.2	4039.3
15	Ургамлын тос /тн/	8	371.1	379.9	403.9
16	Цөцгийн тос /72% тослог, тн/	12	556.6	569.9	605.9

Өсөн нэмэгдэж буй хүнсний бүтээгдэхүүний хангамжийг сайжруулахын тул дараах шат дараалсан арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх нь:

- *Мал, мах нядлах эрүүл ахуйн шаардлага хангасан орчин үеийн дэвшилтэт технологи бүхий мал нядалгааны цэгийг сум бүрт, бүсчлэн анхан шатны боловсруулалт хийх үйлдвэр байгуулах*
- *Төмс, хүнсний ногоо өрхийн тариалалтыг хөгжүүлэх, хүлэмжийн аж ахуйг дэмжих*
- *Сайнцагаан, Өлзийт, Адаацаг сумдад сүүн бүтээгдэхүүний томоохон үйлдвэрийг байгуулж Хулд, Говь-угтаал сумдын сүүний цехийн үйл ажиллагааг жигдрүүлэн бүтээгдэхүүний нэр төрлийг нэмэгдүүлэх*
- *Хүн, ам ихээр суурьшсан бүсүүдэд нарийн боовны цех, үйлдвэрүүдийг байгуулах*
- *Өндөр, шувууны аж ахуйн бодлогоор дэмжих*
- *Нэг хүний хоногийн хүнсний бодит хэрэглээг физиологийн хэмжээнд хүргэж, хүнсний аюулгүй байдлыг хангах*
- *Тухайн орон нутагт үйлдвэрлэдэггүй бүтээгдэхүүний нийлүүлэгч аж ахуйн нэгжийг бодлогоор дэмжих*

Ажлын байрны хэрэгцээ шаардлага

ДНБ-ны өсөлт, хөдөө аж ахуйн салбарын өсөлт сүүлийн жилүүдэд хурдацтай нэмэгдэж байгаатай зэрэгцээд ажлын байрны эрэлт хэрэгцээ нэмэгдсэн цаашдаа ч өсөх хандлагатай байна. 2017 оны байдлаар хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал 74.2 хувьд хүрч нийт ажиллагсдын тоо 22620 болсон. Энэ 2013 онтой харьцуулахад 11.7 хувиар, 2016 онтой харьцуулах 7.4 хувиар өссөн тус тус өссөн байна.

Хүснэгт 36. Нийт ажиллагсадын тоо, салбараар, 2013-2017 он

Салбар	2013	2014	2015	2016	2017
Хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загас барилт, ан агнуур	10465	11108	10895	11327	12186
Уул уурхай, олборлолт	465	479	530	147	341
Боловсруулах үйлдвэрлэл	887	615	399	1,099	1,020
Цахилгаан, хий, уур, агааржуулалтын хангамж	106	162	225	203	277
Усан хангамж; бохир ус, хог, хаягдлын менежмент болон цэвэрлэх үйл ажиллагаа	110	90	141	30	207
Барилга	587	115	213	117	277
Бөөний болон жижиглэн худалдаа, машин, мотоциклийн засвар, үйлчилгээ	2,027	2,412	2,446	2,336	2,644
Тээвэр ба агуулахын үйл ажиллагаа	406	531	715	516	711
Зочид буудал, байр, сууц болон нийтийн хоолны үйлчилгээ	353	446	434	497	467
Санхүүгийн болон даатгалын үйл ажиллагаа	272	331	270	229	383
Мэргэжлийн шинжлэх ухаан болон техникийн үйл ажиллагаа	164	227	79	202	120
Захиргааны болон дэмжлэг үзүүлэх үйл ажиллагаа	138	111	52	-	60
Төрийн удирдлага ба батлан хамгаалах үйл ажиллагаа, албан журмын нийгмийн хамгаалал	1185	838	901	987	1145
Боловсрол	1771	1821	1435	2251	1662
Хүний эрүүл мэнд ба нийгмийн үйл ажиллагаа	815	686	683	619	720
Урлаг, үзвэр, тоглоом, наадам	133	192	79	147	278
Үйлчилгээний бусад үйл ажиллагаа	195	574	552	376	122

Хүснэгт 37. Ажиллах хүчний хэрэгцээ, салбараар, 2017-2031

№	Салбар	2017	2021	2031
1	Хөдөө аж ахуйн	12186	12613	12966
2	Уул уурхай	341	492	818
3	Боловсруулах үйлдвэрлэл	1020	1056	1085
4	Дэд бүтэц	484	501	515
5	Боловсрол	1940	2008	2064
6	Эрүүл мэнд	720	745	766
7	Төрийн байгууллага	1145	1185	1218
8	Худалдаа үйлчилгээ	4507	4665	4796
9	Барилга	277	287	295
	Нийт дүн	22620	23551	24523

Ажлын байрны хэрэгцээг хангахын тулд дараах арга хэмжээг авах нь:

- Хэрэгцээт ажлын байрын зөв тодорхойлон эрэлтийг тогтоох
- Мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төвтэй хамтран богино хугацаанд мэргэшсэн чанартай боловсон хүчнийг бэлтгэн гаргах
- Хөдөлмөр эрхлэгчидын тогтвор, суурьшил ажиллах талаар бодлого боловсруулан баримтлан ажиллах

Байгалийн хадлан, тэжээлийн хэрэгцээ

Дундговь аймаг нь 1970 онд 1,3 сая толгой малтай, 1990 онд 1,5 сая толгой малтай байсан бол 3,5 сая толгой малтай болж 2,3 дахин өсөөд байна. Энэ нь нийт Монгол улсын 5.4 хувь, төвийн бүсийн 23.6 хувийг тус тус эзэлж байна. 2011 оноос хойш малын өсөлтийн хурд жилд дунджаар 18.4 хувь байна. Энэ өсөлтийн хурдыг хадгалбал 2021 он гэхэд 4.4 сая толгой малтай таамаглалтай байна. 2017 оны байдлаар аймгийн хэмжээнд бэлчээр ашиглалт нь 2.5 дахин хэтэрсэн байгаа малын өсөлт энэ хэвээрээ үргэлжилбэл 2021 он гэхэд 3-3.5 хэтрэх магадлалтай байна. Шаардлагатай бүдүүн тэжээл, хүчит тэжээлийн хэмжээг тооцохдоо төлөвлөгөөний дунд хугацаа хүртэл тооцон гаргав.

Он	Малын тоо /толгой/	Малын тоо /хонин толгой/	Шаардагдах тэжээл	
			Бүдүүн тэжээл /тн/	Хүчит тэжээл /тн/
2017	3 592 978	4 753 840	15687.7	641.8
2021	4 447 005	5 883 796	19416.5	794.3

Хэрэгцээт тэжээлийн хэмжээг тооцохдоо нийт малыг цаг хүндэрсэн үед 3 хоног тэжээх хэмжээний бүдүүн тэжээл буюу байгалийн хадлан, нийт малын 30 хувийг цаг хүндэрсэн үед тэжээх хэмжээний хүчит тэжээл буюу хивэг, овъёос, үр тарианы хаягдал зэрэг ургамал байхаар тооцлоо.

Цаашид хэрэгцээт тэжээлийн хэмжээг бэлтгэхийн тулд дараах арга хэмжээг авах шаардлагатай.

- Аймгийн хэмжээнд хадлан хадах боломжгүй тул хадлан нөөц ихтэй Сүхбаатар, Хэнтий, Дорнод аймгуудаас байгалийн хадлан бэлтгэх урт хугацааны бодлого боловсруулан мөрдөн ажиллах
- Газар тариалангийн эргэлтэнд ороогүй атаршсан талбайг эргэлтэнд оруулан тэжээлийн ургамалын ганд тэсвэртэй сортыг сонгон тариалах боломжийг судлан тариалах
- Малын тоог бэлчээр даацтай уялдуулан тодорхой хэмжээнд барьж бэлчээрийн ашиглалтыг багасгах.

Бэлчээрийн газрын усан хангамжийн хэрэгцээ

Дундговь аймгийн ДНБ-ны 56.4 хувийг бүрдүүлдэг хөдөө аж ахуйн салбарын үндсэн нь мал аж ахуйн үйлдвэрлэл юм. Мал аж ахуйн салбарыг тогтвортой хөгжлийг хадгалахад бэлчээрийн усан хангамж сайжруулах нь нэн түрүүнд хийгдэх ажил юм. 2017 оны байдлаар аймгийн хэмжээнд 4113 худаг, уст цэг ашиглагдаж байгаагаас 715 инженерийн хийцтэй гүн өрмийн худаг, 3398 энгийн уурхайн худаг байна. Эдгээр нь худаг нь нийт бэлчээрийн 27.8 хувийг усаар хангаж байна.

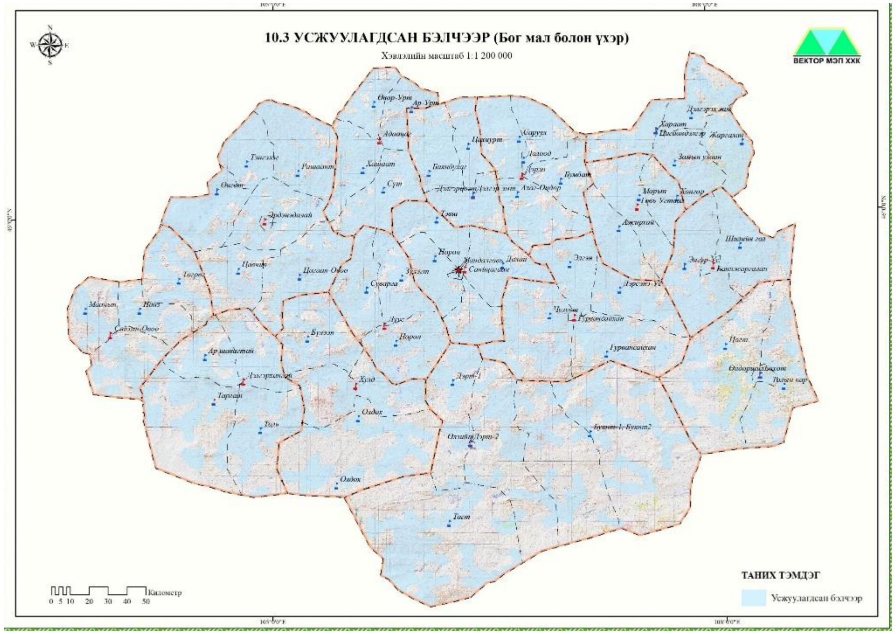

Хүснэгт 39. Усаар хангах хэрэгцээтэй бэлчээр, 2017-2031 он

№	Төрөл	2017		2021		2031	
		Газрын хэмжээ /га/	хувь	Газрын хэмжээ /га/	хувь	Газрын хэмжээ /га/	хувь
1	Усжуулах бэлчээрийн газар	53662500	72.1	50554516	68	35685541	48
2	Усжуулсан бэлчээрийн газар	2072377	27.9	23790361	32	38659336	52

Газрын эрэлт хэрэгцээний чиг хандлага

Дундговь аймаг нь 7469019.6 га газар нутагтай. Газар ашиглалтын хувьд нэгдмэл сангийн 6 ангиллаас Хөдөө аж ахуйн эдэлбэр газар 90.7 хувийг эзэлдэг. Газрын нэгдмэл сангийн ангиллын газрын хэмжээ нэмэгдэж хасагдсан байдлаас үзэл хөдөө аж ахуйн эдэлбэр газрын хэмжээ багассан байна.

Эдийн засгийн өсөлт, хүний өсөн нэмэгдэж байгаа хэрэгцээнд тулгуурлан хот, тосгон бусад суурингийн газар болон улсын тусгай хэрэгцээний газар нэмэгдсэн байна. Хот тосгон бусад суурингийн газар 147744.4 га-гаар, Улсын тусгай хэрэгцээний газар 200311.8 га-гаар, зам шугам сүлжээний газар 21816.2 га-гаар, усны сан бүхий газар 23310.2 га-гаар тус тус нэмэгдсэн байна. Эдгээр газрын нэмэгдэл нь хөдөө аж ахуйн газрын ангилал тэр дундаа бэлчээрийн газраас 345463.4 га-гаар хасагдсан байна

Хот, тосгон бусад суурингийн газар нэмэгдсэн нь өсөн нэмэгдэж байгаа уул уурхайн ашиглалтын талбай нэмэгдсэнтэй холбоотой. Уурхайн дэвсгэр газар 138122.3 га-гаар нэмэгдсэн байна. Энэ нь эдийн засгийн өсөлтөөс шалтгаалан уул уурхайн олборлолт ашиглалт нэмэгдэх хандлагатай холбоотой. Цаашдаа уул уурхай ачаа тээвэрлэлтийг дагасан зам, дэд бүтцийн шаардлага үүсэн гарах учир үүнийг дагаад зам, шугам сүлжээний газар, зам дагасан ачаа тээвэр болон жижиг дунд бизнес хөгжих хэрэгцээг хангах шаардага гарч байна.

Улс, орон нутгийн бодлого, түүхийн дурсгалт, байгалийн өвөрмөц тогтоц бүхий газруудыг хамгаалах шаардлага үүсэж байна. Энэ нь газрыг улсын тусгай хэрэгцээнд авах түүнийг дагаад аялал жуулчлалыг хөгжиж хандлагатай байгааг харуулж байгаа тул цаашдаа улсын тусгай хэрэгцээний газар, хот, тосгон бусад суурингийн газрын ангилал нэмэгдэж байна.

Мал аж ахуйн салбар сүүлийн жилүүдэд эрчимтэй хөгжиж малын тоо хонин толгойд шилжүүлснээр 4.5 саяд хүрснээр бэлчээрийн даац аймгийн хэмжээнд 2 дахин хэтрээд байна. Үүнээс үүдэн малын чанарыг сайжруулах, хагас болон эрчимжсэн аж ахуй эрхлэх мөн гахай тахианы аж ахуй эрхлэх эрэлт хэрэгцээ байна. Мөн гадаргын усны нөөц багатай тул мал аж ахуйн усны асуудлыг бэлчээрийн газар худаг гаргах асуудлаар шийдвэрлэж байна. Энэ уст цэг дагасан бэлчээрийн газрын талхлагдалтыг 2 дахин нэмэгдүүлж байна.

Бэлчээрийн газрын хэмжээ жил ирэх тусам буурч байгаа цаашдын эрэлт нэмэгдэж байгаа бусад ангиллын газарт шилжсээр байх хандлагатай байгаа тул бэлчээрийн зөв менежмент боловсруулах хэрэгтэй. Ингэхдээ бэлчээрийн газар уст цэг гаргахдаа ашиглалтгүй болон алслагдсан бэлчээрт гарган бэлчээр ашиглалтын төвлөрлийг сааруулах, бэлчээрийн газрыг малчдын бүлэгт гэрээгээр ашиглуулан даацыг тохируулах боломжтойг аймаг, сумын бодлогод тусган хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

ДӨРӨВ. АЙМГИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

1 Хөдөө аж ахуйн газрын нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөө

- 1.1. Бэлчээрийн улирлын ашиглалтын төлөвлөгөө
- 1.2. Бэлчээр ашиглалтын хэсгийн төлөвлөгөө
- 1.3. Бэлчээр усжуулалтын төлөвлөгөө
- 1.4. Эрчимжсэн мал аж ахуйн төлөвлөлт
- 1.5. Тариалангийн газрын төлөвлөгөө

2. Хот тосгон бусад суурин газрын нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөө

- 2.1. Функциональ бүсийн төлөвлөгөө
- 2.2. Үйлдвэрийн бүсийн төлөвлөгөө
- 2.3. Аялал жуулчлалын газрын төлөвлөгөө, маршрут

3. Зам, шугам сүлжээний газрын нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөө

4. Ойн сан бүхий газрын нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөө

- 4.1. Ойн сан бүхий газрыг хамгаалах, нөхөн сэргээх:

5. Усны сан бүхий газрын нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөө

- 5.1. Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс
- 5.2. Усны сан бүхий газрыг хамгаалах, нөхөн сэргээх

6. Тусгай хэрэгцээний газрын нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөө

- 6.1. Улсын тусгай хамгаалалтай газрын төлөвлөгөө
- 6.2. Шинээр орон нутгийн тусгай хамгаалалт авах газрын төлөвлөгөө

7. Хамгаалалтын бүсийн төлөвлөгөө

- 7.1. Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын эрүүл ахуйн бүс
- 7.2. Зам, шугам, сүлжээний газрын хамгаалалтын бүс
- 7.3. Ойн сан бүхий газрын хамгаалалтын зурвас
- 7.4. Тариалангийн газрын хамгаалалтын бүс
- 7.5. Хогийн цэгийн эрүүл ахуйн хамгаалалтын бүс

ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН ГАЗРЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ -БЭЛЧЭЭР

Бэлчээрийн улирлын ашиглалтын төлөвлөгөө: Газрын тухай хуулийн 52 дугаар зүйлд “Сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал тухайн нутгийн онцлог, бэлчээрийг ашиглаж ирсэн уламжлал, зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх шаардлагыг харгалзан өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржаа, оторын нөөц нутаг гэсэн ерөнхий хуваарийн дагуу газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусган батална.” гэж заасан байдаг. Аймгийн хэмжээнд нийт 6 төрлөөр бэлчээрийг ашиглаж байгаа бөгөөд төлөвлөлтөөр үүнийг баталгаажуулан мөн нийт нутаг дэвсгэрийн 3.3 хувийг сумын отрын бэлчээрээр төлөвлөв.

Бэлчээрийн төрөл	Талбайн хэмжээ /га/	Эзлэх хувь
Өвөл	22620.7	0.3
Өвөл-хавар	5150699.3	71.4
Зун	28316.9	0.4
Намар	3674.9	0.1
Зун-намар	1593238.9	22.1
Дөрвөн улирал	178172.0	2.5
Отор	236786.2	3.3

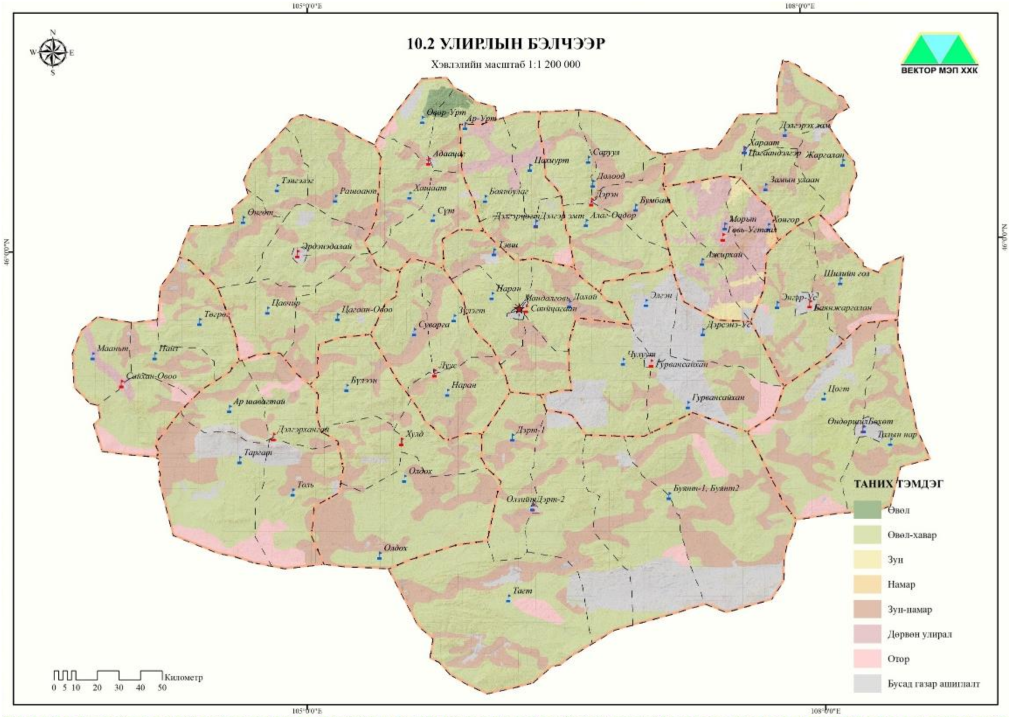

Үе шат	Хонин толгой, нийт	Талбайн хэмжээ /га/	Тэжээл нөөц /цн/	Багтаамж, хонин толгой	Даац, хувь	Даац, хэтрэлт
1-р үе шат 2018-2022	7746430	6754575	12833692.5	2103884	368.2	3.7
2-р үе шат /2023-2027/	16568619	6754575	12833692.5	2103884.	787.5	7.9
3-р үе шат /2027-2032/	31972601	6754575	12833692.5	2103884	1519.7	15.2

ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН ГАЗРЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ -БЭЛЧЭЭР

№	Сумын нэр	Багийн тоо	БАХ тоо
1	Адаацаг	4	18
2	Баянжаргалан	3	17
3	Говь-Угтаал	3	32
4	Гурвансайхан	5	23
5	Дэлгэрхангай	4	20
6	Дэлгэрцогт	3	16
7	Дэрэн	4	14
8	Луус	3	20
9	Өлзийт	6	28
10	Өндөршил	3	17
11	Сайнцагаан	9	28
12	Сайхан-Овоо	4	11
13	Хулд	4	11
14	Цагаандэлгэр	4	27
15	Эрдэнэдалай	7	28
Бүгд		66	310

Бэлчээр ашиглалтын хэсэг

Монгол улсын газрын тухай хуулийн 52 дугаар зүйлийн зааснаар “Зуслан, намаржаа болон отрын бэлчээрийг баг, хот айлаар хуваарилж нийтээр ашиглана. Тухайн жилийн бэлчээрийн гарц, иргэдийн саналыг харгалзан өвөлжөө, хаваржааны бэлчээрийг малаас чөлөөлөх, мал оруулах хугацааг сум, дүүргийн Засаг дарга тогтоож, баг, хорооны Засаг дарга, иргэд мөрдөж хэрэгжүүлнэ. Өвөлжөө, хаваржааны тодорхой нутаг бэлчээрийг талхлагдахаас хамгаалах, нөхөн сэргээх зорилгоор тухайн бүс нутгийн онцлог, бэлчээр ашиглаж ирсэн уламжлал, газрын даац, чадавхийг харгалзан, багийн иргэдийн Нийтийн Хурлын саналыг үндэслэн сумын Засаг дарга малчдад болзол, гэрээний дагуу хэсэг бүлгээр ашиглуулж болно” гэж бэлчээрийн ашиглалтын тухай заасан байдаг.

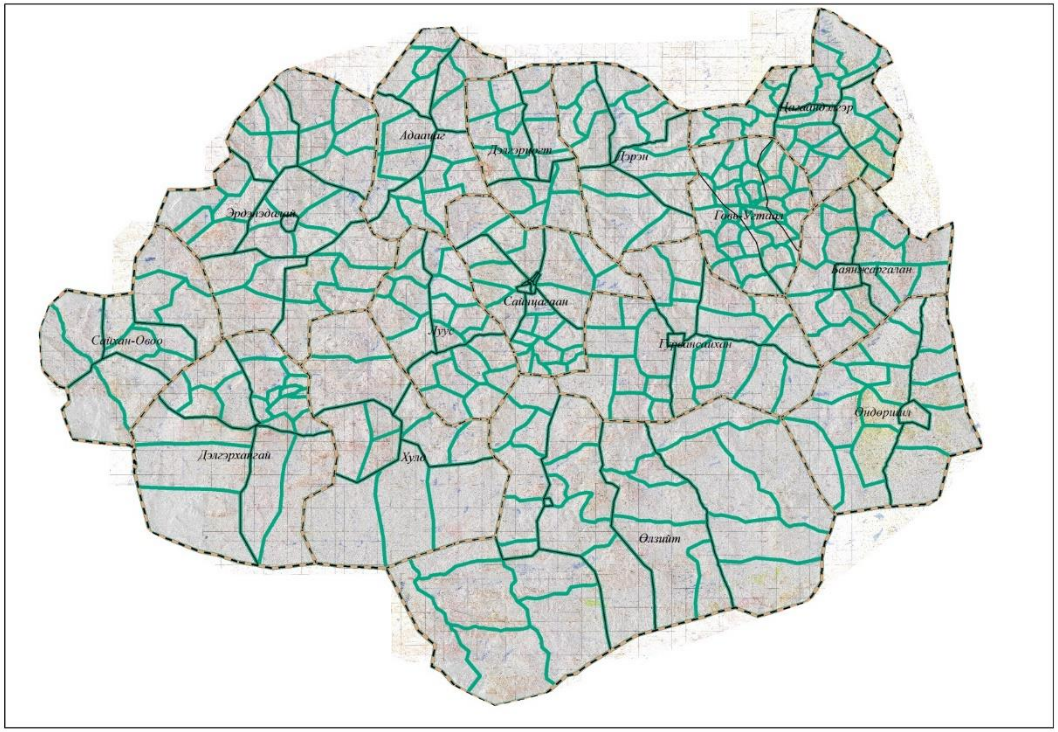

Бэлчээр усжуулалт

Аймгийн хэмжээнд бэлчээр дэх уст цэгийн тоо хувьд 715 инженерийн хийцтэй худаг, 3398 гар худаг, 202 булаг, нэг гол, 427 нуур тус тус бүртгэгдсэн. Аймгийн хэмжээнд нийт нутгийн 62.5 хувь нь усжуулагдсан байна.

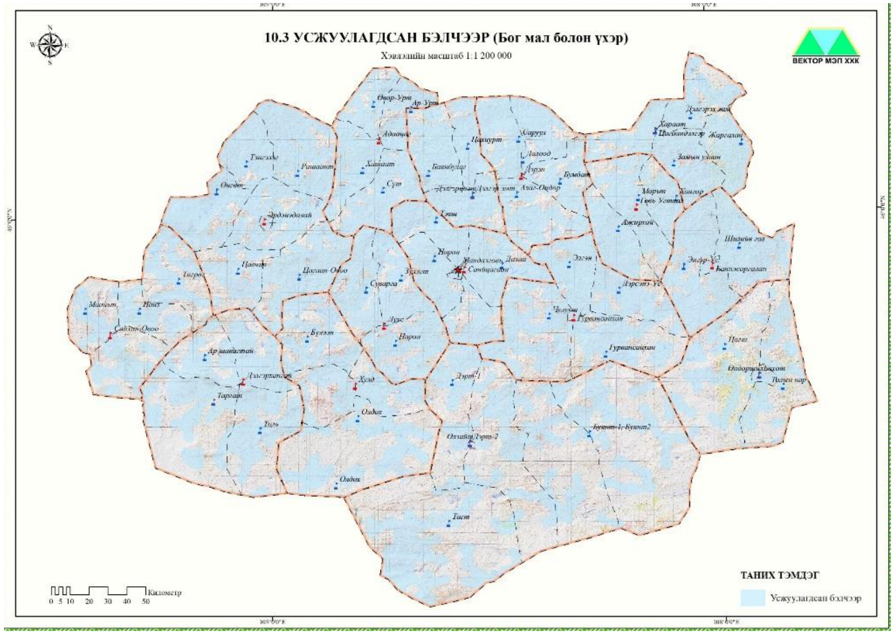

№	Сумын нэр	Бэлчээр усжуулалт			
		Нийт бэлчээр	Усжуулагдсан	Усжуулах газар /га/	Эзлэх хувь
1	Адаацаг	316426.5	280385.5	36041	11.4
2	Баянжаргалан	294362.3	269602.1	24760.2	8.4
3	Говь-Угтаал	245969.4	224935	21034.4	8.6
4	Гурвансайхан	337674.5	371507.5		0.0
5	Дэлгэрхангай	547097.2	344342.3	202754.9	37.1
6	Дэлгэрцогт	242032.4	217417.2	24615.2	10.2
7	Дэрэн	355078.7	283773.5	71305.2	20.1
8	Луус	308453.2	248257.6	60195.6	19.5
9	Өлзийт	1300483.1	558938.6	741544.5	57.0
10	Өндөршил	449112.2	182976.4	266135.8	59.3
11	Сайнцагаан	319973.2	291337.2	28636	8.9
12	Сайхан-Овоо	400536.5	208704.7	191831.8	47.9
13	Хулд	591115.6	301851.1	289264.5	48.9
14	Цагаандэлгэр	333130.9	282520.1	50610.8	15.2
15	Эрдэнэдалай	713129.1	590935.1	122194	17.1
	Нийт	6754574.8	4657483.9	2130923.9	31.5

№	Худгийн төрөл	Орон нутгийн санал	Төлөвлөлт
1	Засварлах шаардлагатай	122	26
2	Шинээр гаргах	243	82
	Дүн	365	108

Хот хөдөөгийн хүн амын хүнсний хэрэглээ зөрүү ихтэй, хүнсэнд хэрэглэж байгаа мах сүүний 10 хүрэхгүй хувийг үйлдвэрийн аргаар боловсруулж байгаа бөгөөд цаашид хүнсний бүтээгдэхүүн, түүхий эдийн чанар, аюулгүй байдлын үзүүлэлтийг олон улсын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөгдөхүйц түвшинд хүргэх хэрэгцээ урган гарч байна. Иймээс аймгийн төв болон сум бүр эрчимжсэн аж ахуй эрхлэх нутгийг нарийвчлан тогтоож, хяналтдаа авах, сүү, махны чиглэлийн төрөлжсөн мал болон гахай, шувууны фермерийн аж ахуй байгуулах төслийг сонгон шалгаруулж, тэргүүн ээлжинд дэмжлэг үзүүлэх талаар улс аймгийн бодлогод тусгасан байна.

Мал угаалгын газар

№	Сумын нэр	Одоо байгаа	Шинээр гаргах	Сэргээх
1	Адаацаг	4		
2	Баянжаргалан	1	4	1
3	Говь-Угтаал	1		5
4	Гурвансайхан		7	1
5	Дэлгэрхангай	4	1	
6	Дэлгэрцогт		3	
7	Дэрэн	4	4	
8	Луус	2	1	
9	Өгдөршил	3		
10	Өлзийт	3	11	
11	Сайнцагаан	5	1	1
12	Сайхан-Овоо		2	
13	Хулд		3	
14	Цагаандэлгэр	3	1	2
15	Эрдэнэдалай	2	6	

Эрчимжсэн мал аж ахуйн төлөвлөлт

№	Эрчимжсэн аж ахуйн төрөл	Санал
1	Илүү нугаламтай хонь өсгөх	8
2	Ноолуурын ямаа өсгөх	7
3	Тэмээний аж ахуй	6
4	Сүүний үхрийн аж ахуй	13
5	Махны чиглэлийн үхэр	11
6	Гахайн эрчимжсэн аж ахуй эрхлэх	2
Бүгд		47

ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН ГАЗРЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ -ТАРИАЛАН

Өнөөдрийн байдлаар нийт тариалангийн талбайн 0.7 хувь буюу 80.4 га-г ашиглаж байна. Үлдсэн 99.3 хувь буюу 10351.2 га атаршсан талбайн байна. Цаашид атаршсан талбайг эргэлтэнд оруулах саналыг иргэд, сум, орон нутгийн удирдлагын зүгээс гаргасан.

№	Сумын нэр	Атаршсан талбай, га	Ашиглаж байгаа талбай, га	УГЗБЕТ-нд тусгагдсан талбай, га
1	Адаацаг	7679.5	0.4	110.5
2	Говь-Угтаал	-	5.4	114.3
3	Гурвансайхан	-	0.4	253.2
4	Дэлгэрхангай	-	3.9	92
5	Дэлгэрцогт	1530.9	4.1	477.8
6	Дэрэн	906.5	8.1	145.3
7	Луус	1.6	3.6	273
8	Сайнцагаан	3.9	19.4	585.5
9	Сайхан-Овоо	68.7	30.5	26975.6
10	Хулд	-	1.2	-
11	Цагаандэлгэр	72.6	1.8	-
12	Эрдэнэдалай	87.5	1.6	105.5
13	Өндөршил	-	-	104.2
14	Баянжаргалан	-	-	100.1
Нийт		10351.2	80.4	29337

№	Сумын нэр	Тариалангийн газар (га)		Хүрэх түвшин (нийт талбай, га)	Үүнээс			
		Ашиглалт	Төлөвлөлт		Төмс, хүнсний ногоо	Тэжээлийн ургамал	Үр тариа	Жимс, жимсгэнэ
1	Адаацаг	0.4	7303.1	7303.5	389.5	2147.5	3987.5	779
2	Говь-Угтаал	5.4	194.3	199.7	86	101.7		12
3	Гурвансайхан	0.4	237.4	237.8	12.7	199.7		25.4
4	Дэлгэрхангай	3.9	92	95.9	4.8	81.5		9.6
5	Дэлгэрцогт	4.1	1882.9	1887	100.6	557.4	1027.6	201.3
6	Дэрэн	8.1	985.6	993.7	53	834.7		106
7	Луус	3.6	274.6	278.2	13.9	236.5		27.8
8	Сайнцагаан	19.4	589.3	608.7	30.4	517.4		60.9
9	Сайхан-Овоо	30.5	25352.1	25382.6	1353.7	7482.3	13839.1	2707.5
10	Хулд	1.2	0	1.2	1.2	0		0
11	Цагаандэлгэр	1.8	72.6	74.4	3.7	63.3		7.4
12	Эрдэнэдалай	1.6	193	194.6	9.7	165.4		19.5
13	Өндөршил	0	104.6	104.6	5.2	89		10.4
14	Баянжаргалан	0	100.1	100.1	5	85.1		10
Нийт		80.4	37381.6	37462	2069.6	12561.5	18854.2	3976.74

Функциональ бүс төлөвлөх хүчин зүйл

- Хүн ажиллаж, амьдрах таатай нөхцөл бүрүүлэх орон сууцны хангамжийг дээшлүүлэх,
- Шаардлагтай соёл, олон нийтийн болон ахуй үйлчилгээний барилга байгууламж нэмэгдүүлэх
- Эмх замбараагүй газар ашиглалтыг цэгцлэх, орц гарцгүй олголттой эдэлбэр газруудыг дахин төлөвлөх
- Эдийн засгийн хөгжлийн үндэс суурь болох орон нутгийн жижиг дунд үйлдвэрлэлийг эрчимжүүлэх

Функциональ *бүс төлөвлөх зарчим*

- Монгол улсын “Үндсэн хууль” “Газрын тухай багц хууль” болон бусад хууль эрхзүйн баримт бичигт бүрэн нийцсэн байх;
- Хүн амын амьдрах, хөдөлмөрлөх нөхцөл, экологийн тэнцвэрт байдлын шаардлагыг хангасан байх;
- Иргэдийн үл хөдлөх хөрөнгө болон газрын эрхийг аль болох хөндөхгүй байх;
- Хэрэгцээт байдал дээр тулгуурлсан;
- Тэгш шударга хандах;

Суурьшлийн бүсийн тэг гортиг болон тэлэх нөөц бүсийн доторх нутаг дэвсгэрийг хотын функциональ бүсүүдэд төрөлжүүлэн хувааж, тэдгээрийн ерөнхий чиг, үүрэг онцлогийг тодорхойлсон. Үүнд:

- *Ажил хэргийн бүс;*
- *Амины орон сууцны бүс;*
- *Гудамж, зам тээврийн бүс;*
- *Гэр хорооллын бүс;*
- *Нийгмийн дэд бүтэц;*
- *Нийтийн орон сууцны бүс;*
- *Ногоон байгууламжийн бүс;*

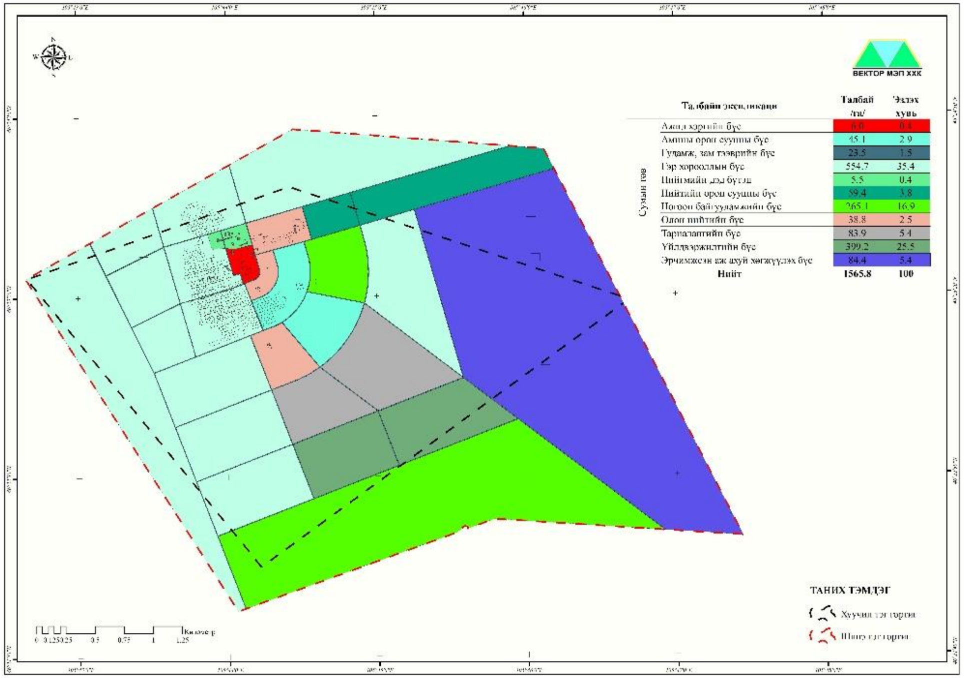

Орон нутгийн санал, хэрэгцээ шаардлагыг үндэслэн зарим сумдын тэг гортигийг тэлсэн. Үүнд:

Сумын нэр	Хуучин тэг гортигийн талбай /га/	Шинэ тэг гортигийн талбай /га/
Баянжаргалан	843.7	1565.8
Адаацаг	548.9	1863.1
Өлзийт	244.1	761.9
Өндөршил	447.3	4191.2
Цагаандэлгэр	491.8	1590.1
Сайнцагаан	4179.5	5354.9
Эрдэнэдалай		4154.9
Нийт	**6755.3**	**19481.9**

Цагаандэлгэр сумын зүүн хойд хэсэг Сүхбаатар – Замын үүд чиглэлийн төмөр зам, улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдсан Улаанбаатар – Замын үүд чиглэлийн хурдны авто зам дарайн өнгөрч байгаа тул ачаа тээвэрлэлт, ложистикийн түшиц газар болж байна. Уг газрыг түшиглэн ачаа тээврийн терминаль байгуулахаар төлөвлөсөн. Терминаль түүнийг дагаж хөгжих суурьшлын бүсийг оруулан 4787.03 га газрыг төлөвлөгөөнд тусгасан.

УГЗБЕТ-нд Дундговь аймгийн аялал жуучлалын 2 бүс, аялал рекрацын 3 маршрут төлөвлөсөн.

Аялалын чиглэл	Аялалын төрөл	Үзэх зүйл
Улаанбаатар - Дэлгэрцогт - Эрдэнэдалай - Сайхан-Овоо - Дэлгэрхангай - Хулд - Луус - Сайнцагаан - Дэлгэрцогт - Улаанбаатар	Олзворын ан, түүх соёлын нөөцөд тулгуурласан аялал жуулчлал	Улаанбаатар - Дэлгэрцогт - Чойрын хийд - Бага газрын чулуу - Сүм хөх бүрд - Эрдэнэ ухаа - Дашчойнхорлин - Эрдэнэдалай хийд - Онгийн хийд - Дэлгэрхангай уул - Олдохын хийдийн туурь - Мандалговь - Улаанбаатар
Улаанбаатар - Дэрэн - Гурвансайхан Өлзийт - Хулд - Луус - Сайнцагаан - Дэлгэрцогт - Улаанбаатар	Олзворын ан, түүх соёлын нөөцөд тулгуурласан аялал жуулчлал	Улаанбаатар - Хайлаастын ам - Исгэлэнгийн рашаан - Их газрын чулуу - Өөшийн элс - Дэл уул - Цагаан суварга - Мандалговь - Улаанбаатар
Өвөрхангай - Сайхан-Овоо - Өмнөговь	Түүх, соёл, говь, тал хээрийн экосистемийн нөөцөд суурилсан аялал жуулчлал	Өвөрхангай - Шаазан хотын туурь - Өгөөдэй хааны өвлийн ордон - Онгийн хийд - Өмнөговь

Дээрх 3 маршрутын дагуу амралт, сувилал, аялал жуучлалын 31 байршил төлөвлөсөн.

№	Сумын нэр	Газрын нэр	Төрөл	№	Сумын нэр	Газрын нэр	Төрөл
1		Уулын булаг	Жуулчны бааз	16		Өөшийн элс	Элсний Сувилал
2	Адаацаг	Сүм хөх бүрд	Жуулчны бааз	17	Өлзийт	Дэл уул	Жуулчны бааз
3		Зуутын хийд	Жуулчны бааз	18		Дэл уул	Жуулчны бааз
4	Баяржаргалан	Сүрэнгийн булаг	Жуулчны бааз	19	Өндөршил	Исгэлэнгийн сайр	Рашаан сувилал
5		Аргын хад	Жуулчны бааз	20		Өрхийн хад	Рашаан сувилал
6	Гурвансайхан	Элгэн ус	Рашаан сувилал	21		Тогоогийн рашаан	Рашаан сувилал
7		Арслантын ам	Жуулчны бааз	22		Мөнхийн жасийн туурь	Жуулчны бааз
8		Хар хашаатын ам	Жуулчны бааз	23		Их хатуугийн уул	Жуулчны бааз
9	Дэлгэрхангай	Хүрэн хайрханы бичигт хайр	Жуулчны бааз	24	Сайнцагаан	Ботгон цохио	Жуулчны бааз
10		Зосон уул	Жуулчны бааз	25		Дуут хад	Жуулчны бааз
11		Хошуу хурлын хийдийн туйр	Жуулчны бааз	26		Хув толгой	Рашаан сувилал
12	Дэрэн	Долоод	Рашаан сувилал	27		Рашаантын тойром	Шавар эмчилгээ
13		Элгэн уул	Рашаан сувилал	28		Бүлээний рашаан	Рашаан сувилал
14	Луус	Олгойн рашаан	Рашаан сувилал	29	Хулд	Тээг уул	Жуулчны бааз
15		Цагаан чулуут	Рашаан сувилал	30		Олдох хийд	Жуулчны бааз
				31	Эрдэнэдалай	Хадана ус	Жуулчны бааз

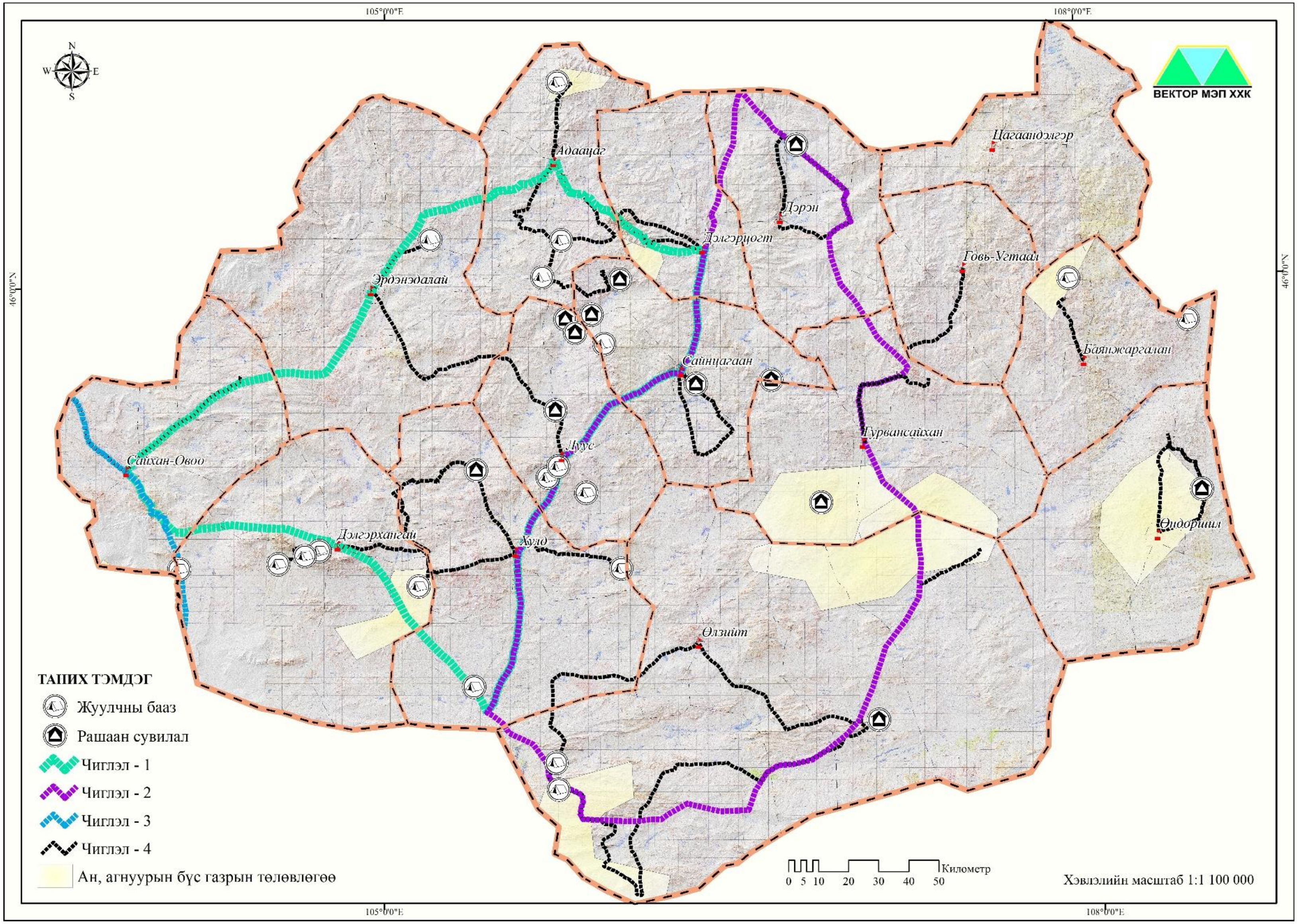
105°0'0"E
108°0'0"E
46°0'0"N
N
W
E
S
ВЕКТОР МЭП ХХК
Адаацаг
Цагаандэлгэр
Дэрэн
Дэлгэрцогт
Говь-Угтаал
Эрдэнэдалай
Баянжаргалан
Сайнцагаан
Гурвансайхан
Луус
Сайхан-Овоо
Өндөршил
Дэлгэрхангай
Хулд
Өлзийт
ТАНИХ ТЭМДЭГ
Жуулчны бааз
Рашаан сувилал
Чиглэл - 1
Чиглэл - 2
Чиглэл - 3
Чиглэл - 4
Ан, агнуурын бүс газрын төлөвлөгөө
Километр
0 5 10 20 30 40 50
Хэвлэлийн масштаб 1:1 100 000

Хот, тосгон бусад суурин газрын төлөвлөгөө – Жижиг дунд үйлдвэр

- Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгасанаар

Сумын нэр	Үйлдвэрийн төрөл
Говь-Угтаал	Сүү, сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэр
	Мал нядалгаа, дайвар бүтээгдэхүүн боловсруулах үйлдвэр
Гурвансайхан	Мал нядалгаа, дайвар бүтээгдэхүүн боловсруулах үйлдвэр
Дэлгэрхангай	Ноос, ноолуур эсгий хөөврийн үйлдвэр
Дэлгэрцогт	Ноос, ноолуур эсгий хөөврийн үйлдвэр
Луус	Ноос, ноолуур эсгий хөөврийн үйлдвэр
Өлзийт	Арьс, шир, нэхийний үйлдвэр
	Ингэний сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэр
Сайнцагаан	Оёмол, нэхмэл, хатгаамал, сүлжмэл бүтээгдэхүүн хувцас үйлдвэр
	Дайвар бүтээгдэхүүн боловсруулах био бэлдэцийн үйлдвэр
	Ноос, ноолуур эсгий хөөврийн үйлдвэр
	Сүү, сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэр
	Мах, махан бүтээгдэхүүний үйлдвэр
	Арьс, шир, нэхийний үйлдвэр
	Мах боловсруулах үйлдвэр
	Талх, нарийн боовны үйлдвэр
Цагаандэлгэр	Ноос, ноолуур, эсгий, хөөврийн үйлдвэр
Эрдэнэдалай	Мал нядалгаа, дайвар бүтээгдэхүүн боловсруулах үйлдвэр
	Оёмол, нэхмэл, хатгаамал, сүлжмэл бүтээгдэхүүн хувцас үйлдвэр
	Тэмээний ноосон эдлэлийн үйлдвэр

- Дундговь аймгийн хөгжлийн бодлого стратеги төлөвлөгөө 2012-2031 он
- Аймгийн Засаг даргын үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөр 2016 -2020 он

Сумын нэр	Үйлдвэрийн төрөл
Өлзийт	Ингэний сүү боловсруулах үйлдвэрлэх
Өндөршил	Ингэний сүү сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх
Баянжаргалан	Ажлын хувцасны оёдлын үйлдвэр
Гурвансайхан	Хүүхдийн хувцасны оёдлын үйлдвэр
Говь-Угтаал	Хүлэмжийн аж ахуй
Цагаандэлгэр	Байгалийн хужир боловсруулах үйлдвэр
Дэрэн	Малын тэжээлийн үйлдвэр
Дэлгэрцогт	Эсгий, эсгийн бүтээгдэхүүн
Адаацаг	Сүү боловсруулах үйлдвэр
Хулд	Чулууны үйлдвэр
Сайхан-Овоо	Жимс, жимсгэнэ боловсруулах үйлдвэр
Луус	Малын тэжээлийн үйлдвэр
Дэлгэрхангай	Эмийн ургамлыг тариалах савлах үйлдвэр
Эрдэнэдалай	Нэхмэл сүлжмэлийн үйлдвэр
	Барилгын материалын үйлдвэр
Сайнцагаан	Ямааны сүүгээр хүүхдийн тэжээл боловсруулах үйлдвэр
	Барилгын материалын үйлдвэр
	Ноос угаах үйлдвэр
	Малын шингэн тэжээл /гумин/ хийх үйлдвэр
	Арьс нэхий элдэх үйлдвэр
	Хүнсний үйлдвэр /талх нарийн боов/
Дэрэн	Махны үйлдвэр
	Гэрийн модон эдлэл

Хот, тосгон бусад суурин газрын төлөвлөгөө – Жижиг дунд үйлдвэр /зураг/

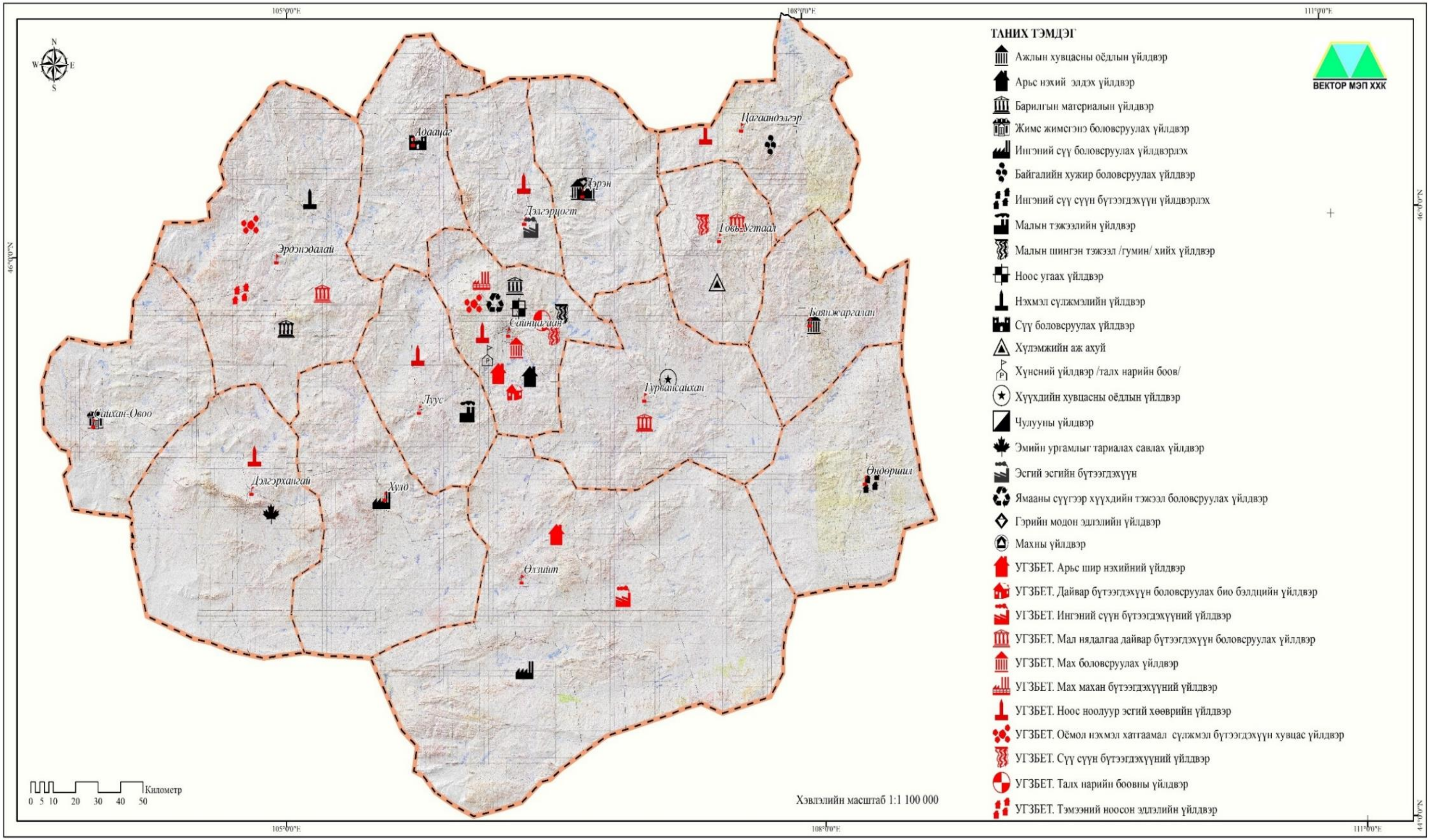

Зам, шугам сүлжээний газрын төлөвлөгөө
АВТО ЗАМ

Авто замын хөгжил нь аймгийн аялал жуулчлал, бүтээн байгуулалт, эдийн засаг өсөх хамгийн гол тулгуур бөгөөд улсын хэмжээний болон аймгийн, орон нутгийн санал дээр үндэслэн 3544.9 км хатуу хучилттай авто замыг төлөвлөсөн

Төлөвлөлтөөр улсын чанартай Улаанбаатар – Мандалговь – Даланзадгад босоо чиглэлийн 243.3 км авто замыг орон нутгийн саналаар даацыг нэмэгдүүлж өргөтгөхөөр, Адаацаг – Дэрэн – Дэлгэрцогт – Цагаандэлгэр – Чойр, Гөлтгөнө – Хулд – Гурвансайхан – Баянжаргалан – Чойр, Оюут овоо – Сайнцагаан – Чойр гэсэн хөдлөн чиглэлийн 3 авто замыг ашигт малтмал тээвэрлэх зориулалтаар, мөн Оюутолгой – Загийн ус – Буянт – Баянжаргалан – Чойр, Цагаан-Өндөр – Чойр чиглэлийн ашигт малтмал тээвэрлэх зориулалттай авто замыг төлөвлөн оруулснаас гадна сум багийн төвүүдийг авто замын сүлжээнд холбохоор төлөвлөлөө.

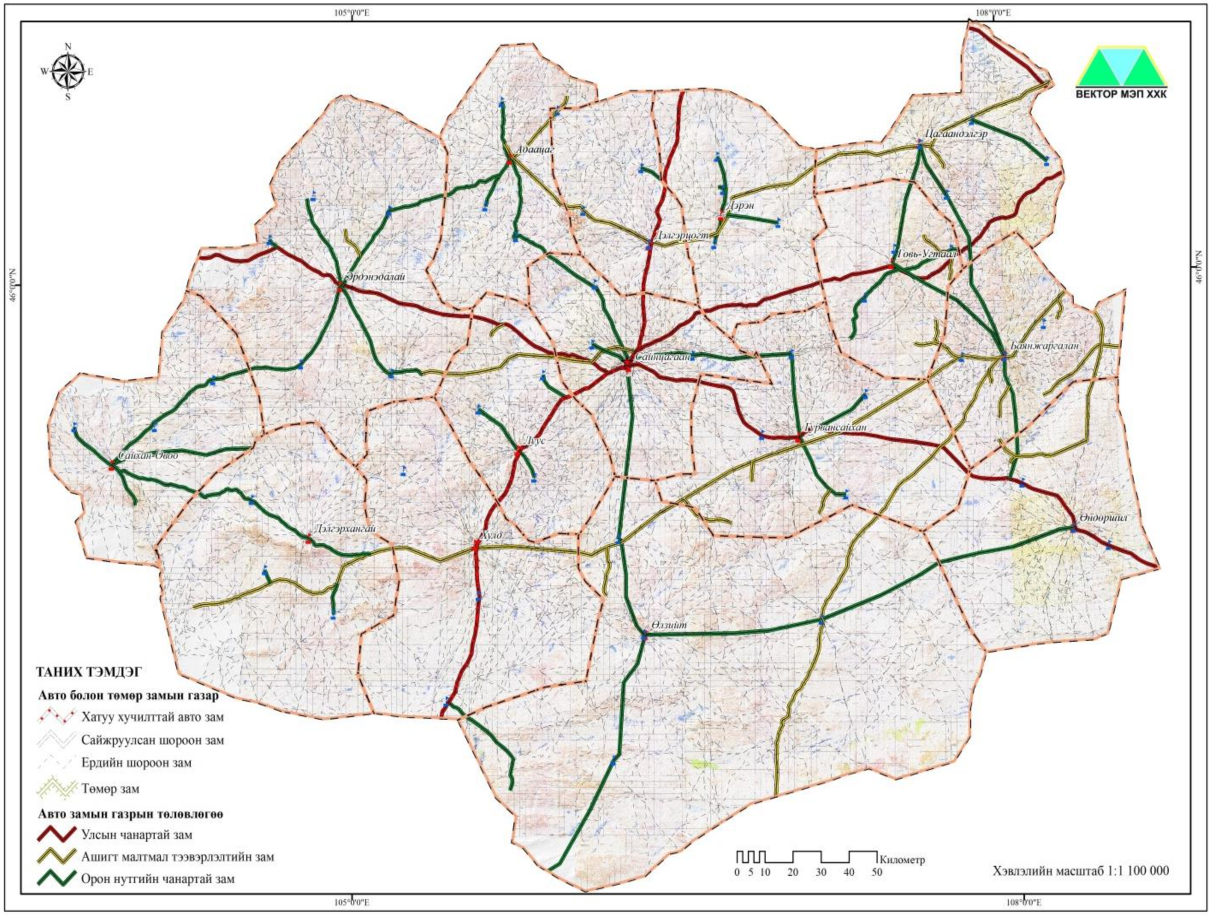

[Зам, шугам сүлжээний газрын төлөвлөгөө](#)

[АВТО ЗАМ](#)

Төлөвлөлтийн ойрын хугацаанд 41.17 км хатуу хучилттай авто замыг шинээр барих, дунд хугацаанд 1737.2 хатуу хучилттай авто замыг шинээр барих, 46.4 км авто замын даацыг нэмэгдүүлж өргөтгөх, урт хугацаанд 1523.2 км хатуу хучилттай авто замыг барьж байгуулахаар, 196.9 км авто замын даацыг нэмэгдүүлж өргөтгөхөөр төлөвлөн хугацаагаар тодотгосон.

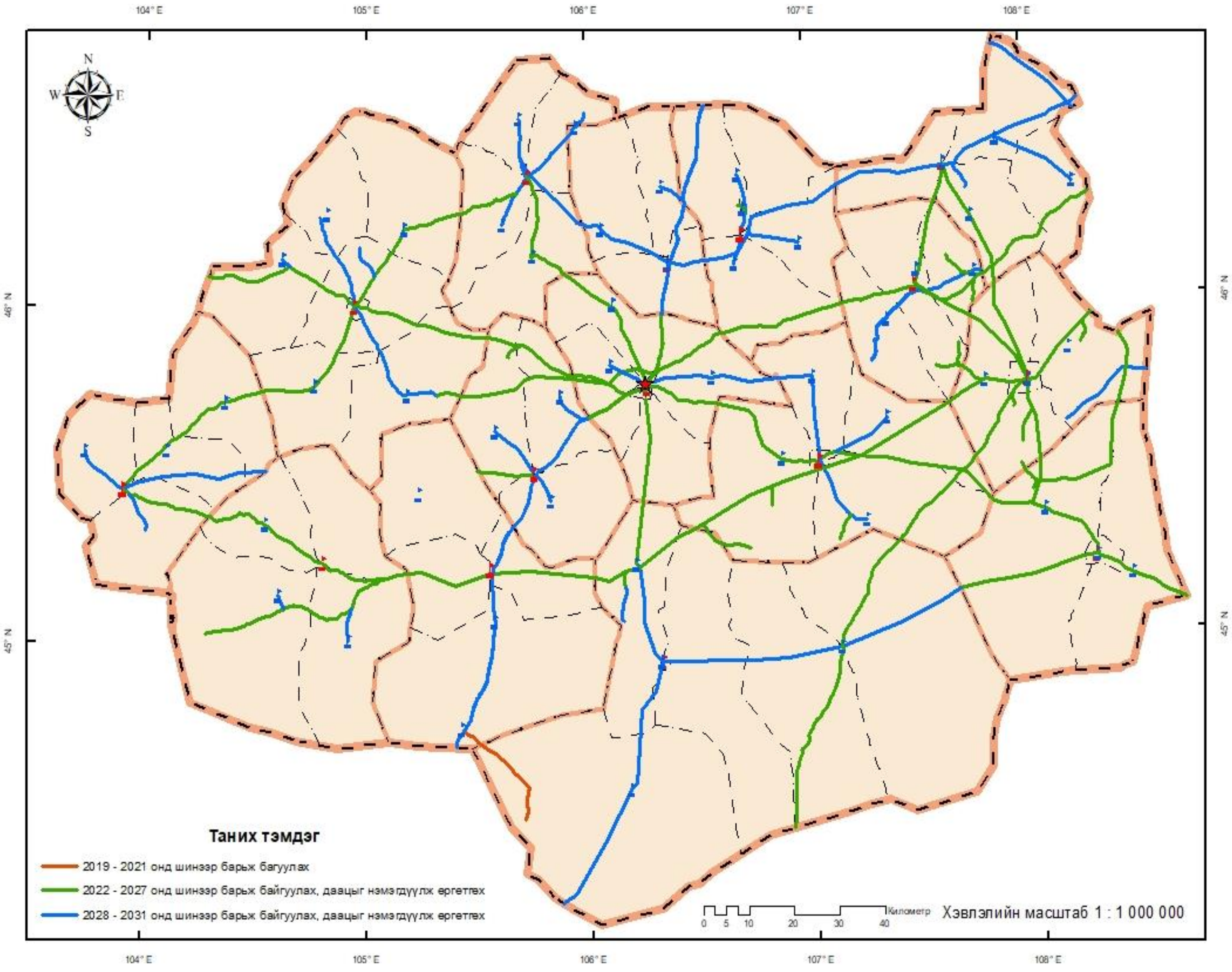

Зам, шугам сүлжээний газрын төлөвлөгөө
ЦАХИЛГААН ЭРЧИМ ХҮЧ, ХОЛБОО

Төвийн бүсийн эрчим хүчний системд багтдаг ба бүх сум нь дотоодын эрчим хүчний системд холбогдсон. Төлөвлөгөөний хугацаанд иргэд, сум, орон нутгийн удирдлагын саналыг үндэслэн сумын төвөөс багийн төв, уурхай, аялал жуулчлалын бааз зэрэг аж ахуй нэгжрүү татсан 13 сумын 45 чиглэлийн 616,48 км цахилгаан дамжуулах агаарын шугамыг төлөвлөсөн.

№	Сумын нэр	Шугамын урт, км	2021 он хүртэл	2027 он хүртэл	2031 он хүртэл
1	Адаацаг	45.13	18.39	3.57	23.17
2	Баянжаргалан	3.94	3.94		
3	Говь-Угтаал				
4	Гурвансайхан	97.49	31.03	10.58	55.88
5	Дэлгэрхангай	52.08	27.50		24.58
6	Дэлгэрцогт				
7	Дэрэн	24.32		24.32	
8	Луус	28.50	11.47	3.68	13.36
9	Өлзийт	140.92		43.77	97.15
10	Өндөршил	37.71	14.07		23.63
11	Сайнцагаан	19.58		19.58	
12	Сайхан-Овоо	8.96		8.96	
13	Хулд	2.20		2.20	
14	Цагаандэлгэр	23.8	4.3		19.5
15	Эрдэнэдалай	130.84	10.10	118.92	1.82
Аймгийн дүн		616.48	120.80	235.57	259.11

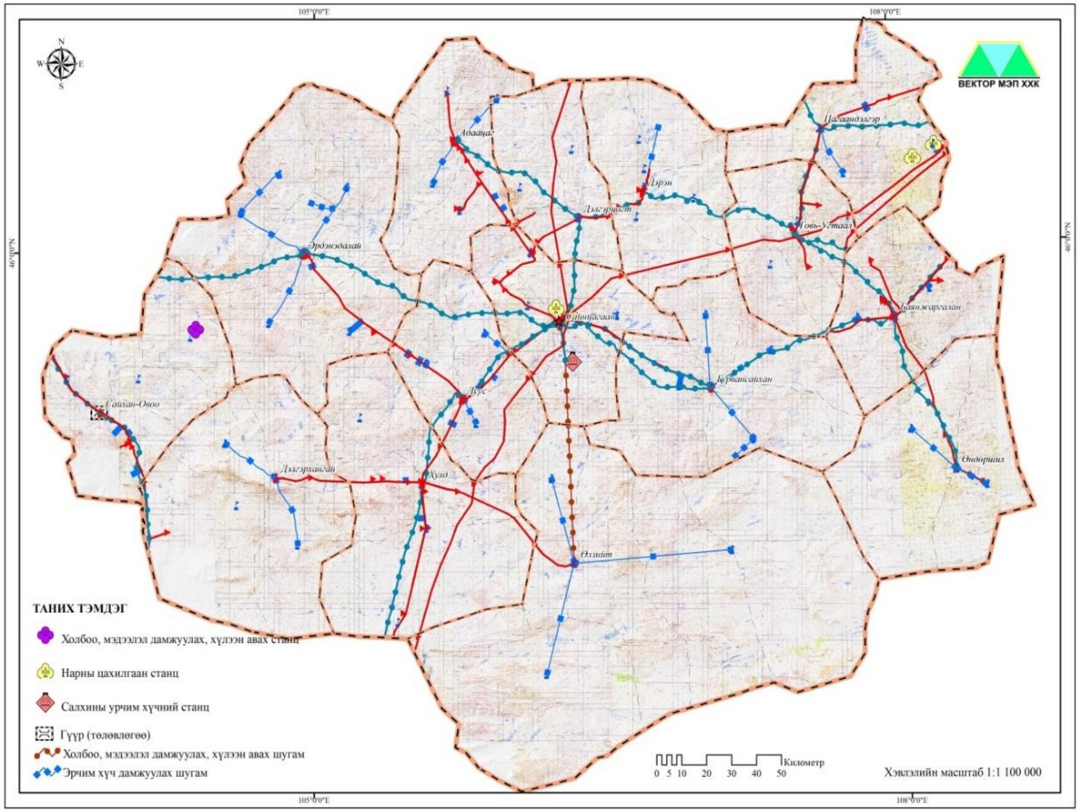

Өлзийт сумаас бусад бүх сумд аймгийн төвтэй шилэн кабелаар холбогдсон Төлөвлөгөөний хугацаанд иргэд, сум, орон нутгийн удирдлагын саналыг үндэслэн 4 сумын нутагт 3 чиглэл 92.49 км кабелын шугамыг барьж байгуулахаар төлөвлөсөн.

Ойн сан бүхий газрын төлөвлөгөө

Шинээр ойжуулах газарт 18988 га газар төлөвлөсөн бөгөөр үүнээс 8801.6 га газар нь улсын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөд тусгагдсан газар, 10186.3 га нь орон нутгийн саналыг үндэслэн төлөвлөлөө.

Сумын нэр	Багийн нэр	Газрын нэр	Талбай /га/
Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө			
Адаацаг	Сум	Ухаагийн тал	64.8
Баяржаргалан	Шилийн гол	Зараагийн өвөр	2372.2
Говь-Угтаал	Морьт	Зүүн даравгайн нуур	445.4
Гурвансайхан	Гурвансайхан	Алаг гашууны булаг	478.9
Дэлгэрхангай	Номгон	Төгрөгийн говь	659.9
Дэлгэрцогт	Дэлгэр-Эмт	Ховын хоолой	713.1
Дэрэн	Долоод	Бэлийн жасийн туурь	66.1
Луус	Буянт	Дарцагт толгой	498
Өлзийт	Тагт	Шорвогийн тойром	669
Сайнцагаан	Үйзэн	Мандахын хөндий	416.5
Сайхан-Овоо	Найз	Жаргалантийн ам	575.6
Хулд	Шувуутай	Могойтын уул	423.6
Цагаандэлгэр	Жаргалан	Аяганы худаг	42
Эрдэнэдалай	Сангийн далай	Дунд Улааны тойром	1376.6
Дүн			8801.6

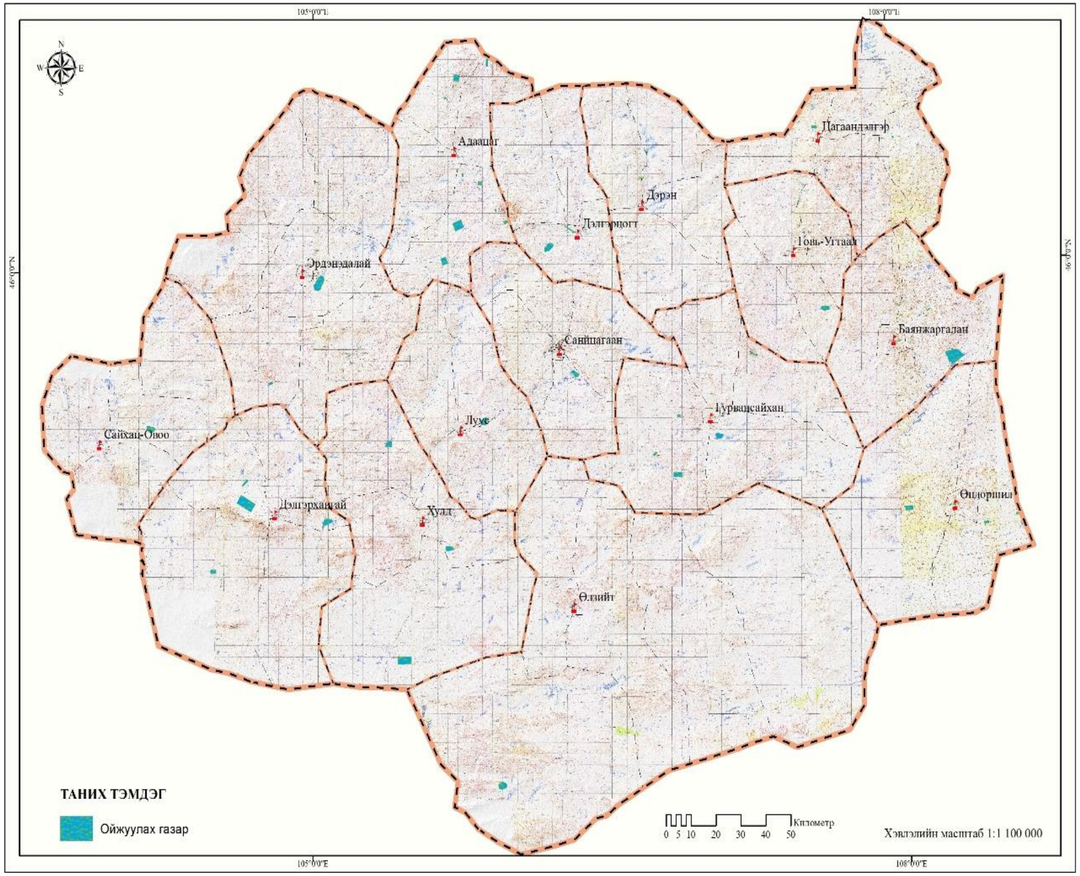

Ойн сан бүхий газрын төлөвлөгөө

Сумын нэр	Багийн нэр	Газрын нэр	Талбай /га/	Сумын нэр	Багийн нэр	Газрын нэр	Талбай /га/
Адаацаг	Өвөр-Урт	Адгийн худаг	299.7	Дэрэн	Саруул	Саруулын ам	5.8
Адаацаг	Ар-Урт	Уулын булаг	483	Дэрэн	Саруул	Хайлаастын ам	21.4
Адаацаг	Ар-Урт	Ар-Урт багийн төв	40.8	Дэрэн	Долоод	Хайлаастын ам	6
Адаацаг	Сум	Сум хөх бүрд	1049.6	Дэрэн	Долоод	Хайлаастын ам	1.1
Адаацаг	Сум	Дураал	37.9	Луус	Суварга	Суварга багийн төвд	20.5
Адаацаг	Сум	Цагаан эрэг	172.5	Өндөршил	Цог	Аврахын балгасын туурь	451.2
Адаацаг	Сум	Зуутын дов	552.6	Өндөршил	Талын нар	Баnийн төв дээр	147.3
Адаацаг	Сум	Эрдэнэ-Овоо	202.9	Өндөршил	Талын нар	Долоодын хоолой	110.6
Баяржаргалан	Шилийн гол	Шилийн гол багийн төв	62.8	Өндөршил	Бөхөт	Бөхтийн худаг	50
Баяржаргалан	Энгэр-Ус	Энгэр Ус	20.4	Өндөршил	Бөхөт	Цагаан хад	41.6
Баяржаргалан	Аргатай	Хороотын толгод	20.6	Өндөршил	Бөхөт	Хурлын овоо	22.3
Баяржаргалан	Аргатай	Хавтгай чулуут	47.4	Сайнцагаан	Тэвш	Индэртийн тойром	6.8
Гурвансайхан	Элгэн	Их газрын чулуу	173.8	Хулд	Бүлээн	Бүлээний рашаан	436.5
Гурвансайхан	Дэрсэнэ-Ус	Дэрсэнэ-ус багийн төв	91.3	Хулд	Уул	Алтан ам	6
Гурвансайхан	Дэрсэнэ-Ус	Элгэн ус	538	Хулд	Шувуутай	Луусын толгойн урд	55.6
Гурвансайхан	Дэрсэнэ-Ус	Билгэх уул	139.8	Хулд	Олдох	Дуут тойром	1437.1
Гурвансайхан	Гурвансайхан	Хөх уул	1.3	Хулд	Уул	Баян цагаан тээг	25.4
Гурвансайхан	Гурвансайхан	Улаан цохиот	39	Цагаандэлгэр	Хараат	Хараат уул	201.5
Дэлгэрхангай	Аршавагтай	Булгийн урд	2235.4	Эрдэнэдалай	Цавчир	Суүж худгийн хойно	46.5
Дэлгэрхангай	Аршавагтай	Булгийн эх	221.9	Эрдэнэдалай	Цавчир	Цахиурт	129.9
Дэлгэрхангай	Таргат	Таргат худаг	291.5	Эрдэнэдалай	Цагаан-Овоо	Уурхайн хойд цохионы энгэр	18.5
Дэлгэрцогт	Дэлгэр-Эмт	Ганц толгойн өвөр	165	Эрдэнэдалай	Цагаан-Овоо	Үнэстийн хийд	13.7
Дэлгэрцогт	Дэлгэр-Эмт	Сумын төв	43.5			Дүн	10186.3

Усны сангийн газрын төлөвлөгөө

Усны сан бүхий газарт нуур цөөрөм, тойром, мөрөн гол, горхи, булаг, шанд, мөнх цас, мөсөн голын эзэлж байгаа газрыг хамруулна. Судалгаагаар усны сан бүхий газар нийт нутаг дэвсгэрийн 0.4 хувийг буюу 31106.2 га газрыг эзэлж байна. Усны сан бүхий газрын 117.1 га газрыг буюу 0.4 хувийг гол мөрөн, горхины газар, 30987.7 га газар буюу усны сангийн газрын 99.6 хувийг нуур, цөөрмийн газар эзэлж байгаа бол усны сан бүхий газрын нийлээд бага хувийг буюу 1.4 га газрыг булаг шандны газар эзэлж байна.

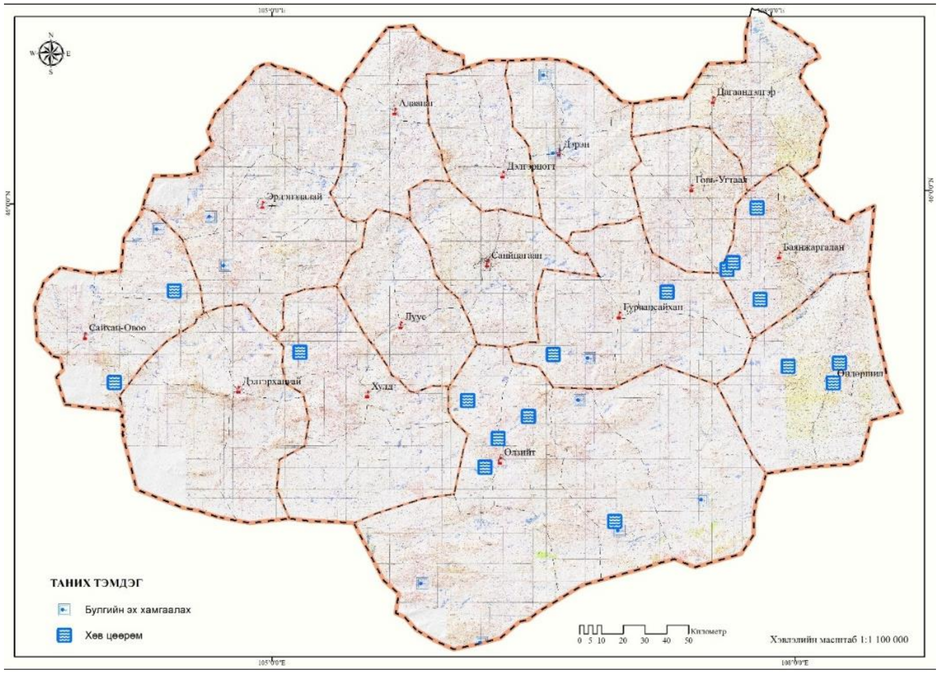

Булгийн эхийг хамгаалах шаардлагатай газрууд

№	Сумдын нэр	Багийн нэр	Газрын нэр	Байршил	
1	Өлзийт	Тагт	Билүүний хурлын туурь	105°52'01.41"	44°26'18.38"
2	Өлзийт	Буянт-1	Солгойн булаг	106°47'50.14"	45°11'07.76"
3	Өлзийт	Буянт-1	Хөөврийн булаг	107°00'37.87"	44°38'32.80"
4	Өлзийт	Буянт-2	Хайрхан худаг	107°29'50.48"	44°45'35.31"
5	Өлзийт	Тагт	Чандман толгой	106°12'14.25"	44°11'25.47"
6	Гурвансайхан	Дэрсэнэ-Ус	Элгэн ус	106°51'28.91"	45°21'26.98"
7	Сайхан-Овоо	Төгрөг	Ар булаг	104°19'32.19"	45°54'12.55"
8	Дэрэн сум	Саруул баг	Нарангийн булаг	106°37'57.40"	46°31'46.4"
9	Дэрэн сум	Саруул баг	Сумын булаг	106°40'50.09"	46°12'25.26"
10	Эрдэнэдалай	Өнгөт	Цагаан Овоо	104°38‘20.6"	45°57‘16.3"
11	Эрдэнэдалай	Цавчир	Цавчирын булаг	104°43‘21.8"	45°45'21.9"

Хөв цөөрөм байгуулах санал бүхий газруудад хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

№	Сумдын нэр	Багийн нэр	Газрын нэр	Байршил		Зориулалт
1	Өлзийт	Дэрт	Муруйн тал	106°08'33.12"	45°11'31.18"	Бэлчээр усжуулалт
2	Өлзийт	Дэрт	Үхэр чулууны тойр	106°19'00.33"	45°01'57.50"	Бэлчээр усжуулалт
3	Өлзийт	Дэрт	Шинэ усны хонхор	106°14'13.87"	44°54'54.82"	Бэлчээр усжуулалт
4	Өлзийт	Буянт	Хөтөл ус	106°59'01.70"	44°40'49.84"	Бэлчээр усжуулалт
5	Өлзийт	Дэрт	Номгоны хоолой	106°29'43.53"	45°07'18.00"	Бэлчээр усжуулалт
6	Өндөршил	Талын нар	Багабаян уул	108°19'18.49"	45°18'13.32"	Бэлчээр усжуулалт
7	Өндөршил	Бөхт	Цагаан тойром	108°16'49.74"	45°13'24.59"	Бэлчээр усжуулалт
8	Өндөршил	Цог	Ихбаян уул	108°01'16.50"	45°17'54.53"	Бэлчээр усжуулалт
9	Гурвансайхан	Элгэн	Баянхошууны тойром	107°19'29.56"	45°37'16.86"	Бэлчээр усжуулалт
10	Гурвансайхан	Дэрсэнэ-Ус	Ихэр харт	106°38'52.07"	45°22'33.68"	Бэлчээр усжуулалт
11	Хулд	Бүлээн	Хөөт	105°09'47.01"	45°23'49.08"	Бэлчээр усжуулалт
12	Баянжаргалан	Энгэр-Ус	Хөөтийн хар толгой	107°40'56.93"	45°42'26.91"	Бэлчээр усжуулалт
13	Баянжаргалан	Энгэр-Ус		107°52'14.73"	45°34'44.64"	Бэлчээр усжуулалт
14	Баянжаргалан	Энгэр-Ус	Хар тэвш	107°43'11.16"	45°44'03.98"	Бэлчээр усжуулалт
15	Баянжаргалан	Энгэр-Ус	Цагаан толгой	107°52'20.20"	45°57'24.44"	Бэлчээр усжуулалт
16	Сайхан-Овоо	Төгрөг	Төгрөг	104°25'21.54"	45°38'56.91"	Бэлчээр усжуулалт

Дундговь аймгийн хэмжээнд төв шугам нийт 210 орчим км үргэлжлэх бөгөөд Эрдэнэдалай, Дэлгэрхангай сумдыг дайрна. Харин Мандалговь хот болон Хулд сумд уруу цэвэр усны дэд шугам татахаар тусгасан байна. Энэхүү татаж байгаа дэд шугамын урт нь 110 км байна. Цэвэр усны шугамд хамгаалалтын бүс 100 мерт татахад нийт 6238 га газар хамрагдаж байна.

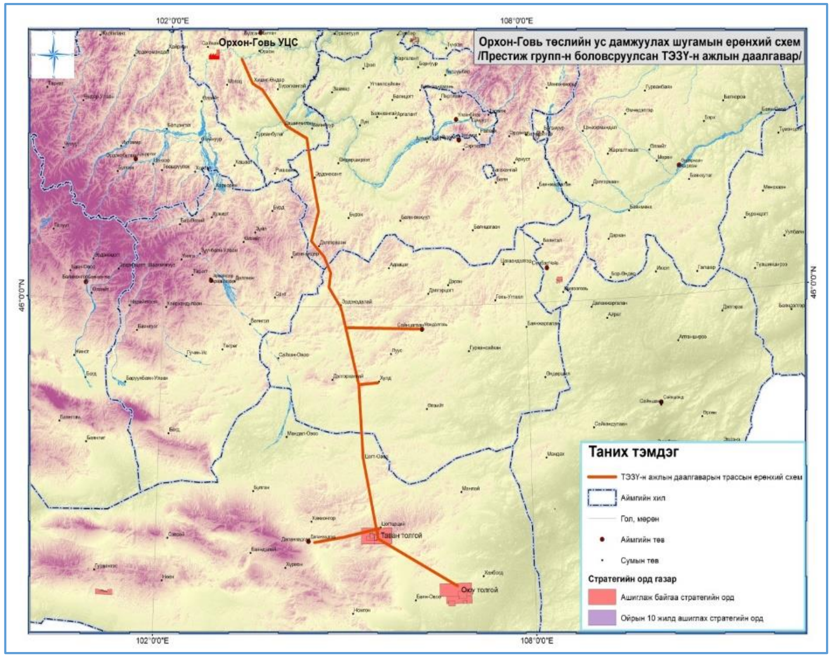

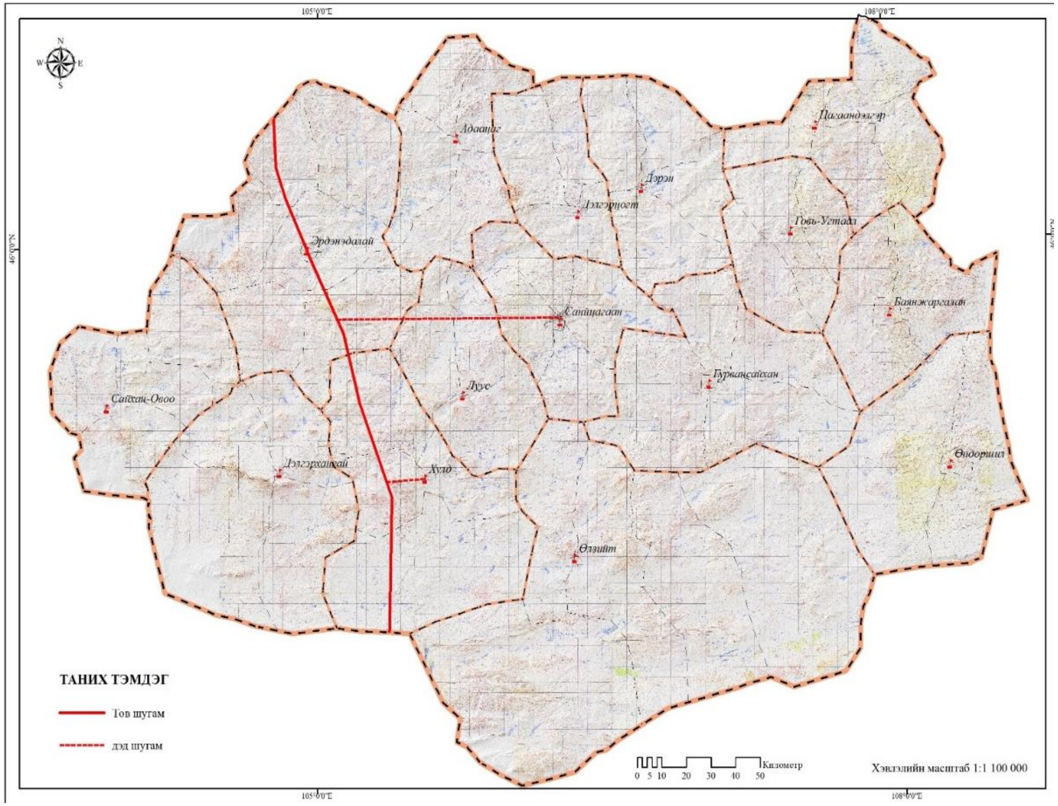

Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөгөө

Төлөвлөлтийн эхний үе шат болох 2018-2021 онд Луус суманд 5.8 га газар, Дэлгэрцогт суманд 0.2 га газрыг шинжлэх ухаан, технологийн сорилт туршилт болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбайг төлөвлөв.

№	Газрын нэр	ТХГ-ын ангилал	Харъяалагдах сум	Талбайн хэмжээ /га/
Улсын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд				
1	Замын сүүжийн хоолой	Байгалийн нөөцийн газар	Өлзийт	16751.8
2	Зүүн жирмийн нуур	Байгалийн нөөцийн газар	Сайнцагаан	2860.6
3	Их нарт	Байгалийн нөөцийн газрын өргөтгөл	Өндөршил, Баянжаргалан	29414.4
4	Цагаан цав-хорхойтын хөндий байгалийн нөөцийн газар	Байгалийн нөөцийн газар	Дэлгэрхангай, Хулд	119953.6
5	Аргийн чулуу	Дурсгалт газар	Баянжаргалан	948.8
6	Модот	Дурсгалт газар	Эрдэнэдалай	858.8
7	Сүм хөх бүрд	Дурсгалт газар	Адаацаг	1346.2
8	Ширээ уул	Дурсгалт газар	Дэлгэрхангай	1265.2
9	Бага газрын чулуу	Дурсгалт газар	Адаацаг, Дэлгэрцогт	13328.0
10	Цагаан суварга болон Дэл уулын	Дурсгалт газар	Өлзийт	48145.6
11	Их газрын чулуу	Байгальын цогцолборт газар	Гурвансайхан, Говь-Угтаал	40511.3
12	Их газрын чулуу	Байгалийн нөөцийн газар	Гурвансайхан, Өлзийт	88656.9
Нийт				274662.9

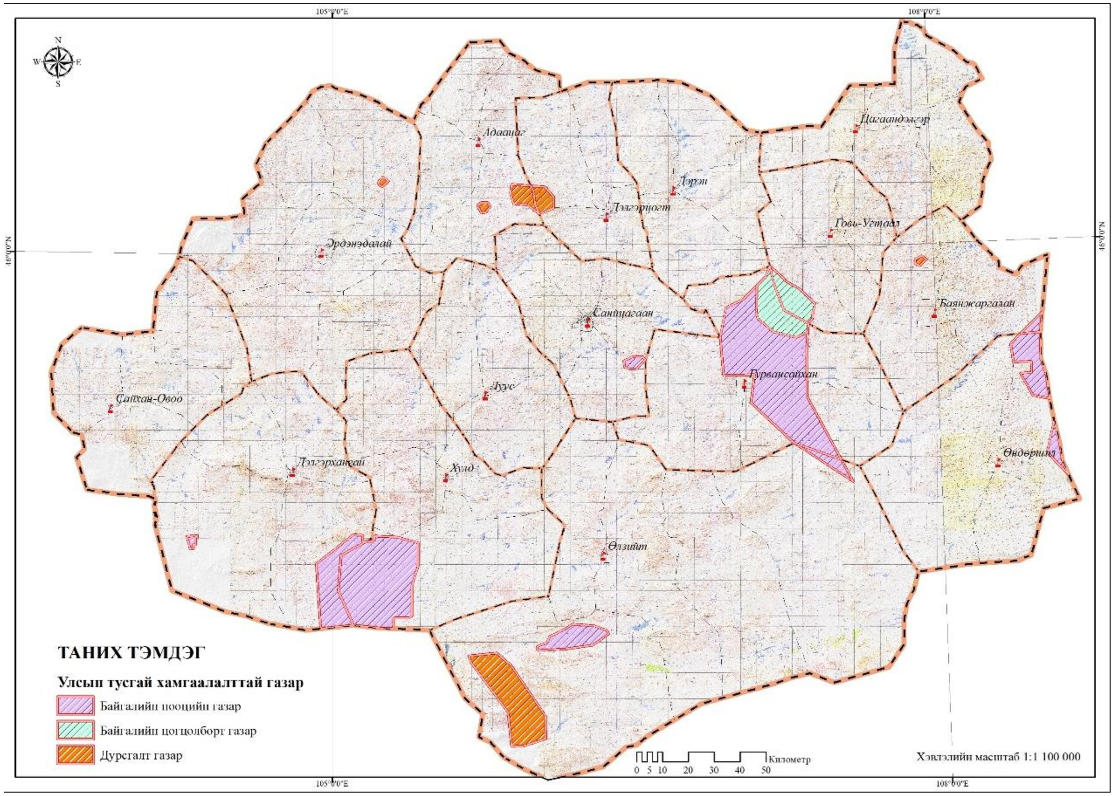

Орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газар

Уг төлөвлөгөөнд аймгийн тусгай хэрэгцээнд 6 суманд 832835 га газрыг авахаар төлөвлөв. Сумын тусгай хэрэгцээнд нийт 15 суманд 1581530.3 га газрын авахаар төлөвлөв

Сумын нэр	ТХ-д авах үндэслэл	Газрын нэр	Дүн
Баянжаргалан	Байгалийн нөөцийг хамгаалах	Зүүн гашуун булаг	10349.8
Баянжаргалан	Байгалийн нөөцийг хамгаалах	Баянжаргалан, Хамар цагаан уул	536
Гурвансайхан	Байгалийн нөөцийг хамгаалах	Буянт уул, Хонин овоо	91646.7
Гурвансайхан	Байгалийн нөөцийг хамгаалах	Билгэх уул	4701.6
Гурвансайхан	Байгалийн нөөцийг хамгаалах	Баянжаргалан, Хамар цагаан уул	430.7
Өлзийт	Байгалийн нөөцөд авсан газар	Мурүй уул	504938.3
Өндөршил	Байгалийн нөөцийг хамгаалах	Бага баян уул	2918.5
Өндөршил	Байгалийн нөөцийг хамгаалах	Ихбаян уул	11502.1
Дэлгэрхангай	Дурсгалт газар	Хул Хайрхан Хайлаастын уул	15363.7
Өлзийт	Дурсгалт газар	Дэл уулын орчим	156473.4
Сайхан-Овоо	Түүх соёлын дурсгалт газар	Харганы төгөл, Шаазагт хот	1644.6
Өлзийт	Байгаль, түүхийн дурсгалт газар	Уушиг уул, Зодохын овоо	19831.6
Сайхан-Овоо	Байгаль, түүхийн дурсгалт газар	Хайрхан Төгрөг уул	12498
Дүн			832835

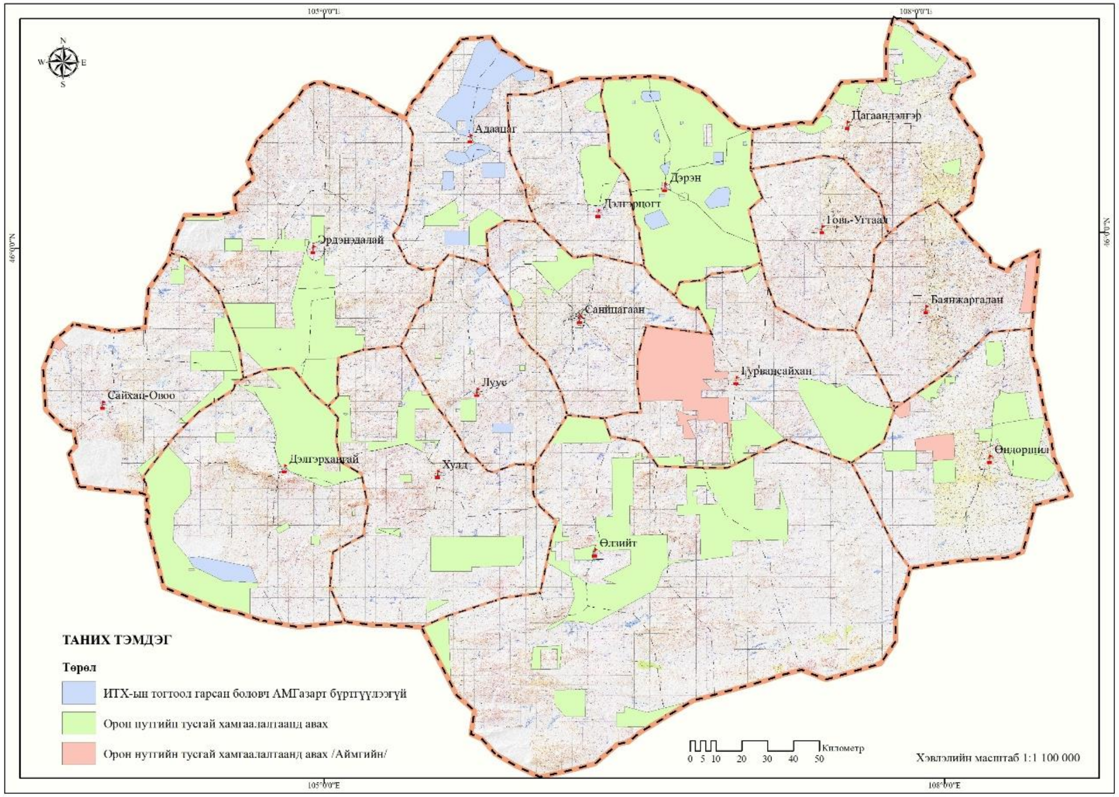

Тэмдэглэл